

352

OLASZ SZEMLE

STUDI ITALIANI IN UNGHERIA

1

*HÓMAN BÁLINT, FABINYI TIHAMÉR, ANGYAL PÁL,
ENTZ BÉLA, KOLTAY-KASTNER JENŐ, MAGYARY
ZOLTÁN, VARADY IMRE, VILLANI LAJOS, ZAMBRA
ALAJOS, OLGYAY A. ÉS V., STB. TANULMÁNYAI*

ISTITUTO ITALIANO DI CULTURA PER L'UNGHERIA
FRANKLIN-TÁRSULAT MAGYAR IRODALMI INTÉZET

1942

**PUBBLICAZIONE UFFICIALE DELL'ISTITUTO
ITALIANO DI CULTURA PER L'UNGHERIA
PRESIEDUTO DALL'ECC. BALBINO GIULIANO,
DIRETTO DAL DOTT. ALDO BIZZARRI * SEDE
CENTRALE A BUDAPEST * SEZIONI E DELE-
GAZIONI A DEBRECEN, KASSA, KOLOZS-
VÁR, PÉCS, SZEGED, GYŐR, MAROSVÁSÁR-
HELY, NAGYVÁRAD, SZABADKA, ÚJVIDÉK.**

Országos Széchényi Könyvtár

OLASZ SZEMLE

STUDI ITALIANI IN UNGHERIA

FŐSZERKESZTŐ
ALDO BIZZARRI

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ
PÁLINKÁS LÁSZLÓ

I. Évfolyam

I. Szám

TARTALOM

	Oldal
<i>Bevezető</i>	5
HÓMAN BÁLINT: <i>Nagy Lajos</i>	7
FABINYI TIHAMÉR: <i>A polgári per jog újjászületése a fasiszta Olaszországban</i>	12
ANGYAL PÁL: <i>Gazdasági büncselekmények az olasz és a magyar büntetőjogban</i> ..	39
ENTZ BÉLA: <i>Leonardo da Vinci anatómiája</i>	48
KOLTAY-KASTNER JENŐ: <i>Dante «Új Élet»-e</i>	54
MAGYARY ZOLTÁN: <i>A fasiszta állam kifejlődése</i>	67
VÁRADY IMRE: <i>Erdélyi utazók Olaszországban</i>	76
VILLANI LAJOS BÁRÓ: <i>Az olasz nagyipar keletkezése</i>	91
ZAMBRA ALAJOS: <i>Az olasz irodalom a magyar köztudatban</i>	100
OLGYAY ALADÁR ÉS OLGYAY VIKTOR: <i>Az olasz városrendezés tanulságai és az óbudai Via Antiqua</i>	105
KÖNYVISMERTETÉSEK: Koltay-Kastner Jenő: <i>Olasz-magyar művelődési kapcsolatok (R. Pian)</i> — Kardos Tibor: <i>Középkori kultúra, középkori költészet (R. Mosca)</i> — Huszti Dénes: <i>Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban (R. Mosca)</i> — Horváth Jenő: <i>Szavojai Jenő herceg (R. Pian)</i>	117
ANTOLÓGIA: G. B. Vico: <i>Az «Új Tudomány»-ból (Ford. Ruzicska Pál)</i> — G. Leopardi: <i>Két párbeszéd az «Operette morali» c. kötetből (Ford. Móritz György)</i> ..	123
ÚJ OLASZ TUDOMÁNYOS KÖNYVEK	135
SOMMARIO E RIASSUNTI IN ITALIANO	149

1942/XX JANUÁR—FEBRUÁR

Szerkesztőség: Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria
Budapest, IV., Eskü-út 5. Telefon: 388-128 és 184-403

Kiadóhivatal: Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda
Budapest, IV., Egyetem-u. 4. Telefon: 187-947 és 185-618

Évi előfizetés 20 P. Alapító előfizetési díj 100 P. Egyes szám ára 4 P.

Megjelenik kéthavonként 160 oldalas kötetekben

BEVEZETŐ

A Magyarországi Olasz Kultúrintézet jelen kiadványa nem akar az olasz kulturális események szokványos és szükségszerűen optimista krónikája lenni, hanem célja inkább az, hogy szigorúan tudományos jellegű tanulmányokat, tudományos dokumentumokat gyűjtsön össze és ezáltal a további munka lehetőségét teremtsen meg.

Ezek a bevezetőszavak nem tűnhetnek igényeseknek és nagyhangúaknak, ha figyelembe vesszük, hogy hasonló folyóirat megindításának, ha nem is az alap gondolata, de szükségességének felismerése éppen a magyar tudományos körökben született meg, közvetlenül pedig abból az alkalomból, hogy a múlt évtől kezdődőleg olasz kulturális kérdésekről Intézetünkben tartandó előadásokra magyar tudósokat és szakembereket is felkértünk. Ennek a kezdeményezésnek természetszerű következménye lett a magyar tudós- és íróvilágban az a törekvés, hogy az elhangzott előadásokat megrögzítsék és az Intézetet látogató hallgatóság körén túl a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tegyék.

Az «Olasz Szemle» gyakorlatilag valósítja meg ezt a feladatot, közzé tesz azonban egyéb kiadatlan tanulmányt és cikket is, amelyeket magyar szakemberek kimondottan a folyóirat számára, annak alcímében — «Studi Italiani in Ungheria» — is kifejezésre jutó munkaterv szerint irtak. Ez az anyag képezi a leglényegesebb és a legterjedelmesebb részét a folyóiratnak. Ehhez csatlakozik a könyvismertetések állandó rovata, amelyben magyar szerzőknek Olaszországot érintő munkáit kívánjuk ismertetni. A folyóiratot ezenkívül olasz antológia és az olasz tudományos könyvtermésnek rövid ismertetése egészíti ki, amelyeknek vezető szempontjait a megfelelő rovatok bevezetésében ismertetjük.

Már a folyóirat első számából is kitűnik, — s a következőkben még inkább kifejezésre fog jutni — hogy tárgyi korlátozások a szerkesztésben nincsenek: irodalomtörténettől a természettudományokig, a művésztől a jogtudományig, minden helyet kaphat az «Olasz Szemle» hasábjain. Könnyen eshattünk volna ugyan abba a hibába, hogy egy új, csakis irodalmi és irodalomtörténeti szemlélt indítunk meg. A kísértés valóban nagy volt. Ez viszont az Intézet működésének megszűkítését jelentette volna, nem is tekintve azonban azt, hogy a két ország közötti sokirányú és változatos kultúrhatásoknak a jelenben is és minden területen érvényesülniök kell.

Az «Olasz Szemle» végső célja tehát, hogy figyelemmel kísérje és kifejezésre juttassa a két ország közötti kulturális kapcsolatoknak a megélénkülését és elmélyülését. Ezeknek a kapcsolatoknak a multban gyökerező nemes hagyományai vannak, a jelenben pedig új ideális erőforrást, a szó legszorosabb értelmében vett politikai és kulturális feladatot nyertek.

Munkatársaink között szívesen látunk minden magyar tudóst és szakembert, akik az olasz kultúra iránt érdeklődnek és munkásságuk egy része ebben az irányban halad. A folyóiratot ugyan a Magyarországi Olasz Kultúr-intézet adja ki, azonban főleg ezeknek a magyar tudósoknak akar közlési lehetőséget teremteni és megnyilatkozási formája szeretne lenni annak az évszázados, kimeríthetetlen szellemi szükségnek, amely a magyar intelligenciát az olasz intelligenciával való szoros és harmonikus kapcsolatok létesítésére ösztönzi. Részünkről a bevezetőt csakis a régi és az új magyar kultúra iránti mély elismerésünkkel fejezhetjük be. A magyar kultúra a maga kritikai szellemével nemes hagyományaihoz híven megfelel a mindenkori modern élet követelményeinek, érintetlenül fenntartja azonban a közös humanitás értékeit.

a. b.

NAGY LAJOS

A keleti és északi tájakról római földre vagy a birodalom szomszédságába költöző középkori népek szükségképpen kerültek szembe az ellentétes erők között való elhelyezkedés sorsdöntő kérdésével. Választaniok kellett régi élettársaik és új szomszédjaik, az ősi életmód és az európai életformák, az elszigeteltség és a keresztény közösségbe való beilleszkedés között. Ezeknek a kérdéseknek helyes megoldásától függött mindannyiuk jövőendő sorsa, belső életük zavartalansága és külső elhelyezkedésük biztonsága.

A magyarságnak már a X. század végén sikerült e kérdéseket megoldania. Szent István király a magyarság és kereszténység szintézisének életrehívásával, a keleti és nyugati elemeket egyesítő keresztény művelődés megalapozásával s az európai magyar állam megalapításával egy ezredévre kijelölte népe életútját s evvel meghatározta a magyar nemzet világtörténeti hivatását is. E hivatás a Kárpátmedence politikai és művelődési egységének biztosítása s az itt találkozó ellenséges erők működésének állandó egyensúlyozása — kapcsolatban a keresztény kultúra és a nyugati civilizáció folytonos védelmével és terjesztésével.

Szent István utódai e nagy történeti hivatás tudatában járták annak a politikának az útját, aminek eredményeképpen királyságuk a német-római birodalomtól keletre eső régióban éppoly irányító szerephez jutott, mint nyugaton Franciaország vagy Anglia. Magyarországnak ezt a hatalmas állását a Szent István véreből származó nemzeti királyok építették ki, de felvirágoztatói és megszilárdítói a nápolyi Anjouk magyar

ősanyától származott nagytehetségű ivadéakai, Károly Róbert és Nagy Lajos voltak.

A fejedelmi birtok gazdasági és katonai erején épülő középkori királyi hatalom helyébe az ő korokban lépett a monarchikus és feudális erőtenyezőök egyensúlyozott együttműködésére alapított új államszervezet; anyagi és szellemi előfeltételeit céltudatos szervezőmunkájával maga Károly Róbert szerezte meg. Ennek a korszerű szervezetnek erejére támaszkodva váltotta valóra azután az Anjouk külpolitikája az Árpádok nagyvonalú hatalmi törekvéseit. Magyarország nagyhatalom rangjára emelkedett s ennek a középkori magyar nagyhatalomnak megszemélyesítője volt Nagy Lajos király, a kései középkor egyik legragyogóbb történelmi alakja.

Nagy Lajos 1342 nyarán, most hatszáz esztendeje, elődeinél sokkalta szerencsésebb körülmények között lépett ősei trónjára. Magyarország belső állapota és külpolitikai helyzete a lehető legkedvezőbb volt. A felkelések, lázadások, hatalmaskodások, oligarchikus hatalmi törekvések kora lejárt. Az ország népe békén élvezte az első Anjou- király országépítő munkája nyomán kelt nyugalmat. Többi nagy királyainknak oly sok gondot okozó vetélytársak és pártütő rokonok nem zavarták az ifjú királyt. Igényeit a trónra senki még csak meg sem kísérelte kétségbevonni s bár koronázása «a főpapok, bárók és nemesek egyhangú hozzájárulásával és szándéka szerint» történt meg, «a magyar királyságot», — saját szavai szerint — «születése jogán és rendjén őt megillető atyai örökségképpen vette át». Az atya védelme alatt kialakult új arisztokrácia minden hátsó gondolat nélkül szegődött egész hatalmával a fiú szolgálatába s a kormányzat minden megrendülés nélkül folyt tovább a megszokott mederben. Iránya, alapelvei és törekvései tekintetében Károly Róbert kezdeményezései maradtak irányadók. Újításokra nem is volt szükség, mert a hadsereg, államháztartás, közigazgatás s az újonnan kialakult társadalmi szervezet is rendezett állapotban volt.

A külpolitikában sem fenyegetett semmi bonyodalom. A két császárság és a tatár hatalom elhanyaglása után Magyarország szomszédságában csupán három számottevő hatalom volt: Csehország, Lengyelország és Szerbia. Ezek uralkodói közül kettőt barátság és rokonság fűzött Magyarországhoz. Komoly ellenféllel nőtt azonban a régi bizánci császárok örökösöként fellépő Dusan István nagyhatalmi rangra törekvő Szerbiája. Ennek az ifjú hatalomnak a magyar király déli pozícióját fenyegető törekvéseivel szemben még Károly Róbert megtalálta az ellensúlyozó szövetségeseket a magyar védelem alá húzódó bosnyák fejedelemben és a Balkánon lábát már régebben megvető nápolyi király-

ságban. Lajos ezeket a kapcsolatokat még szorosabbra fűzve igyekezett Magyarország korábbi hatalmi állását a Balkán északi tartományaiban is visszaszerezni. Testvéröccse halála után a nápolyi trón megszerzéséért indított hadjáratai ennek a reálpolitikai célnak szolgálatában álló vállalkozások voltak. A magyar-nápolyi szövetség, majd únió terve szervesen összefüggött a déli melléktartományok uralmának biztosítására s az elvesztett Szerbia és Bulgária visszaszerzésére irányuló hatalmi törekvéssel.

Nagy Lajosnak a nápolyi, magyar, lengyel koronák egyesítésére s vele az Itáliát, a Balkánt, Magyarországot, Lengyelországot átfogó birodalom kialakítására irányuló szándéka — európaszerte csodált hadi diadalai és fényes diplomáciai sikerei ellenére is — kudarcot vallott, de annak reálpolitikai magva valóságra vált. A magyar királyság, Horvátország, Dalmácia, Bosznia, Macsó, Észak-Bulgária, a régi Kúnország területén kialakuló két oláh fejedelemség birtokában elérte legnagyobb kiterjedését s a magyar-lengyel perszonális únióval tíz évre államközösséggé szilárdult a XI. század óta minduntalan felelevenedő magyar-lengyel szövetség is.

A katonai és diplomáciai sikerekhez hasonló eredmények jellemzik Nagy Lajos belső kormányzatát is. Negyvenéves uralkodása alatt, alig két-három évtizeddel a legsúlyosabb belső zavarok után, még csak kísérlet sem történt a hatalmas urak részéről lázadás vagy elégtelenség szítására. Újra életrekeltek a pártharcok durva korszakában feledésbe ment lovagi életformák és szokások. A lovagi szellem jutott kifejezésre a régi magyar történelemben a keresztény lovag eszményeként szereplő Szent László király intenzív tiszteletében, amiben apja után maga Lajos járt elől. A lovagkor szelleme nyilvánult meg a lovagköltészet, a művészetek és a tudomány pártolásában is. A magyarországi gótikus építőművészet Nagy Lajos egyházi építkezéseivel emelkedett csúcspontjára. Könyvtárának kódexeiben találkozunk a magyar miniatura-festés első jelentős alkotásaival s udvarának ízlését tükrözik vissza Kolozsvári Miklós festő és két fia — Márton és György — jeles szobrászok alkotásai, melyek közül a nagyváradi megsemmisült Szent László-szobor és a prágai Szent György az egykorú művészetnek legkiemelkedőbb termékei. A művészi élet fellendüléséről tanuskodnak a magas színvonalú ötvösművészeti emlékek. Lajos tudományos érdeklődésének legékezebb bizonyítéka a bécsi egyetemet megelőző pécsi egyetem alapítása, négy évvel a prágai első német és kétévvel a krakkói lengyel egyetem alapítása után. A jogalkotás terén Nagy Lajos 1351. évi törvényével századokra megállapította a hatályát veszített Aranybullában körülírt nemesi joga-

kat és törvényerőre emelte a rendi alkotmány legfontosabb biztosítékait. Ugyane törvényben rendezte elsőnek a jobbágyosztály jogviszonyait. A jobbágyok egységes terményadójának és szabadköltözködési jogának megállapítása befejező mozzanata volt a régi alsóbb szabad rétegek úri hatósága alatt élő földműves ivadékait és a telkes gazdák népes réteget magábaolvasztó szabad jobbágyosztály kialakulásának, mely később oly súlyos szolgaságba süllyedt.

Kormányzatának sikerei, katonai diadalai, személyes cselekvései tükrében egy minden tekintetben kiváló fejedelmi egyéniség képe bontakozik ki. Származása és nevelése, társadalmi és politikai környezete, családi hagyományai és lovagi gondolkodása együttesen alakították ki nemes vonásokban gazdag jellemét. Külsőre tán nem volt az a daliás szép férfi, aminőnek lovagi eszményképét, Szent László királyt rajzolják a régi történetírók, de «szálas termete, nyílt tekintete, dús göndör hajjal és szakállal övezett vidám arca» és mindig nyájas fellépése feledtették «kissé duzzadt ajkait és alig észrevehető félvállúságát», egy ifjúkori vadász-baleset emlékét. A nyílt tekintet és vidám arc hű tükre volt lelke arculatának, melyen hiába keressük a középkor sok nagy uralkodóját — közöttük a mi Szent Istvánunkat, Kálmánunkat, IV. Bélánkat is — jellemző komor vonásokat. Lelkéből a tehetség duzzadó ereje mellett az etikus életfelfogás nyugalma, a lelki béke derűje sugárzott; egyéniségét az assisii Szent ember- és életszerető filozófiájának és az igaz lovag nemes életelveinek békés harmóniája hatotta át. Benső vallásosság és a világi szórakozások — vadászat, torna, tudomány, művészet — kedvelése, keresztény alázat és fejedelmi öntudat, bölcs önmérséklet és rettenthetlen bátorság, komoly jogtisztelet és hajthatatlan erély, mértékfeletti könyörület és a bűnt eltipró igazságérzet, lovagias nőtisztelet és a tiszta élet vágya, békés hajlandóság és szenvedélyes dicsőségvágy, politikus tapintat és harcos erő csodálatos összhangban olvadtak össze egyéniségében s avatták a legtisztább értelemben vett lovagkirály magasztalt eszményévé. Örökölt hibáján, lobbanékony természetén az ifjúi évek elmúltával meglepő fegyelmezettséggel uralkodott. Más emberi gyöngeségei — anyja részéről néha túlon túl érvényesülő befolyásolhatósága és nagy hatalomvágya — morális talajban, határtalan gyermeki tiszteletében és királyi hatalma isteni eredetébe vetett meggyőződéses hitében gyökereztek. Hitte, hogy «Isten az uralkodásban békeszerető, de a harcban diadalmasan győzedelmeskedő fejedelmet szükségképpen kell, hogy a hatalom tetőpontjára emelje, nagy hírnévvel ékesítse s a hadak seregével erőssé tegye, mert csak így fog magasztos nevének és dicső tetteinek híre a földkerekségén elterjedni és az égig szárnyalni, hogy kiérdemelje

a különböző nemzetek ígéretét és magasztalását Istennél, ki az egész föld uralkodóinak parancsolója, a királyok királya, erős és hatalmas úr, kitől minden nagyság ered s kinek gondviselése alatt történik a királyok uralkodása». Dicsőségvágyának és hatalmi törekvéseinek vallásos eredete és etikus felépítése, az ő korában már divatjukat múló lovagi szellem és lovagi életelvek követése szerezték meg számára kortársainak hódolatát, kik «hozzá hasonló nemes és jószívű, erényes és tiszta szellemű, barátságos és egyenes lelkű embert» nem ismertek. Ez avatta őt árpádházi ősei és édesapja nagyvonalú politikájának hivatott örökösévé, a keresztény művelődés missziós hitű harcosává, a magyar hatalom legnagyobb építőmesterévé, kit az utókor — annyi nagy királyunk közül egyedül — éppen erkölcsi életelveken alapuló emberi nagyságának elismerésül tisztelt meg a «Nagy» jelzővel.

HÓMAN BALINT

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A POLGÁRI PERJOG UJJÁSZÜLETÉSE A FASIZMUSBAN

A budapesti Olasz Kulturális Intézet programjába vette, hogy megismerteti a magyar közönséggel a fasiszta Itália kulturális alkotásait, köztük a jogalkotás eredményeit és ezek során a civiljogi kodifikációt is. Ennek fontos része az új olasz polgári perrendtartás. Mikor tehát a Kultúrintézet az említett célú előadásorozat keretében ennek a kódexnek az ismertetésére kért fel, amellyel egyetemi előadásaimban is foglalkoztam, készséggel vállalkoztam erre már csak a magyar-olasz Kulturális Vegyesbizottságban betöltött elnöki tisztségemből kifolyólag is, amely kedves kötelességemmé teszi a két baráti nemzet kultúrkapcsolatainak előmozdítását.

De szívesen teszem ez tanulmányom tárgyának fontossága és időszerűsége folytán is.

A polgári perrendtartás u. i. nem merőben célszerűségi szabályok puszta halmazata, hanem eszköze és biztosítéka a magánjogi rend érvényesülésének, mert az anyagi jog valódi erejét vagy gyengeségét csak a perjog területén mutatja meg, azon a harcszíntéren, ahol potenciális helyzetéből mozgási energiává válik, ahol a harcban kell kiküzdenie érvényesülését. Nemcsak jogos magánérdek, hanem nyomós közérdek is fűződik ahhoz, hogy helyes, gyors és megbízható legyen a magánjogi igazságszolgáltatás, amely tehát egyik pillére és egyben fokmérője a nemzet kulturális erejének.

A perrendtartások a nemzetek mindenkori jogrendjének és kultúr-állapotának, szociális, gazdasági, politikai és szellemi erőviszonyainak tükrői. Éppen ebben a körülményben rejlik mai tárgyam időszerűsége. Az új olasz perjog s az 1933. évi német novella is, melyet szintén érinteni fogok, magán viseli a mai történelmi időknek azt a jellemvonását, hogy hitetlen Tamásként saját ujjával akarja kitapogatni ez a sok mindent át- és újraértékelni törekvő kor az állam, a társadalom, a jog és a gazdaság bajait és maga óhajtja megkeresni azok gyógyszereit. Ujból értékelő mérlegre kerülnek ilyenformán a polgári igazságszolgáltatás eddigi, részben ősrégi alapelvei is. Ezek értékállóságát kutatva, érdekes a totalitárius államok eme törvényeit, amelyek koruk eszményeit tükrözik vissza, vizsgálat alá venni. Bepillantást nyerünk így az uralomra jutó forradalom jogalkotásának lélektanába és módunk nyílik annak elbírálására is — ami mindig időszerű és hasznos — hogy saját perrendtartásunk és polgári igazságszolgáltatásunk korszerű és megfelelő-e.

A reform előzményei és helye a nagy fasiszta kodifikációban

Hogy a kérdést kellő történelmi perspektívában szemlélhessük, bevezetőleg vázolniom kell *az olasz perjogi reform történeti előzményeit*.

1. Az olasz Pp-t 1865-ben alkották meg. Azóta $\frac{3}{4}$ évszázad telt el. Ez alatt a technika vívmányai, a belső forgalom és a külkereskedelem megnövekedése, a gyarmati terjeszkedés, a nagymérvű iparosodás és főleg a közlekedési eszközök akkor még nem is sejthető tökéletesedése gyökeresen megváltoztatták a gazdasági, társadalmi és szociális életet. Eltűnt tehát az a világ, amelyre a törvényt eredetileg szabták.

2. Ezen alapvető gazdasági és technikai okok mellett a perjogi reform szükségességét támasztották alá tudományos indokok is.

A perjogi tudomány ugyanis éppen a múlt század második felében óriásit fejlődött és szakított azzal az évszázadokon át uralkodó felfogással, amely a perjogot a magánjog önálló részének tekintette s a kereseti jogot, amelynél fogva a fél anyagi magánjogosítványát per útján érvényesítheti, csupán a magánjogosítvány egyik benne rejlő elemének minősítette.

Bülow 1868-ban megjelent munkája «Die Prozesseinreden und die Prozessvoraussetzungen» szállt elsőként szembe ezzel a tannal és kidomborította, hogy a polgári per létében és előfeltételeiben egészen önálló jogviszony. A német Degenkolb és őt magyar értekezésében két évvel még megelőzve, Plósz Sándor volt azután az, aki a keresetjognak a magánjogtól való függetlenségét, önálló jogi és pedig közjogi jellegét világosan

felismerte és tudományosan megindokolta. Ez a felismerés, mely a perjogot a magánjog béklyóitól megszabadította, igen széles perspektívát nyitott annak fejlődésére. Valóban hőskorszaka volt ez a perjognak úgy az elmélet, mint a jogalkotás terén. Nagy szellemi teljesítmény az, amit a magyar és a német jogtudomány, mely karöltve haladt, a perjog mint közjogi intézmény önállósítása és elmélyedő kiművelése körül kifejtett. Ugyanez mondható a perjogi törvényhozásra is, mert ebben az időben alkották meg a német (1877), az osztrák (1895) és a magyar (1911) perrendtartást, amelyekkel világosság, átgondoltság és jogászai tökéletesség szempontjából egyetlen hasonló törvény sem mérkőzhetett.

Az új közjogi perelmélet utóbb Olaszországban is visszhangra talált. A törvényalkotók, illetve rendszerező tudósok nagy triársa, *Wach* Adolf, *Klein* Ferenc és *Plósz* Sándor társaságához u. i. nemcsak *Magyary* Géza csatlakozott, aki a perjognak hazánkban első nagy tudományos rendszerét dolgozta ki, hanem ehhez a szellemi körhöz számít az olasz perjogi tudomány büszkesége, *Chiovenda* professzor is. Az ő tanítása, amelyet latinnak nevez, szemben a *Wach* által kifejtett germán felfogással, eltért ugyan az uralkodó magyar és német tantól, mert a kereseti jogban nem az állam, hanem csak az alperes ellen irányuló közjogi jogosítványt, hatalmat látott abból a célból, hogy vele szemben a törvény uralmát érvényre juttassa. Kétségtelen azonban, hogy az olaszoknál ő volt az, aki a perjogot a magánjog teréről a közjogba s a magánérdek szférájából az állami igazságszolgáltatás feladatában megnyilvánuló közérdek magaslátára emelte, újból meghatározván és világosan elhatárolván a polgári perjogot a bűnvádi eljárástól, az igazságszolgáltatást az egyéb állami funkcióktól, a pert a perenkívüli eljárástól és az alaki jogot az anyagi jogtól. Annak a reformszükségességnek, amelyet az olasz perrendtartással szemben már Itáliaszerte éreztek, hatalmas lökést adott *Chiovenda*-nak ez a közjogi perelmélete és főleg a világháború után előterjesztett reform-tervezete, mely a szóbeliségen, a per központosításán, a közvetlenségen és a bíró hatalmának növelésén alapult és a peres eljárás szabályozásánál a közjogi szempontot tolta határozottan előtérbe.

3. Ennek a nagyvonalú reformtervezetnek az előnyei még élesebb világításba helyezték a *peres eljárás fogyatékségeit*, amelyek okai nagyrészt a régi olasz törvény keletkezési körülményeiben rejlenek.

A régi törvény u. i. közel 200 éves minta után készült, mert az 1806. évi Code de procédure civile-t követte, ez utóbbi pedig — talán a legkevésbé sikerült alkotás Napoleon kódexei között — XIV. Lajos 1667. évi Ordonance civile-jéből eredt. Ez pedig abban találja magyarázatát, hogy nem igazságszolgáltatási, hanem politikai bölcsesség műve

volt; hevenyészetten gyors megalkotása annak a politikai természetű égető szükségességnek felelt meg, hogy a külön jogélelet élő apróbb-nagyobb területekből akkor alakuló Unita Italiát jogi egységbe forrasztó egységes polgári igazságszolgáltatást kellett sürgősen megteremteni.

Ilyen körülmények között nem lehet csodálni, hogy ez a peres eljárás túltengően írásbeli volt, nélkülözte a szóbeliséget, a közvetlenséget és a bizonyítékok szabad mérlegelését, a bírót tétlen passzivitásra kárhóztatta s a feleket tette szinte korlátlan uraivá a pernek, amely úgy az első fokon, mint a szerfölött bonyolult perorvoslati rendszer folytán a felsőbb fokokon is rendkívül szövevényes és főleg lassú volt, számos lehetőséget nyújtva a feleknek a perelhúzásra és a rosszhiszemű perbeli machinációkra.

Érthető tehát, hogy ezt a törvényt jóformán már életbelépte időpontjától kezdve törekedtek módosítani és az idők folyamán nem kevesebb, mint 16 reform-tervezet jelent meg és 40 módosító törvényt alkottak a kódex megjavítására. Ezek a novellák nem hoztak lényeges javulást, ami sajnálatos és hazai jogfejlődésünkkel összehasonlítva meglepően mutatja, hogy «habent sua fata leges». A mi ugyanabból a korból eredő 1868. évi törvénykezési rendtartásunkat ugyanis, amelynek peres eljárása az olasz perrendével kb. azonos színvonalon állott, novelláris úton már mintegy 50 évvel ezelőtt sikerült előnyösen megreformálnunk. Gondolok itt elsősorban az 1893. évi Plósz Sándor-féle sommás eljárási törvényre, amely a járásbírói eljárást, de számos új rendelkezésnek a törvényszéki rendes eljárásra való kiterjesztésével az egész polgári igazságszolgáltatást is alaposan megjavította és kiválóan eredményes gyakorlati kipróbálása volt a később lényegében azonos elvek szerint megalkotott 1911. évi Pp.-nak. Olaszországnak ellenben perjogi novelláival nem volt szerencséje. Így nem vált be az olasz sommás eljárásnak 1901-ben behozott reformja és nem sikerült az egyesbíráskodásnak 1913 végén történt bevezetése sem, amelyet egy év múlva, a világháború küszöbén, törölni is kellett.

4. A világháború után egyébként Európaszerte fokozott ütemben folytatódott azoknak a korábbi perjogi reformoknak a sorozata, amelyek közül a németre, az osztrákra és a magyarra már utaltam. Az 1920-as és 1930-as években Magyarország (1920., 1925. és 1930-ban) és Németország (1921., 1924. és 1933-ban) újabb reformokat vezetett be. Maga a hagyománytisztelő és individualista Anglia is módosította perjogát 1932-ben, 1937-ben és 1938-ban és végül 1935-ben Franciaország is megérezte, hogy az 1806. évi Napoleoni perjogi kódexet korszerűsíteni kell. Itália, a római jog hazája, sem maradhatott el.

5. *A végleges megoldás a számos reform-kísérlet eredménytelensége után a fasizmusra várt és valóban a fasizmus uralomra jutásával fellépő politikai okok váltak az olasz perjogi reform döntő tényezőivé.* Míg u. i. a régi kódex a liberális állam individuális beállítottságát juttatja kifejezésre, addig a fasiszta korporatív állam alapfelfogása a tekintély elve. A közérdeket, az állam legfőbb közösségi érdekeit kívánja érvényesíteni a polgári perben is azzal a célzattal, hogy magasabbrendű társadalmi, szociális igazságosságot valósítson meg. Újból való megfontolás tárgyává kell tehát tennie a peres eljárás alapelveit és szabályozását már a tekintélyi elvnel és totalitásra törekvésénél fogva is, szinte tekintet nélkül a peres eljárás esetleg egyébként is mutatkozó fogyatékoságaira.

Szembeszökő, hogy gyökeresen reformálni kell a perrendtartást ama alapvető változások folytán, amelyeket a fasizmus a jogi, gazdasági és politikai intézményeken eszközölt. E változások következtében a fasiszta forradalom új elvrendszerének megfelelően újjá kellett alkotnia egész jogrendjét és ennek a kodifikációnak a keretében valósította meg a perjogi reformot is.

A fasizmus elsőnek a büntetőjogot reformálta meg — értve ez alatt úgy a polgári, mint a katonai anyagi büntetőjogot és a bűnvádi eljárást, valamint a büntetés végrehajtását és börtön-ügyet s az ezekre vonatkozó bírósági és hivatalnoki szervezetet is — és újjraalkotta a gazdaság és a munka jogát a Carta del Lavoro kiadásával és a korporációs rendszer életre-hívásával.

1924-ben pedig külön törvénnyel megindította az egész civiljog újjáalkotását is. Erre az óriási feladatra egészen új törvényszerkesztési technikát és eljárást hozott be, felhatalmazván a kormányt, hogy szakbizottságok és a törvényhozás bizottságai útján végeztesse el a törvények előkészítését, de csak konzultatív hatállyal, a végleges szöveg megállapítását és kötelező erővel való kibocsátását a kormány hatáskörébe utalta. 16 évi odaadó előkészítés után megvalósult, illetve rövid időn belül megvalósul és 1942. április 21-én, Róma születésnapján a terv szerint életbe is lép a magánjogi törvény hat könyve, az új perrendtartás, az új kereskedelmi törvény, az új Codice di Navigazione, amely a szorosán vett hajózáson felül az aeronautika jogviszonyait is szabályozza és végül az ú. n. koordinációs kódex, amely a külön-külön kidolgozott és közzétett törvénykönyvek összefüggéseinek és esetleges ellentéteinek összhangba hozását célozza, és amelynek többek között gondoskodnia kell a törvénykezési jognak a csődjoggal való kiegészítéséről is, amely eddig a kereskedelmi törvényben nyert szabályozást, de onnan az új kodifikációban kihagyatott.

Ha valamikor, úgy valóban a sok-sok ezer §-ra kiterjedő olasz kodi-

fikációra vonatkoztatva egyáltalán nem érvényes tehát az «Inter arma silent leges» mondása.

E monumentális törvényalkotások *sohasem jöttek volna létre, ha nem ösztönzi és hajtja őket előre olyan törhetetlen energia, mint Mussolini-é és végső betetőzésük ilyen rövid idő alatt nem történhetett volna meg, ha 1939. júliusában nem Grandi foglalja el az igazságügyminiszteri széket, akinek lendülete, munkabírása és tudása 2—2¹/₂ év alatt más korszakokban sok-sok évtized munkájába kerülő eredményt valósított meg.*

Ez a lélekzetet elállító reform-lendület azonban nem rombol, hanem józan mértéktartással a multa támaszkodva épít tovább, amit Grandi a következőképpen fejezett ki: «Az új törvénykönyvek a mi fasiszta korunk kódexei lesznek, de felesleges hangsúlyozni, hogy Mussolini kódexei a római és itáliai hagyományoknak összes intézményeit nemcsak fenn fogják tartani, hanem meg fogják erősíteni. Egy forradalom nemcsak új elvek és új eszmék felállításán méri le a maga erejét, hanem azon is, hogy erőteljesebb életre hívja atyáink ama törvényeit, amelyekről a hagyomány és a tapasztalat kimutatta, hogy életbevágóak és hozzátartoznak a nép szokásaihoz és lelkületéhez.»

Az új olasz Pp. alapelveinek három forrása

Rátérve már most az új olasz Pp.-ra, ennek az alapelveire főleg három tényező nyomja rá bélyegét: 1. az új Pp. szerves része az anyagi jog új kodifikációjának, 2. a polgári törvénykezés terén megvalósítója a tekintélyi elvre épített, korporatív és totalitásra törekvő fasiszta állam elveinek és végül 3. a népet és szociális szempontot előtérbe helyező fasiszta felfogásnak megfelelően főleg a népszerűsítés, gyorsítás és egyszerűsítés célzatával óhajtja gyökeresen orvosolni az eddigi peres eljárás hibáit.

A bíró és az anyagi jog (legalitás)

Az a szerencsés körülmény — mondja az indokolás — hogy az új polgári peres eljárás egyidejűleg születik meg az anyagi jogi új törvényalkotással, amelynek eszközeként van hivatva szolgálni, lehetővé teszi annak hangsúlyozott kimondását, hogy *a bíró kötve van az anyagi joghoz, a legalitas hű örének kell lennie.*

Hazai jogrendszerünkben ez a tétel annyira vitán felül áll, hogy szinte csodálkozunk ilyen kiemelésé felett.

Másként állhat azonban a dolog olyan államokban, ahol a jogi és gazdasági rendszer gyökeréig ható forradalmi átalakulás történt, aminő

a tekintélyállamokban következett be. Itt az új rendszer kész tételes jogot talált, amelyet a maga elveinek és elgondolásainak megfelelően át akar alakítani. Mi történjék már most addig, amíg ez az átalakulás a törvényhozás útján bekövetkezik, ami, ha kellő megfontoltsággal akarják keresztülvinni, máról-holnapra aligha történhetik meg, hanem hosszabb időt vesz igénybe. A tekintélyállamokban fel is lépett az a követelés, hogy a nép létérdekeit, amelyek az új rendszer alapelveivel azonosak, a polgári per bírása igyekezzék a felek érdekein felül szintén szolgálni, még akkor is, ha a tételes joggal esetleg ellentétben állanak. Rendkívül kényes kérdés ez, mert az elvben csak törvényalkalmazásra hivatott bírót állítanak így a törvényhozó helyébe, kinek szerepét állandó jelleggel a bíróra reáruházni nem lehet, másrészt alááshatjuk a jobbiztonságot, mivel nem lehet előre tudni, hogy egyfelől az anyagi jogszabályban kifejezett állami parancs, másfelől a bíróhoz intézett ama másik parancs közül, hogy esetleg a tételes jogszabályok ellenére is alkalmazza a rendszer alapelveit, a konkrét esetben melyik és milyen eredménnyel fog érvényesülni.

Az új olasz perrend indokolása részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel. «Átmeneti időszakokban — úgymond — amelyekben az idő múlása folytán túlhaladott régi jog formailag még érvényben marad, hasznos lehet olyan általános méltányossági jogokat ruházni a bíróra, amelyek felhasználásával a régi törvények hasadékaik közül kiutat tudjon találni a kialakulóban levő új jog felé. Az új jog addig, amíg még nincs kodifikálva, nem is találhat megbízható érvényesülést a jogászbírák útján, akik szükségképpen csak a tételes joghoz lehetnek hívek; ezért a kialakulóban levő új jog jogászok helyett gyakran technikusokat, szakértőket, illetőleg ilyenekből alkotott speciális fórumokat alkot meg és keres fel és gyakran valóságos döntési joggal rendelkező bírák (ülőkök) gyanánt magába az ítélőtanácsba helyezi be a szakértőket. Ez azonban, bár hasznos, de csak átmeneti és korlátolt szereplésű megoldás lehet, amelynek meg kell szünnie abban a pillanatban, amint az új anyagi jog tételes törvénnyé lesz. A helyes állapot az, ha a bírónak nincs jogalkotó hatalma. Hiábavaló munka volna a kodifikáció nagy épületét felépíteni, melynek minden szakaszában egy egységes és megfontolt újjáalkotó akarat nyilvánul meg, ha a bírónak megadatnék a hatalom ahhoz, hogy a törvényben kifejezett akaratnak esetről-esetre fölébe helyezhesse a maga változó véleményét. A tekintélyállam a legalitás elvének válságai alkalmával időközönként felbukkanó ama törekvéseket, amelyek a bírót felemelni igyekeznek avégből, hogy elnyomhassa a törvényhozót, energikusan visszautasítja. Egy államnak, mely féltékenyen őrzi egységét és szuveré-

nitását, vissza kell utasítania az ilyen törekvéseket, amelyek az állam központi erőviszonyainak gyengülését és a jogegységnek széttöredezését mutatják. A bírónak kizárólag az a feladata, hogy értelmes és hű követője legyen a törvényekben lefektetett irányelveknek és fel sem merülhet a gondolata annak, mintha a legalitás rendszerétől évezredek hátrafelé átugorva vissza lehetne térni az egyes esetekre vonatkozó patriarchális igazságszolgáltatásra.»

Méltányosság szerint való döntés

Mindez nem zárja ki az olasz jog szerint azt, hogy egyes esetekben a törvény felruházhassa a bírót azzal a joggal, hogy a *méltányosság szerint (secondo equità) dönthessen*. Így különösen bonyolult kártérítési, szövevényes elszámolási és nehezen kibogozható tényállást tartalmazó ügyekben vagy olyanokban, amelyekben a bonyolultság folytán a szigorú jog szerinti fáradságos és hosszadalmas döntés a pertárgy kisebb értékéhez képest aránytalan költséget okozna. Ilyen ügyekben a felek eddig is gyakran fordultak választott bírósághoz, amelyet feljogosíthattak arra, hogy barátságos egyeztetőként döntsön és ha ezt a méltányosság szerint való választott bírói döntést az új kódex is lehetővé teszi, akkor a fortiori meg kell engedni azt is, és meg is engedi az új törvény a 114. §-ban, hogy a bíró, aki egyébként az ügy érdemének eldöntésénél követni tartozik a jog szabályait, a *méltányosság szerint* legyen köteles ítélni akár alsó, akár fellebbezési fokon, ha a felek szabad rendelkezése alá tartozó jogokról van szó és a felek ezt egyetértőleg kéri. A méltányosság szerint ítélt a *békebíró* is a 600 lírát meg nem haladó ügyekben és nem csupán a létező jogot deklarálja, hanem jogot rendez és új jogot létesít a bíró a *kollektív gazdasági és munkaperekben is*, mert a meglévő feltételek és kollektív szerződés helyébe lép a bírói ítélet, amely az érdekelt gazdasági csoportokat kötelezi.

Bírói függetlenség

Hozzá kell tennünk, amit az olasz Pp. indokolása csak azért nem említ, mert a bírósági szervezet s a bírák jogállásának szabályozása külön törvényre tartozik, hogy a *bíró csak akkor lehet a legalitás hű őre, ha függetlensége és pártatlansága úgy fölfelé az állam és hivatali felsőbbsege irányában, mint lefelé, a felek s a közönség felé is — miként hazai jogunkban is — biztosítva van*. Ezen a követelményen nem változtathat az, hogy az uralkodóvá lett jogrendszer evolutív vagy revolúciós úton jött-e létre.

A legalitás most hangsúlyozott elvéből vezetik le az olaszok az egységes és egyetlen állami igazságszolgáltatás elvét is. Egységesnek kell lenni a nemzetnek és a jognak, és pedig úgy az eljárási, mint az anyagi jog terén. Az eljárási jogban ez az egység abban nyilvánul, hogy az új Pp. megszünteti a külön fórumokat, a külön eljárásokat és ezeket beépíti a perrendtartásba. A gazdasági élet legfontosabb területeit, amelyek addig a gazdasági érdekek rendbe nem szedett hullámvásását és küzdelmeit mutatták, a fascizmus a kollektív korporációs rendszerbe való foglalással a jog szférájába emelte fel, a rendetlenség és küzdelem helyébe jogbiztonságot teremtett. Ennek a jogbiztonságnak a korolláriumuma az eljárás terén, hogy a most már anyagi jogrendbe foglalt jogviták is a teljes állami bírói hatalmat gyakorló rendes bíróságok által bíráltassanak el.

Nagyon figyelemreméltó álláspont ez, mert végre is érthető volna az is, ha az új állam a rendi felépítéséből eredő különleges vitás ügyeket a jövőben is külön szakbíróságok elé utalná.

A rendes bíróságokhoz tartoznak tehát a kollektív és az egyéni munkavíták, a kötelező társadalombiztosításból eredő perek és a korporációs szabályok vagy kollektív gazdasági megállapodások által szabályozott ügyekből felmerülő viták is.

Igaz, hogy ezekben az ügyekben a munkaadók és a munkavállalók fegyelmezett összeműködése és a nemzetgazdaság közérdekének az egyesek magánérdeke fölé helyezése volt és marad irányadó, mihez képest bennük az officialitás s az erős bírói pervezetés érvényesült. Ezért a kódexben is különleges szabályozásban részesültek, de beillesztésük nem volt nehéz, mert a rendes peres eljárást is éppen a modernebb munkaiügyi eljárás elvei és tapasztalatai szerint reformálták.

Szakértőkre ilyen és hasonló ügyekben nagy szükség van, de a szakértői megállapítás csak eszköz ahhoz, hogy a jogot helyesen lehessen alkalmazni, ezért *a szakértő nem ülhet bent bíróként az ítélőtanácsban (mint eddig a különleges fórumoknál történt), hanem csak tanácsadója és segédje lehet a bíróságnak*, mert a jog alkalmazásához a jogászbíró ért, a szakértő ahhoz nem érthet, de viszont szakismeretével és szakszerű adatokkal támogathatja a döntésre egyedül hivatott jogászbírót. A szakértőt a szindikátusok kijelölése alapján összeállított lajstromból gondosan kell kiválasztani és a szakértőnek mindig részt kell vennie az ítélkezés végső szakaszában is. A szindikátusi egyletek az eljárás bármely szakában beavatkozhatnak az ügyekbe, rámutatva arra, hogy az ügy mikénti

eldöntése hogyan befolyásolhatja az illető gazdasági foglalkozási ág helyzetét és ezzel mintegy munkatársai a bíróságnak nem egyéni, hanem közérdekből. A bíróság is fordulhat hozzájuk információért és kötelező az ily ügyekben a szindikátusi előzetes egységi eljárás.

A jogegység biztosítása

Az egyetlen és egységes igazságszolgáltatás most említett elvével kapcsolatos az *ítélkezésben a jog egységének megóvása*, amelyet a kódex akként szolgál, hogy a régebbi időkben működő több semmitőszék helyett csak egyetlen legfelsőbb ilyen bíróságot ismer s az ahhoz irányuló semmiségi panaszt és a semmitőszék eljárását úgy szabályozza, hogy az a legfőbb bíróság a jogegység eredményes őrzője lehessen, amit hazai jogrendszerünk egyébként szintén megvalósított.

A bíró hatalmának növelése

A *fasiszmus tekintélyelvének megfelelően a reform alaptétele az, hogy a bíró nem lehet ezentúl passzív és néha tehetetlen szemlélője a pernek*, mintha pusztán a játékszabályok betartására ügyelő sportbíró volna. Ezért az új Pp. felruhazza a bírót a rendezés és fegyelmezés eszközeivel, hogy pozitív irányban befolyása legyen a peranyag kellő összegyűjtésére és negatíve megakadályozza a per elhúzását és rosszhiszemű felhasználását. Ennek a szabályozásnak részleteit még ismertetni fogom. *Ebben a mutatkozik az új olasz Pp. legnagyobb előnye*. Nem is lehet kétséges, hogy *a polgári perben a bíró hatalmát és jogkörét a feleknek régebben túltengő befolyásával szemben növelni kell*. Kétségtelen az is, hogy ez a posztulátum logikailag következik a német Führerprinzip-ből és az olasz tekintélyelvből. Rá kell azonban mutatnom arra, hogy ezzel az érveléssel csupán újabb elvi indokolást kap egy gyakorlati szükségből származó olyan perjogi tétel, amelyet az 1877 óta megalkotott számos novella révén a német ZPO, még sokkal inkább az 1895. évi osztrák perjog és ugyanolyan vagy talán még nagyobb mértékben az 1911. évi magyar perrendtartás, de sőt ezt megelőzően sok tekintetben már az 1893. évi sommás eljárásunk is megvalósított. Ezek a törvények ugyanis a bíró pervezető, peranyagot kiegészítő, sőt részben összegyűjtő jogkörét mint az igazság kiderítésének és a per meggyorsításának legmegbízhatóbb eszközét ismerték fel és ebből az okból alkalmazták.

Minthogy azonban vezér, illetve legfőbb tekintélyviselő csak egy ember lehet, *nem következik-e a polgári perjog terén a vezéri, illetve tekintélyelvől az, hogy az első fokon mindig egyesbírónak kell eljárnia?* Olaszországban Grandi elődjének, Solminak 1939 elején a törvényhozás bizottsága elé terjesztett javaslata valóban le is vonta ezt a következtetést és az első fokon a törvényszéknél is be akarta vezetni az egyesbíráskodást. Németországban is jelentkeztek hangok, amelyek a Führerprinzip-ből kiindulva ezt óhajtották. A németeknél azonban ezek az óhajok nem valósultak meg, amiben része lehet *Kisch W. professzor határozott állásfoglalásának*, amelyet az 1933. évi első nemzeti szocialista német jogászgyűlésen a következőképp formulázott :

«Es wäre verfehlt, aus dem sogenannten Führerprinzip und aus der Pflege der Persönlichkeit, wie sie mit Recht kennzeichnend sind für den neuen Staat, die Forderung nach dem Alleinrichter ableiten zu wollen. Die Konzentration aller Verantwortung in einer einzigen Hand mag passend sein für militärische Aufgaben, für die Staatsführung und für die Leitung der Verwaltung, sie braucht aber nicht ebenso geeignet sein für die abwägende, aburteilende Funktion des Prozessrichters. So sehr es richtig ist, dass der Richter eine Persönlichkeit sein muss, so wenig folgt daraus, dass ein Gericht als Institution nur eine einzige solche Persönlichkeit umfassen soll. Für wichtigere Streitgegenstände wird auch im künftigen Staat nicht zu entbehren sein die gegenseitige Ergänzung und Kontrolle, wie sie im Kollegialsystem gegeben ist, einem System, das keineswegs eine Schöpfung liberalistischer Staatsauffassung ist».

Olaszországban sem vált törvénné Solmi radikális javaslata, amelyet Grandi a következő érveléssel utasított el. Szerinte az egyesbírói eljárás gyorsabb és egyszerűbb, tökéletesebben tudja megvalósítani a szóbeliséget és a közvetlenséget és olcsóbb is, mert kevesebb bíró kell hozzá. Ezért az egyszerűbb vagy kisebb tárgyértékű perekben nem is lehet nélkülözni az egyesbíráskodást, amelyet az új Pp. meg is valósít a *békebírák (conciliatore)* és a *járásbírák (pretore)* elé tartozó ügyekben, akiknek hatáskörét lényegesen ki is terjeszti, az előbbiét az eddigi 600 líráról 1000 lírára, a járásbíróét pedig 5000 lírától 10,000 lírára emelve fel. (Az utóbbi kb. 2500 pengőnek felel meg és így alatta marad a mi 3000 pengős járásbíróági értékhatárunknak.)

Legyen szabad itt beleszólnöm, hogy a 8000 falusi és városi *békebíró óriási munkát végez el igen eredményesen*, amennyiben 1937-ben az összes polgári perek 63%-a került békebírák elé, akik 60%-ot egyességgel, 40%-ot pedig ítélettel fejeztek be és ítéleteiknek meglepően elenyésző részét, csupán 7%-át, fellebbezték meg, úgy hogy nagy ügytömegüknek 93%-a végleges elintézését nyert ezen valóban népies és Olaszországban méltán népszerű fórum előtt.

A törvényszék elé tartozó nagyobb fontosságú ügyekben azonban nem volna helyes lemondani a társasbíráskodásról, mert ez a nemzetnek vele való hagyományos egyetértése folytán az igazságosságnak legfőbb biztosítója. (Nálunk is az 1936. évi perrendi előadói tervezet indokolása kívánatosnak jelzi a törvényszéki társasbíráskodás visszaállítását, amelyet 1920-ban kizárólag a viszonyok által reánk kényszerített takarékoság okából töröltek el.) Ellenben itt is felhasználja az új olasz Pp. az egyesbíráskodásban rejlő említett előnyöket azzal, hogy a *per előkészítését és a bizonyítás felvételét* a törvényszéki hármastanács egyik tagjára, mint egyesbíróra, az *ú. n. vizsgálóbíróra bizza*, magát az ítélezést, az érdemi döntést pedig a tanácsnak tartja fenn, így egyenlítve ki a két antagonisztikus elv ellentéteit, abban a reményben, hogy ily módon mindkét rendszerből csak az előnyösét veszi át. Hivatkozik Grandi külföldi példákra is, a német Einzelrichter-re, az 1935. évi francia perjogi reform kiküldött bírójára (juge chargé de suivre la procédure), s az angol meg amerikai per master-jére, amelyek bizonyos, de csak némi hasonlóságot mutatnak, mert szerinte semmiféle más törvényhozás ilyen tökéletesen és rendszeresen nem osztotta meg egyesbíró és tanács között a bírói funkciókat, mint az *új olasz perrend, amelynek a vizsgálóbírói intézmény* tehát a *sarkköve*.

A vizsgálóbírói intézmény elemzése (szóbeliség, közvetlenség)

Éppen ezért vegyük kissé részletesebb megfigyelés alá ezt az új intézményt, és pedig annál is inkább, mert (békebírói és a járásbírói eljárásban egyébként is érvényesülő) szóbeliséget és közvetlenséget az új olasz Pp. éppen a vizsgálóbíró eljárásában valósítja meg.

A «vizsgálóbíró» elnevezés túlságosan utal a bűnvádi eljárásra s talán kiküldött vagy előkészítő bíró elnevezéssel volna helyesebb lefordítani a «giudice istruttore»-t. Egyébként a büntetőper vizsgálóbírájának analógiája nem is döntő, mert a büntetőper célja és eszközei mások és ott a főtárgyaláson folyik le az irányadó bizonyításfelvétel, holott itt a tanácsnak csak joga, de nem kötelessége a vizsgálóbíró által felvett

bizonyítás megismétlése, amivel, ha állandóbban élne, az intézmény célja hiúsulna meg.

Polgári perben vizsgálóbíró ismert már az 1793. évi porosz perrend, ott nem is vált be, de másként volt szabályozva s a balsiker oka az írásbeliség, a bizonyítékok hivatalbóli nyomozása és a túlzott bírói kikérdezési jog volt.

Ami a magyar jogot illeti, kiküldött bíró előtti előkészítésnek a törvényszéknél számadási, vagyonekülönítési és hasonló bonyolult perekben a mi perrendtartásunk (225., 262. §§) szerint is volt helye, míg a törvényszék mint elsőfokú bíróság nálunk is tanácsban ítélezett (1920-ig) és ma is megvan ez az előkészítő eljárás a személyi állapotot tárgyazó perekben (Pp. 655., 662., 696., 707., 710., 723., 730. §§). A tanács azonban ilyen kiküldöttet nálunk csak az érdemleges tárgyalás megkezdése után rendelhetett ki és a kiküldött magát a bizonyítást nem vehette fel és még kevésbé rendelhetette el. Pp.-unk ismerte továbbá az egy vagy több bizonyíték felvételére kiküldött tanácstagot is, de ez sem rendelhetett el bizonyítást. Ezzel szemben az olasz perrend polgári vizsgálóbírája a per előkészítésén kívül a bizonyítás elrendelését és felvételét is végzi és csak az általa már tisztázott tényállás és a feleknek szabatosan meghatározott kérelmei kerülnek a tanács elé ítélethozatal céljából. (A vizsgálóbíró végzése ellen az elsőfokú törvényszéki eljárásban nincsen felfolyamodásnak helye, de akkor, amikor a döntés céljából az ügy a tanács elé kerül, a fél kérelmére a tanács a vizsgálóbíró bármely határozatát felülvizsgálhatja és ha nem látja döntésre érettnak az ügyet, úgy annak kiegészítése végett a vizsgálóbíró további eljárásra utasíthatja. Viszont ha a vizsgálóbíró valamely előkérdés (pl. hatásköri vita) elintézését szükségesnek látja, választhat a közt, hogy maga dönti el ideiglenesen, avagy a tanács döntése alá terjeszti az ilyen kérdéseket. Bizonyítást rendelő vagy általában az ügyet előkészítő végzéséhez sem a vizsgálóbíró, sem a tanács nincs kötve.) Avégből, hogy a tanács az érdemi döntésre szorítkozhassék és arra teljesen érett ügyet kapjon, a vizsgálóbíró a pervezetés és peranyagösszegyűjtés eszközeivel rendelkezik, a feleket személyes megjelenésre kötelezheti, meghallgathatja, bizonyos korlátok között bizonyítékok beszerzéséről maga is gondoskodhatik és szakértőket is alkalmazhat.

Az ügy tárgyalása a vizsgálóbíró előtt mindig szóbeli. Írásbeli előkészítő irat voltaképpen csak a már előzőleg beadott keresetlevél és az arra kötelezően adandó válaszirat. Maga a vizsgálóbíró belátása szerint engedélyezhet további egy vagy több előkészítő iratot. A vizsgálóbírói eljárás befejezésével a felek már nem adhatnak előkészítő iratot, hanem

csak az eddigi eljárás eredményeit összefoglaló írásbeli zárókérelmet terjesztenek elő. Az ítélőtanácsban a vizsgálóbíró mint tanácsstag adja elő az ügyet és azután azt a felek a tanács előtt élőszóval megvitathatják.

Vannak, akik a felekkel, illetve képviselőikkkel való tárgyalás közvetlenségével egyenlő, sőt azt meghaladó fontosságot tulajdonítanak annak, hogy *a bizonyításfelvétel legyen közvetlen*, azaz társasbíráskodás esetén az ítélkező tanács előtt folyjék le. Az 1933. évi német perrendi novella is rendkívüli súlyt helyez erre és «Unmittelbarkeit des Beweisverfahrens» cím alatt korlátozza a kiküldött egyesbíró által felvehető bizonyítást, amelyet csak annyiban enged meg, amennyiben a perbíróóság előtti tárgyalás egyszerűsítése céljából kívánatos és már eleve feltételezhető, hogy a perbíróóság a per anyagát a bizonyításfelvétel lefolyásáról való közvetlen benyomás nélkül is képes lesz szakszerűen mérlegelni. Másrészt a novella megszorítja azokat a kivételes eseteket is, amikor a tanu kihallgatása kiküldött vagy megkeresett bíróra bízható. Ezzel szemben az olasz kódex szerint, mint láttuk, a bizonyításfelvétel a vizsgálóbíró által történik s így azt (megisméltés elrendelésének esetétől eltekintve) az ítélőtanács közvetlenül nem észlelheti.

Talán helyesebb is ezt a megoldást nem az elsőfokú törvényszéki társasbíráskodás fenntartásaként felfogni, hanem ellenkezőleg ezen a téren is az egyesbíró bevezetésének tekinteni, aki egészen egyedül intézi az ügyet s csak in judicando kapja meg azt a külön segítséget, hogy két szakértő bírótársa vesz részt az ügy érdemi eldöntésében. Csak a gyakorlat fogja eldönthetni, hogy a törvényszéki pernek ez a két szakra tagolása beválik-e. Sok fog függni a vizsgálóbíró rátermettségétől, többek közt abban a tekintetben is, hogy az előkészítő iratoknak és a bár gondos jegyzőkönyvezésnek kellő korlátozásával útját tudja-e állani az írásbeliség újabb felburjánzásának.

A felek rendelkezési joga

Áttérve a feleknek a bírósághoz, illetve a perhez való viszonyára kérdés, hogy *a vezéri és tekintélyelv és a bíró hatalmának említett nagy megerősítése mellett fennmaradhat-e a polgári perben az az állapot, hogy az iniciativa a feleknél van?* Úgy a német, mint az olasz törvényhozás, valamint az irodalom igennel felel erre a kérdésre. Az olasz perrend ezt azzal indokolja, hogy ha és amennyiben a magánjog (bár a korábbinál szűkebb körben, mert a magánjogba is nagyon sok közérdekű és közjogi elem vonul be az újabb időkben) biztosítja a felek akaraturalmát, akkor a polgári pernek, amelynek tárgya a felek szabad rendelkezése alatt álló magánjog-

viszony, le kell vonnia a felek magánjogi autonómiájának perjogi következményeit, s így a feleknek kell döntenie afelett, hogy legyen-e per (ne procedat iudex ex officio), hogy milyen terjedelemben legyen per (ne eat iudex ultra petita partium), a feleknek joga a pert aktiv magatartással (elállással, joglemondással, jogelismeréssel vagy egyességgel) befejezni, illetőleg passzivitással vagy mulasztással megszüntetni és végül a felek elhatározásán mulik, hogy a törvény által megengedett perorvoslatokat igénybe veszik-e vagy nem. *A felek perbeli rendelkezési joga nem egyéb, mint anyagi magánjoguknak vetülete* s ha az utóbbit közérdekből korlátozni akarja, ám tegye ezt a törvényhozó, de a magánjog módosításával és nem a perjog területén. Olyan indokolás ez, amely megegyezik a nálunk uralkodó felfogással és különösen Plósz Sándor érvelésével, amellyel 1893. évi perrendi előadói tervezetét megindokolta. Hasonló állásponton van a német modern perjogi irodalom jórésze is, bár vannak írók, akik egészen újszerű indokolással foglalnak állást a felek iniciatívájának meghagyása mellett. Így de Boor :

«A per útja a népegész jogbiztonságának szolgálata. A jogszolgáltatásnak, hogy ezt a célt szolgálhassa, népszerűnek kell lennie. Népszerűvé pedig nem válhat az eljárás úgy, hogy rákényszeríti magát a népre, hanem csak úgy, ha a rendelkezésére áll annak, aki keresi. Ebből következik, hogy a per tartalmáért és eredményeiért való felelősség a feleket is terheli. Szükséges tehát, hogy legalább annyi cselekvési szabadságuk legyen, amennyi kell ahhoz, hogy ezt a felelősséget meg lehessen állapítani.»

Választott bíróság kikötése

Vajjon megtűrrik-e azonban a totalitásra törekvő tekintély-államok a felek rendelkezési jogának eddig megengedett olyan kiterjesztését is, hogy szabad rendelkezésük alá tartozó magánjogi ügyekben csekély kivételektől eltekintve szabályként tetszés szerint fordulhatnak az állam rendes bíróságai helyett választott bírósághoz? Hiszen Gönner a német közönséges perről szóló művében már a XVIII. század végén úgy nyilatkozik, hogy az állam, mihelyt megfelelő szervezetű bíróságai vannak, nem tűrhet meg ilyen magánbíróságokat, mert csak bíróságai iránt érzett jogosulatlan bizalmatlanságból fakadhatnak. A rendes polgári perútnak ezt az elkerülését már *a német közfelfogás és irodalom is ellenszenvvel nézi, de egyelőre még az 1933. évi novella a lényegét nem érintve, csak annyi korlátozást hozott, hogy bejegyzett kereskedők egymásközötti ügyleteitől*

eltekintve, nem elégszik meg szóbeli megállapodással vagy írásbeli választott bírósági záradékkal, hanem a választott bíróságot és eljárását szabályozó *külön írásbeli okiratot követel meg* és ezt is hatálytalannak nyilvánítja abban az esetben, ha az egyik fél gazdasági vagy társadalmi fölényének kihasználásával kényszerítette a másik felet a választott bírósági szerződés megkötésére vagy olyan rendelkezések elfogadására, amelyek neki az eljárásban, különösen a választott bírák kinevezése és kizárása körül, a másik fél fölött túlsúlyt biztosítanak.

Az új olasz perrend pedig a felek szabad rendelkezése alá tartozó magánjogi ügyekben ezentúl is korlátlanul engedi meg a választott bíróságot írásbeli kikötését, s csak közérdekű (státus és válóperekben, egyéni és kollektív munkaügyi) vitákban zárja azt ki. Külföldi befolyás kiküszöbölése végett megkívánja, hogy a választott bírák olasz állampolgárok legyenek és ítéletüket Olaszországban hozzák meg.

A magyar és német joggal ellentétben, az olasz perrendtartás — mint már említettük — olyan messze kiterjeszti a felek rendelkezési jogát, hogy nemcsak a választott bírósági eljárásban, hanem még rendes perekben is megengedi azt, hogy a felek a bírót feljogosítsák és egyben kötelezzék, hogy a tételes jog helyett a *méltányosság szerint döntsön*. Itt említem meg, hogy mind a három jogrendszer megengedi, hogy jogkérdésben a felek a fellebbezési fok átugrásával, közös megegyezéssel a harmadfokú bíróság elé vigyék vitájuk elbírálását. Ez az ú. n. *revisio per saltum*.

A tárgyalási elv és korlátai

Már sokkal vitásabb és ellenszenvesebb a modern perjogi törvényhozások előtt az ú. n. *tárgyalási elv*, vagyis *a feleknek az a szerepe, hogy a peranyagot, nevezetesen az ítékezés alapjául szolgáló tényeket és bizonyítékokat, ők szolgáltatják*. Ezzel szemben sokan azt követelik, hogy a bíróság hivatalból is bevonhasson a perbe olyan tényeket és olyan bizonyítékokat, amelyekre a felek nem hivatkoztak, vagyis kívánják, hogy a polgári perben is érvényesüljön a nyomozás elve, akárcsak a bűnvádi perben. Solmi javaslata az egyesbíráskodás elsőfokú általános bevezetése mellett erősen előtérbe tolta a nyomozás elvét. Az olasz perrend végleges szövege azonban ezt sem fogadta el és nem tartalmaz ilyen rendelkezést az 1933. évi német novella sem.

«Az olyan perekben, amelyeknek magánjogi tárgya a felek szabad rendelkezése alá tartozik, a magánjog ezen jellegéből és a felek rendelkezési jogából folyik az, hogy az anyagszolgáltatást a felekre lehet és kell bízni. A peranyag hivatalból való kikutatása nem is volna lehetséges

olyan mértékben, mint a bűnvádi eljárásban és a per hosszadalmasságát idézné elő — mondja Plósz — ha a bíró az ellenfél által nem tagadott tényállítások valóságát is kutatná. Ennél fogva nemcsak a rendelkezési elvvel, hanem a célszerűséggel is ellenkeznék, ha a peranyag összegyűjtését nem a feleknek, hanem a bírónak kezébe tennők. Az írásbeli perrendszer azonban túlhajtotta a tárgyalási elvet, merev keresztülvitele gyűlöletes formalizmust idézett elő, akadályozta, hogy a bíró és a felek egymást kölcsönösen teljesen megértsék, akadályozta továbbá, hogy a bíróság pervezetése nélkül a peranyag kellő alapon tisztáztassék, a peranyag ilykép sok esetben kibonthatatlan gombolyaggá vált és a felek terjengősségének, a per végtelen hosszadalmasságának csak az esetlegeségi elv alkalmazásával tudta elejét venni, ami ismét az anyagi jog érvényesülését gátolta és a felek legcsekélyebb mulasztását végzetessé tette a per kimenetelére. A tárgyalási elv ezen túlajtása által okozott bajok felidéztek ellene a reakciót, *Nagy Frigyes 1793. évi porosz általános törvénykezési rendtartása* (bár nem a tények, de a bizonyítékok felkutatása tekintetében) *nyomozó elvre alapította a polgári pert is*, az ügy elővizsgálat végett egy bírónak lett kiosztva, akinek feladata volt a peranyag összegyűjtése, az ily módon hivatalból összegyűjtött anyag került az ítélőbíró kezébe, éppúgy, mint a bűnvádi eljárásban. E megoldás nagy hibái csakhamar mutatkoztak, az eljárás végtelenül hosszú lett. Az elővizsgálat nagy idő- és munkapazarlással oly adatokat hozott össze, melyek a félnek egy elismerése folytán hasznavethetlenné váltak. A polgári per több bírót vett igénybe és így az állam nagyobb pénz-áldozatát követelte. Nem is lehetett ez a per életképes és csak rövid ideig tartotta magát, aminek oka volt az is, hogy túlzott írásbeliség és bírói kikérdezési jog érvényesült benne. A tárgyalási elv régi uralmába visszatért. *Nem is a tárgyalási elvben, hanem annak túlajtásában van a hiba, mely orvoslást igényel.* A tárgyalási elv nem öncél, hanem eszköz s a feladat az, hogy a tárgyalási elv keretén belül meg kell adni a bíróságnak azokat az eszközöket, amelyekkel a per anyagát rendezheti, felvilágosíthatja és kiegészítheti. *A tárgyalási elvet tehát fenn kell tartani, de merev monopoliumát meg kell törni és a bíróság passzivitásának mellőzésével tág működési kört kell biztosítani neki a tényállás tisztázása és a bizonyítás körül.»*

Szándékosan idéztem a fentiekben Plósz Sándor 1893. évi indokolását, amely olyan friss és korszerű, mintha csak egy mai német vagy olasz perrendi törvény indokolásából eredne.

Élesen kell itt különböztetni a per anyagát kitevő tények és bizonyítékok között. *Tényeket*, ha a felek által fel nem hozattak, hivatalból a

bíróság nem vehet figyelembe s ez alól csak egyetlen kivétel van, a köz-tudomású tények figyelembevétele. (Olasz pr. 115. § 2. bek.) Viszont a szóbeliséggel kapcsolatos erős pervezető hatalmával a bíró tud és köteles gondoskodni arról, hogy az ügy kimerítő tárgyalásban részesüljön, hogy a felek homályos kérelmeiket, tényelőadásait és bizonyítékaikat ki-gészítsék, szükséges nyilatkozatokat megtegyék és hogy a hivatalból figyelembeveendő körülmények felderíttessenek. A bíróság elrendelheti a felek személyes megjelenését és megkérdezésük után deríti ki a valódi tényállást. Ezt írja elő a magyar perrendtartás és lényegében ez van a németben és az új olaszban is. Erős kiegészítése ennek az igazmondási kötelesség, amelyről külön fogok még szólni.

A bizonyítékok körében tágabb a bíróság jogköre, de itt sem nyomoz-hat, hanem a fél kérelme nélkül hivatalból csak olyan bizonyítékok fel-vételét rendelheti el, amelyeket mégis csak a felek produkáltak közvetve azáltal, hogy létezésük a felek előkészítő irataiból vagy nyilatkozataiból tűnik ki. Legmesszebb megy a bíróság joga a kártérítési perekben, ahol mindennemű tudakozódáshoz és bizonyításhoz hivatalból is folyamod-hatik a bíróság. Ezt a magyar perrendtartás által már kezdettől fogva érvényesített elvet találjuk nagyjában és egészében a németben és most az új olasz perrendtartásban is.

Ezek a rendelkezések biztosítják azt, hogy a bíró ne legyen a felek játékszere, hanem aktív munkása az igazság kiderítésének.

Allamügyész és nyomozás a közérdekű perekben

Közérdekű perekben viszont az új olasz perrend alkalmazza a nyomozási elvet, illetve háttérbe szorítja a felek iniciatíváját, így különösen státus, közösségi és munkaügyi perekben, valamint a semmitőszék előtt vagy általában közérdek fennforgása esetében. Nehogy azonban a nyomozás a bíró pártatlanságát veszélyeztesse — hiszen a parancsolás lélektanilag sokszor összeférhetetlen az ítélkezéssel és a bíró kezdeményező jogának mértéktelen növelése arra vezethetné őt, hogy már a döntés előtt párt-állást foglaljon és fölényes bíróból egy már előre elfogadott tételnek szenvedélyes védőjévé alakulhasson — ezért az említett perekben *a hiva-talból való kezdeményezés nem a bíró feladata, hanem az államügyészé*, ami-ként bűnvádi perben is az ügyész és nem a bíró képviseli a vádat. Az államügyész ilyen szereplése a latin perjogokban szűkebb keretben nem szokatlan, az olasz Pp. azonban szaporítja azon ügyeket, amelyekben közreműködése kötelező és feljogosítja őt, hogy a felek petitumainak keretén belül okiratokat produkáljon és bizonyítékok beszerzését köve-

telhesse. Közölni kell vele az ügyiratokat és a sajátmaga által indított perekben a felek jogait gyakorolja, sőt perorvoslással élhet azon a címen, hogy az ítélet a felek összejátszásának eredménye, amellyel a törvény megkerülését célozták. *Az államügyész e jogok folytán közérdekből kiegészíti a bíró működését;* szerepe általánosabb és tágabb, mint nálunk a kir. ügyészé egyes statusperekben. *A járásbíró és a békebíró elé tartozó ügyekben ellenben az új olasz perrend magát a bírót ruházza fel a hivatalból kezdeményezés jogával,* de lényegében csak a magyar perrendben is ismert keretekben, mert itt kisebb ügyekről és kevésbé művelt, szegényebb felekről van szó, akik gyakran tapasztalatlanok és kevésbé tehetősek ahhoz, hogy jó ügyvédet fogadjanak. *Még nagyobb ilyen jogköre van a bírónak a munkaügyi vitákban, ahol a közérdek nagyobb mértékben lép előtérbe.*

A bizonyítási rendszer

A régebbi peres eljárásokban és így az ezek későbbi maradványát képező eddigi olasz perrendben, a bírói passzivitás elvének túlhajtása megteremtette a formalizmust, mint láttuk, a peranyag összegyűjtésében. *A törvényes bizonyítási rendszer kiterjesztette ezt a formalizmust a peranyag elbírálására.* Helyesen mondja Plósz, hogy az olyan peres eljárás, mely az anyagi jognak minél tökéletesebb érvényesülését tűzi ki céljául, az alaki igazságnak ezt a két védőbástyáját kénytelen ledönteni. Nagy érdeme az 1895. évi osztrák perrendnek, a mi sommás eljárásunknak és mai perrendünknek, hogy a teljes bizonyító erejű okiratoktól eltekintve mondhatni teljesen lerombolták a törvényes bizonyítási szabályokat és a bizonyítékok értékelését teljesen a bíró szabad mérlegelésére bízták. Elejtették a formális döntő esküt és bevezették a felek eskü alatti kihallgatását már olyan időben, amikor a német és az olasz jog még nem jutott el erre a haladott álláspontra. Most azután a németek az 1933. évi novella nagy vívmányának tekintik, hogy a formális esküt, továbbá a becslő és felfedező esküt végre eltörölte és a feleknek lényegében a magyar perrendhez hasonlóan szabályozott eskü alatti kihallgatásával pótolta.

A régi olasz perrend bizonyítási rendszere, mint láttuk, elavult volt és ezért az új törvény fontos utasításokat hoz be.

A bizonyítékok szolgáltatása tárgyában alapelveként fenntartja (115. § 1. bek.), hogy az ítéletet a felek által felhozott bizonyítékokra kell alapítani, úgy hogy a rendes eljárásban némely bizonyítási eszköz (fél formális kikérdezése, döntő eskü és tanubizonyítás) csak a fél kérelmére alkalmazható.

Mégis bővülnek a bizonyítékok hivatalból való kiderítésének körei és eszközei és pedig nemcsak az államügyész említett közreműködésével lefolyó perekben, hanem a felek rendelkezése alá tartozó ügyekben is. Erre szolgálnak a következők:

a) a régi perrend írásbeli szakvéleményei helyett a bíróság könyvben és folyamatosabban veheti igénybe a szakértő közreműködését, akit az új perrend technikai tanácsadónak nevez; b) a bíróság kérelmére elrendelheti a félnek vagy harmadik személynek birtokában levő tárgyak, okiratok, fényképek vagy egyéb másolatok felmutatását; c) hivatalból is elrendelheti közhatóságoktól információk beszerzését, továbbá d) személyek és tárgyak helyszíni szemlét, amelyet személyesen vagy technikai tanácsadó közbenjöttével ejtethet meg (akár ispezione corporale-val is) és kiterjeszhető ez műszaki reprodukciókra, műszaki eljárásra és kísérletek elvégzésére is; f) végül, ami a legfontosabb, a bíróság a per bármely szakában és fokán elrendelheti a felek személyes megjelenését, hogy egymásközt kontradiktóriusan meghallgassa és kikérdezze őket az ügy tényeiről.

A feleknek ez a szabad vagy nem formális kikérdezése különbözik a felek formális kikérdezésétől. Utóbbi csak az ellenfél kérelmére rendelhető el külön részletes kérdőpontokra és célja, hogy a fél saját érdeke ellen tegyen nyilatkozatot és így formális kikérdezés útján provokált kötött bizonyító erejű bírósági beismerés jöjjön létre.

Míg a német Z. P. O. (139. §) kötelességévé teszi a bírónak a kikérdezést, addig az olasz, a magyar Pp.-hez hasonlóan csak jogot ad neki erre. Az olasz kódex is megadja a bírónak a per gondos, gyors és törvényes lefolytatásához szükséges eszközöket és kifejezetten kötelességévé teszi, hogy «a szükséges felvilágosításokat kívánja meg a felektől és figyelmeztesse őket a fontos kérdésekre». Így ki van zárva az eddigi olasz eljárás egyik nagy hibája, *az ügynek illetve az iratoknak állása szerint való (allo stato degli atti), vagyis legtöbbször ítélezésre nem érett stádiumban való döntés.*

Mellőzve a tanubizonyítás körében behozott — a magyar Pp. rendelkezéseit megközelítő — reformok részleteit kiemelem, hogy az új törvény csak megközelíti, de sajnos nem valósítja meg teljesen a bizonyítékok szabad mérlegelésének elvét, mert *nem érinti a törvényes bizonyítási szabályokat, tehát a formális bírósági beismerés teljes bizonyító erejét és a fél esküjének perdöntő erejét sem.* Sajnálatosnak tartom a formális eskü fennmaradását, amely nem harmonikus a mai korral és az igazság kiderítésének oly kevésbé megbízható eszköze, hogy az egyébként rendkívül nagy szabású és modern kódex a régi pernek ezt a maradványát bízást

elhagyhatta volna. Hiszen ha már a felek személyes meghallgatását bevezette, csak egy kis lépést kellett volna még megtennie azzal, hogy a formális eskü helyébe a felek eskü alatti kihallgatását léptette volna a magyar minta szerint, miként azt a német novella is megtette.

Küzdelem a perbeli rosszhiszeműség ellen

A fasiszta felfogásnak megfelelően kimondja az új törvény 38. §-a, hogy: «A felek és képviselőik a perben becsületesen és rosszhiszeműség nélkül kötelesek viselkedni.» A Solmi-féle tervezet a félnek a törvénysértő cselekményeire még súlyos pénzbírságokat is rótt, amit Grandi nem tartott helyesnek. Nemcsak azért, mert a perköltségben, sőt esetleg azon felül kártérítésben való marasztalásnál is figyelembe veszik a perlés rosszhiszeműségét, hanem, mert az indokolás szerint a pénzbírságoknál többet ér a perbeli képviselők lelkiismeretessége s a bírák ésszerű okossága és főleg a bírói pervezetés, amelynek legerősebb két új fegyvere a perbeli rosszhiszeműség ellen: a felek személyes megjelenésének bármikor való elrendelhetése és az, hogy a bíró döntő érveket meríthet a felek válaszaiból és általában viselkedéséből, valamint abból, ha személyeknek vagy a birtokukban levő dolgoknak bíróság által elrendelt megtekintését jogtalanul megtagadják. Az írásbeliség uralma alatt a felektől teljesen elzárt bírónak a felekkel leendő közvetlen érintkezésétől várja az olasz perrendtartás megalkotója elsősorban a perbeli rosszhiszeműség leküzdését.

Sokkal messzebb megy ezen a téren az 1933. évi német perjogi novella, amely előírja, hogy a felek ténybeli körülményeire vonatkozó nyilatkozatokat kötelesek teljesen és az igazságnak megfelelően megtenni. Ebben látják általában a németek a perjogi reformok legfontosabbját, aminek nagy hordereje nem is vonható kétségbe. Egy előadás kerete nem elég ahhoz, hogy ezzel a fontos kérdéssel behatóbban foglalkozzam és így itt csak néhány körülményre akarok rámutatni. Az egyik az, hogy ennek a német rendelkezésnek érdekes kihatása van az indokolás szerint is a fél és ügyvédje viszonyára. Az ügyvéd megbízójának valótlan állításait nem teheti magáévá, mert fegyelmi felelősségnek teszi ki magát, viszont megfordítva nem válik felelőssé azért, ha nem hoz fel olyan ténybeli állításokat, amelyeknek valótlanságáról ő meg van győződve. Másrészt utalok arra, hogy a magyar Pp. 222. §-a szerint «azt a felet vagy képviselőt, aki jobb tudomása ellenére az ügyre tartozó olyan tényt állít, mely nyilvánvalólag valótlan, az ügyre tartozó tényt nyilvánvalólag alaptalanul tagad, vagy nyilvánvalólag alaptalanul hivatkozik valamely bizonyítékra, a bíróság

pénzbírsággal bünteti». Miután a valótlan előadás tudatosságát nehéz bizonyítani, a pénzbírság a gyakorlatban alig nyer alkalmazást, miéртis 1936. évi előadói javaslatunk a nagyfokú gondatlanság esetében is alkalmazni kívánná ezt a szankciót.

Mindenesetre igen helyes és jellemző, hogy úgy az olasz, mint a magyar és a német perrend tartalmaz most már kifejezett rendelkezést az igazmondási kötelezettség tekintetében. Ezek közül az olasz a legenyhébb, a német kiterjedésben és határozottságban a legmesszebb megy, míg a magyar terjedelemben és feltételeiben korlátozottabb és így a középen áll, viszont azonban a másik kettőnél hiányzó pénzbírsági szankció kimondásával a legélesebb.

A per gyorsítása a bírói kompetencia célszerű szabályozása útján

Minden modern perjogi reformnak és így különösen az olaszoknak is legfőbb célja a per egyszerűsítése és gyorsítása, ami nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy *a per népszerű és szociális legyen.*

Maga *Mussolini* mondotta ki ezt irányításul:

«Nem elég, hogy minden ember érezze, hogy meg fogja találni az igazságot, amelyet keres; szükséges, hogy ne kelljen egy évszázadig várnia, amíg hozzájut; kell, hogy az igazságszolgáltatás gyors és mélységesen emberi legyen. Nem szabad azt a benyomást keltenie, mintha az egyén csak akkor juthatna igazához, miután már hajótörést szenvedett az iratok tengerében.»

Grandi szerint pedig:

«Olyan kell, hogy legyen a peres eljárás szerkezete, hogy világosságával *felkeltse a polgárok bizalmát*, akik igazságot keresnek; ezt azért akartam elérni, hogy a pernek, amennyire technikailag csak lehetséges, ugyanazt a *könnyedséget* és gyorsaságot adtam, amellyel az életben a kereskedelmi ténykedések bonyolódnak le és ugyanazt a *közvetlenséget* és rövidséget, amellyel az üzletemberek intézik az ügyeiket, azzal a megvetéssel a haszontalan üres beszéd iránt, amit a dolgozó nép érez, melynek veszténivaló ideje nincsen.

Emberibbé kell átváltoznia az egész pernek, hogy a nép előtt ne valami kabalaszerű ceremóniának tűnjék fel, melyben csak a beavattak tudnak eligazodni, hanem egy elérhető menedéknek, melyet az állam mindazok számára létesít, akik hisznek az igazságban és akiknek más jogcímük a meghallgatásra nincsen, mint a józan eszük és a becsületes szívük.»

Vessünk tehát egy pillantást arra, hogy *melyek a per gyorsításának az olasz perrendben adott további hathatós eszközei?*

Ezt a célt szolgálja mindenekelőtt a *kompetencia (hatáskör és illetékség) kérdésének és eldöntési módjának* rendkívül radikális és egyszerű szabályozása, amely sokban hasonlít a mi Pp-ünkhöz. Itt csak azt emelem ki, hogy más jogrendszerben fel nem található egészen különleges módon az új olasz Pp. a kompetencia rendezésére (*regolamento di competenza*) egyedül a legfőbb bíróságot, a semmitőszéket jogosítja fel s a felek kompetenciális panasszal csak ehhez fordulhatnak a középfokú bíróság kihagyásával. A semmitőszék azután végérvényesen meghatározza a kompetens bíróságot. Ehhez elegendő a bírósági hatáskör vagy illetékség kérdésében hozott egyetlen bírói határozat is és nem szükséges formális kompetencionális összeütközés. Ha az egyik bíróság kimondta, hogy nem ő, hanem egy másik bíróság kompetens, úgy az utóbbi köteles eljárni s legfeljebb azt teheti meg, hogy ő fordul a kompetencia rendezése végett a semmitőszékhez. *Vajjon nem fogják-e azonban a semmitőszéket elárasztani kompetenciális panaszokkal, ami azután meghiusítaná a gyors elintézését.*

Ennek megelőzése végett az olasz Pp. a semmitőszéknél a kompetenciális eljárást igyekszik rendkívül gyorsá tenni. Ez az egész új rendelkezés elvben igen szellemesnek látszik, de a gyakorlati tapasztalatok hiányában nehéz megjósolni, vajjon be fog-e tényleg válni.

A per gyorsításának egyéb eszközei

A pernek folytonos halasztásokkal, szüneteltetéssel és a felek passzív viselkedésével való nagymértékű elhúzása — főleg a perelévülés helytelen szabályozása folytán is — szomorú jellemvonása volt az eddigi olasz pernek. Ezért az új törvényszéki perben csak a *vizsgálóbíró adhat engedélyt a per felfüggesztésére*, de csak az összes felek kérelme alapján és legfeljebb 4 hónapra; ha 10 nappal a 4 hónap lejárta előtt új tárgyalás kitűzését a fél nem kéri, akkor a per megszűnik. A kódex egyik legszerencsésebb újításának azt tartják, hogy a *per menete láncolatként van megszerkesztve; minden következő lépést a félnek a törvény vagy a bíróság által megszabott peremptorius határidőkben kell elvégeznie, mert különben a per megszűnik.* Ugyanez áll be akkor is, ha a felek távol maradnak a tárgyalásról s a bíróság által kitűzött újabb tárgyalási határnapon sem jelennek meg. Ez az elv érvényesül akkor is, ha az inkompetencia kimondása után 3 hónapon belül nem fordul a fél a kompetens bírósághoz, vagy ha egy éven belül nem veszik fel az ügyet ama bíróság előtt, amelyhez a semmitőszék az alsófokú ítélet megsemmisítése után az ügyet tárgyalásra

visszaküldötte. «*A passzivitás a fél terhére megy*» — ez a most ismertetett elv érvényesül a mulasztási eljárásban is, ahol a mulasztási ítéletnek ellentmondással való könnyed megtámadhatását sem engedi meg az új Pp.

A kézbesítések hivatalból való eszközlése

Mi a megszokás folytán természetesnek, sőt talán elengedhetetlennek találjuk, hogy mindennemű kézbesítésnek a bíróság részéről hivatalból kell történnie, viszont az eddigi olasz perjogban (és ez hasonlóan volt vagy van még általában a latin népek perjogaiban) a felekre van bízva, hogy a kézbesítéseket közvetlenül vagy legtöbbszörre a bírósági tisztviselő közbenjöttével maguk eszközölgék. Ez természetesen melegágya lehet és volt is a perek elhúzásának. Az új olasz Pp. javít ezen azzal, hogy több vonatkozásban szakít a feleknek ezzel a magánkezdeményezésével és a hivatalból való előre mozgatását teszi ennek helyébe, bár még mindig nem olyan kiterjedt mértékben, illetve nem azzal a kizárólagossággal, amely nálunk annyira bevált.

A mérsékelt praecusio elve és a novumok korlátozása

A per gyorsításának gondolatkörében kell még megemlítenem a következőket: Az eddigi olasz Pp. a teljes szabadság elvének alapján állott abban a tekintetben, hogy a *felek mikor hozzák fel a tényeket, bizonyítékokat és érveket*. Ebből visszaélészerűen alakult ki, hogy meglepetésre, az ellenfél kifárasztására dolgozva, gyakran az utolsó pillanatra tartotta fenn a fél és különösen az alperes legfontosabb érveinek előadását, sőt a novumok teljes korlátozatlansága folytán gyakran csak a fellebbezési eljárásban hozakodott velük elő, ami a gyors elintéztést és az igazság kiderítését gátolta.

Ennek az elvnek teljes ellentéte volna a prekluzió vagy eshetőségi elv, amely szerint bizonyos időn túl a perben az új előadás ki volna zárva, tekintet nélkül arra, hogy fontos-e és alapos-e, ami azután az igazság érvényesítését megint gátolná. Az igazság megbízható kiderítése az egyik cél, a per elintézésének gyorsasága és a perlekedés jóhiszeműsége a másik kívánalom. Egyiket sem szabad a másik kedvéért feláldozni. Szemben a Solmi-féle tervvel, mely az utóbbit favorizálta, az új Pp. a középúton marad, megadván minden eszközt a bírónak a gyorsításra, a perelhúzás és a rosszhiszeműség leküzdésére, de nem alkalmaz túlszigorú és merev prekluziót.

Eltérően a magyar perrend ismert percezurájától *nem ismer külön perfelvételi tárgyalást*, amelyen a pergátló körülményeket kellene mindenekelőtt külön eldönteni. Megjegyzem, hogy ez az intézmény nálunk általában bevált, bár a gyakorlatban az azóta behozott novelláris változtatások folytán korántsem maradt meg a percezura a mi perünk olyan jellemző alapelve gyanánt, aminőnek ezt Plósz — a római per in jure és in judicio szakra való osztásának modern megvalósítása gyanánt — minősítette, hiszen nálunk ma már nincs akadálya annak, hogy akár a járásbíró, akár a törvényszék is az első tárgyaláson már az ügy érdemébe belebocsátkozzék.

De az olasz perrend is előírja egyes kifogásokra, hogy azokat már az első írásbeli válaszban vagy a vizsgálóbíró előtti első tárgyaláson kell előadni és kimondja, hogy az előkészítő iratokban vagyis a keresetlevélben és a válasziratban kell már felhozni az összes védelmi eszközöket. A vizsgálóbíró előtti első tárgyaláson a felek még előadhatnak új kérelmeket és új kifogásokat, amennyiben ezek egyenes következményei a már előadottaknak, egészen új kifogásokat és bizonyítékokat ellenben csak annyiban adhatnak elő, amennyiben a vizsgálóbíró ezeket az igazság céljaira megfelelőeknek ismeri el. Az első tárgyalás után ellenben a felek novumokat már csak akkor hozhatják fel, ha súlyos indokok forogván fenn, a vizsgálóbíró arra feljogosítja őket. A már előadott zárókérelmek akkor módosíthatók, ha azt a már felvett bizonyítás eredménye indokolja. A fellebbezési fokon általában nincs már meg a jus novorum, itt csak súlyos indokok fennforgása esetén a bíróság engedélyével kivételesen lehet felhozni új bizonyítékokat és új kifogásokat. *Irányadó tehát a prekluzió elve, enyhítve azonban a bíróság ama jogával, amelynél fogva novumok előadását kivételesen engedélyezheti, ha az igazság magasabb céljai ezt indokolják és a felek részéről vétkes hanyagság nem forog fenn.*

A perorvoslati rendszer egyszerűsítése

Az egyszerűsítés és gyorsítás érdekében *rendkívül mélyrehatóan megreformálta az új olasz Pp. a perorvoslati rendszert*, amely nagyon bonyolult volt és szintén fészke a perelhúzási lehetőségeknek. *Megrövidítette a perorvoslati határidőket és erősen korlátozta a perorvoslatokat* amennyiben a békebíró ítélete 600 líráig, a járásbíró munkaügyi perekben ítélete 5000 líráig, a törvényszék ítélete társadalombiztosítási ügyekben 10,000 líráig, a *méltányosság* alapján hozott ítéletek pedig értékhatárra való tekintet nélkül nem fellebbezhetők. Megszüntette továbbá a prejudiciális és előkérdésekre vonatkozó — nagy elhúzási lehetőségeket magukban rejtő —

eddiggi közbenszóló ítéleteket és kimondta, hogy a részítéleteket is csak az érdemleges ítélettel együtt lehet fellebbezéssel vagy semmiségi panasszal támadni. A *fellebbezés a novumok említett megszorítása folytán már nem novum iudicium, hanem csak revisio prioris instantiae*. Ezt az indokolás két érveléssel támogatja. Az egyik az, hogy amennyivel csökkenti ily módon a fellebbezési bíróság jogkörét, annyival erősíti és növeli az új Pp. az elsőbírő hatalmát. Másrészt a fellebbezési novumok korlátozásának ellensúlyaként kiépíti a semmiségi panaszt, amelyet nemcsak a fellebbezhető, hanem a nem fellebbezhető ítéletek ellen is megenged és mint tudjuk, per saltum is enged semmiségi panaszt a megfellebbezhető elsőfokú ítélet ellen jogkérdésben. *Semmiségi panasznak van helye azon a címen is, hogy elmulasztották a perre döntő olyan tény megvizsgálását, amely a felek között megvitatás tárgya volt*. Ez rendkívül fontos, mert ebben a szűkebb körben a ténykérdésre is kiterjed a semmiségi panasz. Ez mindenesetre nagymértékű korlátozás az eddigi állapottal szemben, ahol meg nem engedhetően kiterjedt körben használták ki azt a régebbi rendelkezést, hogy *téves indokolás címen (per difetto di motivazione) helye volt semmiségi panasznak*. Itt említem meg, hogy az új olasz perrend is ismeri a semmiségi panaszt a jogegység érdekében, hasonlóan a mi bűnvádi eljárásunkhoz.

A magyar és német tapasztalatok alapján, ahol az utóbbi idők perjogi novellái az addig megengedett jus novorum-ot mindenütt korlátozták, helyeselni lehet ezt a törekvést az új olasz jogban is és helyesnek látszik a novumok bírói engedéllyel való kivételes előadhatásának engedélyezése is. A harmadfokú jogorvoslat az olaszoknál nem reformatorius jellegű felülvizsgálat mint nálunk, hanem csak megsemmisítés. Annak megvitatása, hogy melyik helyesebb rendszer, messze vezetne, a hazai tapasztalatok szerint a reformatorius felülvizsgálat intézménye bevált.

Tanulságok

Végére értem tanulmányomnak, mely ha az anyag bőségéhez viszonyítva csak vázlatosan is, képet nyújthat arról, hogy az *olyan átgondolt, hatalmas és nagyvonalú perjogi kódex megalkotása, aminő az olasz: jelentős kultúrcelekedet*. Ez a törvény elismeri a magánérdekeket és a feleket is mint olyanokat, kiknek e téren kezdeményező és jogvédő szerepük van, de a jogos magánérdekek védelmét a fasiszta eszméknek megfelelően nem öncélként biztosítja, hanem azért, mert ez az alkalmas módja a szociális együttműködés biztosításának. A felek nem pusztán csak jogaikat gyakorolják a perben, hanem igazságügyi funkciót teljesí-

tenek, midőn együttműködnek egymással és a bíróval a közcél és közérdek szolgálatában. Az ebből a törvényvől kicsendülő elv értelmében a *per közintézmény, amellyel visszaélni nem szabad. A per nem egyéni harc csupán, hanem tömegjelenség és pedig a gazdasági és szociális béke szempontjából betegségi tünet, amely bajnak igazságos, egyszerű és gyors elintézéséhez a közösség szociális érdeke fűződik.*

Örömmel állapítom meg, hogy a pernek ez a felfogása megfelel annak a koncepciónak, amelyet a magyar törvényhozás, igazságszolgáltatás és tudomány a perről magáévá tett és ma is vall.

Mert, ha az új eszmék szempontjából végigszántjuk perrendünket, akkor az a megnyugtató érzésünk támad, hogy az megbízható, korszerű, nem marad el a modern kívánalmak mögött, hanem sok tekintetben talán még haladottabb, mint az ismertetett kiváló törvényalkotások. Nálunk az egyes rendelkezések meghozatalának indokolásai néha más természetűek, mint aminő elvekből más államok jogászhai kiindulnak, de ez a dolog érdemén, a meglévő rendelkezések helyességén és célszerűségén nem változtat. Egyes részletintézkedésekre nem tekintve, *alapjában Pp-ünk reformra nem szorul.*

Egyébként minden igazságszolgáltatás jósága nemcsak a perrendtartás szabályainak célszerűségén múlik, hanem — eltekintve az anyagi eszközöktől, amelyeket az állam az igazságszolgáltatás céljaira fordítani tud — a feleket irányító egészséges közszellem mellett elsősorban a per alappilléreitől a bíráktól és ügyvédektől függ. Ezek rátermettsége és magatartása fogja eldönteni a nagy olasz perjogi reform sikerét is.

Ha nálunk annyi megpróbáltatás és anyagi viszonyaink adott korlátozottságai között is kiválóan funkcionál az igazságszolgáltatás, ez perrendtartásunk mellett, amely a magyar jogászi géniuszunk méltán büszkeségünkül szolgáló alkotása, kiváló ügyvédi karunknak és mindenekelőtt kitűnő bíróságainknak köszönhető. Biztos judicium, mélyreható tudás, az életnek alapos ismerete, méltányos szociális érzés és emelkedett erkölcsi felfogás képesítik a mi bíróságainkat arra, hogy tudjanak és pedig bölcsen tudjanak élni azzal a nagy hatalommal, amellyel a modern törvényhozások a bíróságokat felruházzák avégből, hogy meg tudják valósítani az igazságosságot, amely mindenkor az országok talpköve fog maradni.

FABINYI TIHAMÉR

A GAZDASÁGI BŰNCSELEKMÉNYEK AZ OLASZ ÉS A MAGYAR BÜNTETŐJOGBAN

I. Az olasz és a magyar büntetőjogszabály-alkotás terén éppen egy évszázad óta erős kölcsönhatás észlelhető. A magyar büntetőjogászok nagy érdeklődéssel s még nagyobb haszonnal tanulmányozták már a XVIII., de különösen a XIX. század világhíres olasz kriminálistáinak korszakalkotó kitűnő műveit. Viszont megállapítható, hogy a Deák Ferenc alkotta 1843. évi magyar javaslat, mely külföldön is széles körben feltűnést keltett, nem egy vonatkozásban mintául szolgált az 1889. évi olasz Codice Penale alkotói előtt. És amióta ismertté vált a modern büntetőtörvénykönyvek legkiválóbbja: az 1930. évi új olasz Codex Penale, melyet dr. Rácz György munkatársam segítségével magyarra fordítottam, az újabb magyar ú. n. büntetőjogi melléktörvények közül nem egy figyelembe vette az itáliai gondolatot. A hatásnak ez a kölcsönössége, mely egyik oldalon sem vezetett szolgálai utánzásra a legutóbbi időkben, főleg a gazdasági érdekek hatályosabb büntetőjogi védelme terén érvényesült.

Az olasz büntetőtörvénykönyv II. könyvének címe «A közgazdaság ipar és kereskedelem elleni bűntettek» felirat alatt megfontolásra érdemes rendelkezéseket vesz fel, a magyar törvényhozás több melléktörvényben intézkedik ugyanezekről a kérdésekről. A mindenkép tanulságosnak ígérkező összevetést megelőzően szükségesnek mutatkozik a védett jogtárgy jogi természetének megvilágítása.

2. Mindennemű érdekvédelem során a jog majd csupán a szabad cselekvés körét vonja meg (megenged, tilt vagy parancsol), majd segíti az érdek érvényesülését (közigazgatási, perjogi szabályokkal) majd eltá-

volítja az akadályokat (a rendbontókra megtorló s megelőző büntetést szab). A büntetőjog lényegileg a rend megteremtésén és fenntartásán fáradozik, a zavarólag ható rendellenességet törekszik kiküszöbölni. De nem minden rendellenességgel szemben lép fel. Csak a cselekményekben megnyilatkozó rendellenességre reagál, mert normáival és szankcióival csak a cselekvőre és illetőleg ennek akarataira tud hatni és csak olyan akarattól származó cselekvésre reagál, melynél vagy a cselekmény nem tűrhető vagy a rendbontással sértett, illetőleg veszélyeztetett érdek eléggé értékes. Ez utóbbi feltétel tárgyában abszolút mérték nem adható. Természetes bűncselekmény (delitto naturale) nincs. A határvonalat, amelyen túleső cselekmények büntetést érdemlők, mindig a korabeli társadalmi felfogás vonja meg (a magzatelhajtás a kultúr államokban bűncselekmény, a Szovjetúnióban nem). Sőt annak eldöntése, hogy mely jogilag védett érdekek sértését és veszélyeztetését büntesse a jog, szintén a társadalmi felfogástól s az ezt kifejező jogszabálytól függ. A büntetőjog szabályai szinte visszatükrözik a társadalom értékelésének fokozatait.

Az egyén, társadalom és állam gazdálkodásának rendes menetéhez fűződő érdek, azaz a gazdasági érdek büntetőjogi védelmének szükségességére a kultúrnemzetek csak a legutolsó időkben eszméltek rá, s hogy idevonatkozóan mennyire befolyásolja ez érdeket sértő bűncselekmény büntetést érdemlőségét a társadalmi felfogás, élénken világosítják meg a kamatszédéssel kapcsolatos magyar törvények.

3. Az 1622 : 46. tc. általában tiltja a kamatszédést. «Interesse . . . siquidem legibus regni vetitum est, penitus et in toto condescendat . . .» Az 1647 : 144. tc. már megengedi a 6%-os kamat kikötését. «Ut ad justum interesse sex per centum, deinceps tam debitoribus se obligare quam creditoribus exigere liceat» és pedig «intra et extra iudicium». Az 1715 : 51 tc. tiltja a 6%-on felüli kamat kikötését és szédését. «Mint-hogy igen sokan az üdvösségről és emberszeretetről megfeledkezve, uzsorás gonoszságnak és fősvénységnek hódolva, kölcsönadott pénzeikért kamat vagy elmaradt haszon neve alatt, avagy ajándék címén ily kölcsönadott tőkék után a megengedett 6%-os kamattal meg nem elégszenek, hanem maguknak kamat vagy bármiféle ajándék címén 8, 10 s még több százalékot is köteleztetnek s fizettetnek», az 1. § megtiltja a 6%-nál magasabb százalékra kölcsönadást — a 2. § kimondja, hogy nem szabad a törvényes kamaton felül semmiféle címen (ajándékképpen pénzben, élelmiszerben vagy bármely dologban) az adóstól valamit elfogadni vagy kicsikarni («quidpiam accipere vel exigere») — a 3. § pedig elrendeli, hogy azt, aki ez ellen vét, azt a bíró «az efféle kialakult

kamat vagy ajándék elvesztésében marasztalja, (a marasztalási összeg $\frac{2}{3}$ -a a kincstáré, $\frac{1}{3}$ -a a feljelentőé). Az 1723 : 120. tc. (de coercendis usurariis) az uzsorásokat immár nemcsak az egész kamatnak, hanem a tőkének elvesztésével is bünteti. Az 1802 : 21. tc. (de usuraria pravitare coercenda) kimondja, hogy ezenfelül az, aki magának mértéken túli összeget köt ki, a bíró bölcs belátása szerint meghatározandó pénz- vagy fogházbüntetéssel fenytessék. Kereskedelmi viszonylatban a kereskedőről szóló 1840 : XVI. tc. 55. §-a kijelenti, hogy : «Kereskedők, gyártók, gyógyszerárosok, mesteremberek és közkereseti társaságok közt : kereskedési gyártási vagy mesterségből eredett adás-vevés következtében, bármily magasán kikötött kamatok és díjak uzsorának nem tekinthetnek.» Ugyanígy a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyairól szóló 1840 : XVIII. tc. 28. §-a szerint : «a kültagok maguknak a törvényes kamatnál magasabbat is köthetnek ki a nélkül, hogy ez uzsorának tekintethetnék.» Erős változás állott be, amikor a laissez fair, laissez passer elvét hirdető fizeokratizmus nálunk is gyökeret vert. A teljes egyéni szabadságot, az állam tartózkodását minden beavatkozástól, a szerződések teljes tartalmi szabadságát hirdető elvek szükségképpen vonták maguk után azt a tételt, hogy a kamatmegállapítás a felek szabad egyezkedésének tárgya. Érthető tehát, hogy e gazdasági korszellem hatása alatt keletkezett 1868 : XXXI. tc. (az uzoratorvények eltörléséről) a következőket rendeli : «I. §. A szerződési kamatlábnak az eddigi törvényekben foglalt korlátozása megszüntetett, azt a szerződő felek írásbeli szerződés által tetszésük szerint állapíthatják meg. 2. §. A szerződő feleknek szabadságukban áll azt is kikötni, hogy a kölcsön visszafizetése az adott tőkénél nagyobb mennyiségű vagy más és jobb minőségű dolgokban történjék.» Ám az a hit, hogy a szabadság a visszaéléseket vissza fogja szorítani vagy éppen meg fogja szüntetni, hamis volt. A korlátlan kamatszabadság nem idézte elő a várt hatást. Az elmélet csődöt mondott. Az eddig bujkáló uzsora felszabadult s a szabadosság jegyében nyíltan és szemérmetlenül szedte áldozatait. A szomorú, sőt megdöbbenő tapasztalatok irányváltoztatásra serkentettek. Az 1877 : VIII. tc. már megállapítja a 8%-os kamatmaximumot s megvonja az ezenfelül kikötött kamatoktól a bírói jogsegélyt (magánjogi gesztus) védelmébe veszi a leggyengébbeket, midőn fogház, börtön esetleg fegyházbüntetéssel rendeli büntetni azt, «aki valamely kiskorúnak vagy gondnokság alá helyezettnek tapasztalatlanságát, könnyelműségét vagy szorultságát saját vagy mások nyereszkesedési céljára felhasználja oly módon, hogy őt valamely okirat aláírására bírja, melyben jelentékeny kárára vagyoni kötelezettséget vállal, valamely jogáról ren-

delkezik vagy pedig mást vagyoni kötelezettsége alól egészben vagy részben felment» (gyenge büntetőjogi gesztus). E két törvények egyike sem ért célt; az uzsorások tovább szaporodtak s kijátszva a tilalmakat: tovább fosztogatták a gazdaságilag gyengéket. Egész vidékek mentek tönkre. Erre jött az 1883: XXV. tc., mely a hiteluzsorát általában bűncselekménnyé minősíti s egy hónaptól hat hónapig, minősített esetekben két évig terjedhető fogházzal rendeli büntetni. E törvény többrendbeli hibái közül beérem a következők kiemelésével: a reáluzsorát büntetlenül hagyja, erőtlenséget ír elő (a fogház a Btk. 92. §-ának felhívásával lemérsékelhető egy forint pénzbüntetésre), szabály volt az indítványra üldözhetőség. Ennek az erőtlenséget törvénynek revízióját 1902. óta sürgette a Károlyi Sándor gróf vezetése alatt álló Magyar Gazdaszövetség. 1902-ben törvényjavaslatot terjesztettem elő, mely radikálisan volt hivatva a kérdést megoldani. 1903. május 23-án Plósz Sándor igazságügyminiszter a némileg átdolgozott javaslatot a Képviselőház elé terjesztette, a Ház azonban azt nem tárgyalta. A gondolat csak 30 év múltán vált valóra, az 1932: VI. tc.-ben.

Íme csak egy példa, miként függ össze a gazdasági felfogás és a büntetőjogi védelem.

Az elmúlt két évtized alatt gyökeres változás állott be a gazdasági felfogásban. Jelszó lett: a gyengék védelme, a munkások megsegítése, mindennemű visszaélés visszaszorítása s általában a gazdasági élet megerősítése. Ennek természetzerű következménye, hogy világszerte fejlődésnek indult a büntetőjognak külön ága: a gazdasági büntetőjog, melynek kitűnő összefoglalását nyújtja *Seigert* göttingeni professzornak 1939-ben megjelent «Deutsches Wirtschaftsrecht» című 560 oldalra terjedő kötete.

4. Az alábbiakban rövid összefoglalást kívánok adni az olasz és magyar gazdasági büntetőjog kialakulásáról.

Az áttekintést megkönnyítendő külön ismertetem az egyén, a társadalom és az állam gazdasági érdekeit sértő vagy veszélyeztető bűncselekményekre vonatkozó jogszabályokat. Az egyes csoportokat elválasztó határvonalak ugyan többé-kevésbé elmosódnak, e felosztás mindazonáltal a tárgyalásnál alapul vehető.

I. Az egyén gazdasági érdekeit védő büntetőjogszabályok

Ebben a keretben a következő alcsoportok különböztethetők meg:

1. *A vagyon elleni bűncselekmények.* Idetartoznak az egyén vagyoni érdekeit sértő s a Btk.-ben szabályozott közismert típusok, mint a lopás,

rablás, zsarolás, sikkasztás, hűtlen kezelés, jogtalan elsajátítás, csalás. Mellőzve a részletes ismertetést csupán két kiemelésre szorítkozom. *De lege lata* mintaszerű az 1928 : X. tc., mely a vagyon elleni bűncselekmények esetében a pénzmellékbüntetés kiszabását kötelezővé teszi. *De lege ferenda* kívánatos volna a sértett érdekeinek intézményes felkarolása ; így a kár megtérítéséhez kellene kötni a feltételes szabadságra bocsátást, a feltételes elítélést, az elévülést vagy az elévülési idő meg rövidítését, a rehabilitációt (ez megtörtént az 1940 : XXXVII. tcikkben) ; a pénzbüntetésekben s elkobzásokból befolyó összeg egy része a sértett kártalanítására volna fordítandó (v. ö. már 1902-ben a Jogtudományi Közlönyben, majd 1940-ben a Magyar Jogi Szemlében megjelent cikkeimet ; az olasz és 1937. évi svájci btkvek vonatkozó rendelkezéseit).

2. *Az uzsora.* A vonatkozó rendszabályokról fennebb szóltam. Összehasonlítás szempontjából a következőkre utalok : a) a cselekvőképtelen személyek behálózása névvel jelölhető bűncselekményt a Btk. 385. §-a igen szűkre szabja, mert csak «okirat aláírására» rábírás esetében büntet ; sokkal helyesebb az olasz codex 643. §-a, mely «bárminemű hátrányos jogkövetkezésmennyel járó cselekményre» reávételek esetében szab ki büntetést ; b) az uzsora büntetőjogi értékelése is sokkal megfelelőbb az olasz jogban, mint nálunk ; a codex 644. §-a szerint ugyanis két évig terjedhető börtönnel büntetendő, «aki más szorult helyzetét kihasználva, pénz vagy más ingó dolog nyújtásának ellenszolgáltatása fejében, bárminemű formában uzsorás kamatot vagy más előnyt adat vagy ígértet a maga vagy más javára.»

3. *A hitelsértésről* nálunk az 1932 : IX. tc. szól s a típusos cselekményt a kielégítési alap elvonásában rögzíti le ; az olasz btk. 641. §-a a csalárd fizetéseképtelenség cím alatt határozza meg a többé-kevésbé hasonló jellegű tényálladékot. Megítélésem szerint a magyar törvény meghatározása rugalmasabb s kevesebb kibúvót enged a hitelezők vagyoni érdekeit sértő s veszélyeztető cselekmények elkövetőinek mint az olasz rendelkezés.

4. *A titok védelme* körül hazai jogunk többhelyütt nyilatkozik meg ; így az 1923. V. tc. 21. §-a megkonstruálja az üzleti vagy üzemi titok megsértésének vétségét ; idevonatkozik az 1927 : XXI. tc. 210. §-a, némileg az 1929 : XIX. tc. 18. §-a, mely az állam érdekeit sértő titokkikémlelést büntetni rendeli, 1930 : III. tc. 60. §-a, valamint általában a Btk. 328. §-a. Az olasz codex szabatos átfogásban rendelkezik 622. §-ában a hivatási titok, 623. §-ában pedig a tudományos és ipari titok felfedésének bűncselekményeiről.

Mindezek a deliktumok csak annyiba minősülnek gazdasági bűn-

cselekményeknek, amennyiben közvetlenül vagy közvetve a nemzeti gazdálkodást sértik, illetőleg veszélyeztetik. Ezért a vagyon elleni bűncselekmények — mert rendszerint csak a sértett magánegyén károsításával járnak — a gazdasági bűncselekmények körén többnyire kívül esnek, már az uzsora, a hitelsértés és a gazdasági titoksértés a legtöbb esetben szélesebb rétegeket érint s alkalmas arra, hogy a nemzeti gondolkodást megrázkódtassa, minélfogva ezek a deliktumok elég gyakran beleigazodnak a gazdasági bűncselekmények kategóriájába.

II. A társadalom gazdasági érdekeit védő büntetőjogszabályok

A gazdasági érdekek közül nem egy olyan, mely bár közvetlenül magánegyénhez fűződik, de annyira belekapcsolódik a közössége, hogy mint társadalmi érdek kelt figyelmet.

Ezeknek az érdekeknek sérelme, vagy veszélyeztetése annyiban tér el, az előbbi csoportba utalt cselekményektől, hogy míg ezeknél az egyéni, amazoknál a közösségi érdek igényli inkább a védelmet. Ezek (vagyon elleni bűncselekmények, uzsora, hitelsértés, gazdasági titoksértés) csak kivételesen, amazok szabályszerint minősülnek gazdasági bűncselekményeknek.

A társadalom gazdasági érdekeit sértő deliktumok közé sorozhatók :

1. *A kereskedelmi vétségek* vagy másként részvényjogi deliktumok (v. ö. a Kereskedelmi trv. 218—222. §-ait s a 215/6—1906, 68,400/1914, 5340/1924—63,800/1926. sz. ig. min. rendeleteket). Erősen vitás vajjon e cselekmények bűncselekmények-e, avagy csak rendellenességek? Nem lehet céлом e helyütt a vita részletkérdéseivel foglalkoznom (utalok Illés Károly, Baumgarten, Bozóky, Kuncz, Kádár és Papp fejtegetéseire) ; nézetem szerint a súlyosabb cselekmények, melyek három hónapig terjedhető fogsággal büntetendők a büntetőjogi értelemben vett vétségek jogi természetét osztják, míg az enyhébb, csupán 2000 pengőig terjedhető pénzbírsággal büntetendő cselekmények csupán, rendellenességek. Amazok bűnvádi, emezek bírságotlasi eljárás alá esnek. Kúriának gyakorlata a vétségi megállapításhoz hajlik (így egy 1904. évi május 17-én kelt 607. sz. ítélet a büntetőjogi elévülést alkalmazza). Az olasz jogi fel fogás is bűncselekménynek minősíti e visszaéléseket.

2. *A munkásvédelmi törvényekben meghatározott bűncselekmények.* Ezen a téren sokáig a «Laissez faire» elv uralkodott ; a munkás és munkaadó viszonya teljesen a magánjog szellemében alakult ki ; szabad meg egyezésnek volt tárgya s nélkülözött mindennemű állami beavatkozást, aminek sajnálatos eredménye : a munkás kiuzsorázása s testileg, lelki-

leg és gazdaságilag legyengítése. Pár évtized óta a szociális gondolat mindinkább erősödött s jelszavá lett a gyengébb munkásnak az erősebb munkaadóval szemben való védelme. Sorra jöttek létre a munkaviszonyt, a munkás bérét szabályozó, egészségét, megélhetését védő, szabadságidejét meghatározó törvények, melyek a súlyosabb visszaélésekre büntetést is szabtak. Így nálunk az iparban, valamint némely más vállalatban foglalkoztatott gyermekek, fiatakorúak és nők védelméről szóló 1928 : V. tc. (34—39. §), a betegségi és baleseti biztosításról szóló 1927 : XXI. tc. (205—214. §), az özvegység, rokkantság, öregség és árvaság esetére szóló kötelező biztosítást rendező 1928 : XL. tc., a gazdasági munkavállalók öregségi biztosítását rendező 1938 : XII. tc., a legkisebb gazdasági munkabérek megállapításáról szóló 1940 : XV. tc., külön figyelmet érdemel az 1937 : XXI. tc. a munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról. E törvény 16. §-a szerint kihágás, ha a munkaadó, üzlet, üzem vagy vállalat felelős vezetője nem tartja meg a munkavállalók munkaidejére, legkisebb munkabérére, évenkénti fizetéses szabadságára vonatkozó rendelkezéseket — vagy ha az a munkavállalót — mert jogait érvényesíti — elbocsátja vagy elbocsátással fenyegeti ; a 18. § szerint ; a munkaadó akkor is felel, ha őt szándékos vagy gondatlan mulasztás terheli (a munkabéruzsorát az 1920 : XV. tc. 1. § 3. pontja bünteti).

Összehasonlítás céljából ideiktatom az Olasz Codex 509. §-át, mely szerint : «Az a munkaadó vagy munkavállaló, aki a kollektív szerződésből vagy a testületi szervek által kibocsátott szabályozásból folyó kötelezettségeit nem teljesíti : 5000 líráig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.» E helyütt figyelembe jönnek még az 1927. évi április 21-én kiadott Carta del Lavoro határozmányai.

3. *A szabadalombitorlás és védjegybitorlás vétségei.* Amazokról az 1895 : XXXVII. tc. 49. §-a, emezekről az 1921 : XXII. tc. 7. §-a rendelkezik és illetőleg ír elő büntetést. A hasonló szellemben rendelkező olasz jog is felismerte e deliktumoknak a társadalom gazdasági érdekeit sértő jellegét.

4. *Az árdrágító visszaélések.* Hazai jogunkban az 1920 : XV., az 1920 : XXVI., az 1923 : XXXII. és legújabban az 1940 : XVIII. tc. szabályozzák e materiát.

A részletek mellőzésével csupán a típusos bűncselekményeket sorolom fel ; ezek : az ártúllépés, az áruuzsora, a láncolatlan kereskedés, az áruelevonás, az árucsempészet s az eladás megtagadása. Az olasz Codex is bünteti mindezeket a bűncselekményeket. Különös figyelmet érdemel a 499. §, mely 3—10 évig terjedhető börtönnel és 20,000 líránál nem

kevesebb pénzbüntetéssel rendeli büntetni azt, «aki nyersanyagok, mezőgazdasági vagy ipari termékek vagy termelési eszközök elpusztításával a nemzeti termelést súlyosan megkárosítja, vagy pedig közfogyasztás tárgyául szolgáló áruk jelentős mérvű hiányát idézi elő». Nyilván ez a rendelkezés szolgált mintául az 1940 : XVIII. tc. 5. §-ának, mely szerint : «Vétséget követ el és három évig terjedhető fogházzal büntetendő, aki közszükségleti cikknek, készletét e rendes gazdálkodás szabályai ellenére a közérdekre káros módon megsemmisíti vagy egyébként használhatatlanná teszi.»

E helyütt utalok az olasz Codex 502—508. §-aira, melyek a sztrájk és a munkáskizárás szigorú büntetését írják elő, mely rendelkezést az az alapelv hatja át, hogy a munka társadalmi kötelesség, s akadályozása büntetést érdemlő cselekmény. Ennek az álláspontnak gyakorlati kihangsúlyozásával a fasizmus elsőként oldotta meg Európában a sztrájkproblémát, közelebbről azzal, hogy pártatlan szervekkel biztosította a munkásság jogos gazdasági érdekeinek érvényesülését, egyben jelentős szerepet juttatott a probléma megoldásánál a büntetőjognak.

5. Gazdasági jellegű bűncselekményeket határoz meg nálunk a *zsidók* közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc., melynek 25. §-a kihágásért bünteti azt, ki kereső foglalkozásban a meghatározott százalékon túlmenő számban zsidót alkalmaz, és amelynek 26. §-a vétségért rendeli felelősségre vonni azt, aki a hatóság figyelmeztetése ellenére alkalmaz zsidót.

III. Az állam gazdasági érdekeit védő büntetőjogszabályok

Az ebbe a kategóriába tartozó bűncselekmények jellemzője, hogy megannyian közvetlenül sértik az állam gazdasági és különösen pénzügyi érdekeit.

Az idetartozó s úgy nálunk, mint Itáliában egyaránt büntetendő cselekmények :

1. *A pénzhamisítás*, mely a mellett, hogy az állam pénzverési fellegjogát sérti, egyben a pénzforgalom rendes menetéhez fűződő eminens érdek sérelmeként is jelentkezik.

2. *Az adócsalás*, melyet hazánkban az 1920 : XXXII. tc. — lényegileg kerettörvény módjára — határoz meg és sujt megfelelő büntetéssel.

3. *A vámjövédéki kihágások*, melyekről nálunk az 1924 : XIX. tc. szól.

4. *A fizetési eszközökkel elkövetett visszaélések*, melyeknek súlyos

büntetésekkel való megtorlása felettébb megokolt, mert ezek a bűncselekmények alapján rendíthetik meg az állam pénzügyi helyzetét. Hazánkban ezeket az ú. n. valutáris bűncselekményeket (üzérkedés, pengőkiajánlás, ellenérték be nem szolgáltatása, devizakorlátozás kijátszása, pengőrontásra alkalma valótlán hír koholása, külföldi valuta be nem jelentése) az 1922: XXVI., 1931: XXXII és 1939: XIV. tc.-ek határozzák meg s szabnak azokra súlyos büntetéseket (vagyoni elégtétel).

Figyelemreméltó idevonatkozóan az olasz Codex 467. §-a, mely szerint: «Aki háború idején a pénz árfolyamának lenyomására vagy a magánosok által kibocsátott értékpapírok vagy kötvények piacának befolyásolására irányzott eszközökkel oly módon él, hogy veszélyezteti a nemzet ellenálló erejét az ellenséggel szemben, öt évnél rövidebb tartamú börtönnel és 30,000 líránál nem kevesebb pénzbüntetéssel büntetendő.

Remélhető, hogy e szigorú büntetőjogszabályok gátját fogják vetni az állam közgazdasági érdekeit olyannyira veszélyeztető bűncselekmények elterjedésének és az élősdiak le fognak válni a nemzet testéről.

OSZK

ANGYAL PÁL

Országos Széchényi Könyvtár

LEONARDO DA VINCI ANATOMIÁJA

Sok szó esik manapság az ős tehetségekről ; van, aki költő vénájával tűnik fel, tudunk egyszerű juhászlegényről, mint számoló tehetségről, de nem hiányzanak az őstehetségek közt az agyagba mintázó vagy kőfaragó szobrásztehetségek sem. Ilyen őstehetségek lehettek a barlanglakók között azok, akik a délfranciaországi barlangok bámulatraméltó élethű állatképeit festették. A gyermek Mozart zenei talentuma méltán megérdemelte kortársai csodálatát. Tudásunk szerint azonban sehol a föld kerekéségén és soha annyi nagy tehetséget nem termelt ki az emberiség magából, mint a Cinquecentóban Olaszországban. Ennek a nagy korszaknak a művészei abban a kiváló szerencsében részesültek, hogy ugyanez a fény és pompakedvelő kor olyan műpártolókkal dicsekedhetett, akik művészeiket nemcsak megrendeléseikkel halmozták el, hanem anyagiakkal is fejedelmileg gondoskodtak róluk.

Ennek a csodálatos kornak szülöttje Leonardo da Vinci nemcsak korának, hanem minden időknek talán legnagyobb géniusza, aki nemcsak mint alkotó művész utolérhetetlen, zseniális mesemondó, érzelmeinek szonettjeiben ad kifejezést, társaságát lantra szerzett zenei kompozícióival mulattatja. E mellett nagy fizikai problémákkal foglalkozik, egyaránt érdeklik a csatornázás kérdése, a várak megerősítése, a harci gépek, ágyúk szerkezete és a robbanóanyagok jelentősége, majd a repülés foglalkoztatja s a madarak repülésének tanulmányozása alapján repülőgépeket tervez és szerkeszt. Minden érdekli ; a furcsa állatok, csúszó-

mászók, békák, kígyók, rovarok, madarak és kedvtelésből sárkányokat készített, amelyekkel baráti körét ijesztgeti.

Behatóan foglalkozik a lovak anatómiájával és della Torre barátjától emberi anatómiát tanul. Mindent lerajzol, vagy legalább vázlatosan papírra vet, tapasztalatait, megfigyeléseit mind meg akarja rögzíteni. Feljegyzései 13 nagy folio kötetet tesznek ki, amelyeket ma a British Museum, a windsori könyvtár és az Ambrosiana őriznek.

Leonardo származásáról kevés biztosat tudunk, atyja azonban éppen olyan jó nevelésben részesítette, mint többi gyermekét. Összes gyermekei közül Leonardo, ifjúkori szerelmének ajándéka válik ki sokoldalú tehetségével. Leonardo már gyermekkorában ügyesen rajzolt, ezt atyja korán felfedezte, a rajzokat megmutatta a nagy Andrea Verrocchió-nak és mikor ez felismerte a gyermek rajzaiban a tehetséget, maga mellé vette adaptusnak s a fáma szerint egyik nagy képének két angyal alakját Leonardóval festette meg. Mikor a mester látta, hogy tanítványa máris túlszárnyalta, letette az ecsetet és többet sohasem festett. Ha nem is igaz ez a kis történet, amelyet Vasari jegyzett fel, nagyon jellemző, hogy kortársai Leonardot mennyire becsülték.

Ha Leonardo anatómiai kutatásainak nagy jelentőségét meg akarjuk érteni, tudnunk kell, hogy az emberbonctant egészen a XV. századig nagyon mostohán kezelték. A klasszikus kor orvosai, tehát a görög és római orvosok, akik között nagyon kiválóak voltak, egyáltalában nem boncoltak. Azt természetesnek fogjuk tartani, hogy a csontokat ismerték, hiszen az ősi temetők feltárt sírjai elég anyaggal szolgáltak, egész emberi csontvázat azonban csak egyetlenegyét őriztek Alexandriában, úgy hogy még a görög orvosok is ide mentek tanulni. Az izomzatot és a zsigereket azonban csak az állatok testén tanulmányozták. A nagy Galenus, akiről Virchow azt mondja, hogy olyan tekintélye volt az egész középkoron át, mint az egyházatyáknak, hiszen csak az lehetett jó orvos, aki Galenus munkáit kívülről tudta és tanait a tudományos vitatkozásokon meg tudta védeni, anatómiai tudását a disznó testének tanulmányozásából merítette; talán egy-két kis majmot is boncolt.

Emberi tetemetek tanulmányi célokból először Bolognában boncoltak 1302-ben. A bolognai egyetem abban a kiváltságos helyzetben volt, hogy évenként két tetemet boncolhatott, egy férfit meg egy nőt. Természetesen csak a kivégzettek tetemét volt szabad felboncolni, ami ellen az egyház sem tiltakozott. Egy-egy boncolás valósággal eseményszámba ment, először kijelölték azokat a hallgatókat, akinek szabad volt a boncoláson résztvenni, ezek maguk választották ki azt, aki a boncolást végezte. Sokszor még a koronás fők is eljöttek a boncoláshoz, hogy

tudásvágyukat kielégítsék. Ez az idő volt az anatómusok aranykora, amikor a bonctan tudományának nagyobb volt a tekintélye, mint a sebészetnek. Ma minden orvosi fakultás büszkesége a modernül berendezett műtő. Hogy milyen nagy fontosságot tulajdonítottak akkor a boncolásoknak, azt igazolják azok a gyönyörű bonctani idézetek, amelyek a büszke theatrum anatomicum nevet viselik. Az egyik legművészebb ilyen bonctani theatrum a paduai, ahol korának legnagyobb anatómusa, a bruxellesi születésű Andreas Vesalius tanított, itt írta meg korszakalkotó anatómiai munkáját, amelynek művészi rajzait Tizián jeles tanítványa, Jan van Caspar készítette.

Vesalius már Leonardo után élt, ezért joggal mondhatjuk, ha Leonardo bonctani munkáit kiadta volna, egész bonctani tudásunkat az ő megfigyeléseire építettük volna fel.

Tudnunk kell, hogy a Rinascimento embere tulajdonképpen forradalmár volt, hiszen a nagy egyházi forradalom a reformáció is ebben a korban indul meg Savanarola fellépésével. A forradalmi szellem nyilvánul meg a művészetek és tudományok terén is. A művészi tradíciók és a tudományos tételek kritikanélküli átvételét felváltja a bizonyos értelemben vett hitetlenség, az ellenőrzés, a kritikai analízis. Mindenki maga akar mindenről meggyőződni. A szolgai utánzás nyilvánul meg a bizánci művészetben, amely ugyanazokat a régi elemeket ismétli meg évszázadokon át, amelyeket a Krisztus utáni első századok megteremtettek. A renaissance művészei elvetették ezt az irányt, nem a képzelet szülte ideális alakok ábrázolásában merülnek ki, hanem a valóság reprodukciójára törekszenek. Az idealizmust a realizmus váltja fel, aki pedig az embert a maga eredeti alakjában akarja ábrázolni, annak tökéletesen ismernie kell az emberi testet, tisztában kell lennie az ember anatómiájával.

Az antik művészet mesterei az idealizált emberi testet ábrázolták, kevés olyan antik szobrot ismerünk, amelyen naturalisztikus törekvés tükröződik vissza. Az antik ember városának tereit ideáljai szobraival népesítette be, lakását is félistenekkel, ideálokkal díszítette, a pantheista felfogásnak éppen az felelt meg legjobban, hogy mindenkit, aki valami nagyot alkotott, vagy aki valamilyen téren különösen kivált, akár a művészetek, akár a testi erő, ügyességek terén, azt félistennek tekintette és idealizálta.

Az antik szobrász a test arányaiban a harmoniát kereste és ezért megalkotta az ideális embertípus méreteinek szabályát vagy ú. n. kanonját. A görög és római művészek e tekintetben a hindu és az egyiptomi művészeti szabályokhoz alkalmazkodtak. Polykletes és Lysipposz szobrai

örökítik meg azokat az arányokat, amelyeket az antik művészet helyeseknek elfogadott.

Leonardo figyelmét nem kerülte el, hogy az ember ábrázolásában a helyes arányokat eltalálja, mértékegységnek az arc hosszát használta s nézete szerint a test magassága 10 archossznak felel meg. Az arc hosszát a hajzat szélétől az áll csúcsáig számította. Az ideális emberi alak megfestésére vagy megmintázására tehát ő is felhasználta a maga teremtett kanont, erre vonatkozó rajzai közismertek. Leonardo azonban nemcsak arra törekedett, hogy az ideális testet ábrázolja, hanem nagyon nagy súlyt helyezett arra is, hogy alkotásai anatómiailag tökéletesek legyenek, ezért barátjával bella Torre orvossal, maga is résztvett az emberi tetemek boncolásában, amit az anatómus késével feltárt, mindent pontosan feljegyzett és le is rajzolt. Sajnos, hogy a windsori múzeumban lévő anatómiai rajzainak csak egy igen kis része vált közismertté, mert az anatómia, amelyet úgy mint a kodex atlanticust facsimile kiadásban adtak ki olyan drága, hogy csak nagy könyvtárak tudták megszerezni.

Leonardo törekvése az volt, hogy az embert realiztikusan ábrázolja, ez jut kifejeződésre abban az anekdotában, amelyet Vasari jegyzett fel róla, szerinte Leonardónak különös kedve telt abban, ha olyan emberekkel találkozott, akiknek különös arcvonásaik, szakálluk, hajviseletük volt. Egész napokat eltöltött olykor, hogy ezeket követte és olyan pontosan megfigyelte hogy otthon tökéletesen le tudta őket rajzolni. Karikatúráiban ezeket a vonásokat túlozva adta vissza, de valamennyiben fel lehet a karaktert ismerni és torz ábrázolásainak másait ma is meglátja az, aki nyitott szemmel jár embertársai között.

Mikor Leonardo a Cenacolo-t festette a dominikánusok zárdájának refektóriumában Milanóban a Santa Maria delle Grazie temploma mellett, a munka nagyon lassan haladt, a mester már megfestette a legtöbb tanítványt, csak Judás feje hiányzott még. A prior sokat zaklatta e miatt a művészt, de a munka csak nem ment, ezért a prior panaszt tett Leonardo nagy mecénásánál, Lodovico Sforza hercegnél, hogy Leonardo csak húzza-halasztja a munkát, de sohasem készül el. Mikor ezt a herceg is szóvá tette, Leonardo részletesen elmondotta, hogy két fejet nem tud megfesteni, mert nem talál az emberek közt olyan fenkölt arcot, amilyen az Üdvözítőé lehetett, de olyan megátalkodott gonoszt sem, akiről az Istenember árulóját lefesthetné, de ha sürgős a dolog a priornak, akkor Judás fejét róla fogja lefesteni.

Nagyon találóan mondatja Mereskovszky gyönyörű Leonardo-könyvében a nagy művészről, ha valakinek nagy fájdalma van, azt a művész jól figyelje meg, hogy aztán hűen tudja kifejezésre juttatni az

arcvonásoknak fájdalomkozta eltorzulását. Ő tehát minden lelki állapotot reálisan akart megrajzolni, festményein, szobrain megörökíteni, ebben tér el az ókor művészeinek idealizáló törekvéseitől.

Leonardo ismerte fel először, hogy a hangulat, kedélyállapot hullámzásait csak akkor sikerül hűen visszaadni, ha tisztában vagyunk az izmok játékával, helyesebben működésével, ami csak úgy lehetséges, ha jól ismerjük az izmok anatómiáját.

É tekintetben érdekes Leonardo anatómiai rajzainak összehasonlítása; az izomzatot ábrázoló képen éppen úgy örökíti meg az izom egyes részeit, amint azt ma az anatómia teszi. S mikor az izomrajz elkészül, erre mintegy ráborítja a bőrt, hogy az izmok körvonalait pontosan tudja rögzíteni. Leonardo valósággal felépíti rajzaiban az egyes mozdulatoknak megfelelő izomjátékot.

A művészt a zsigerek bonctana nem érdekli, mert ezek elhelyezkedése nagyon kevésbé befolyásolja a testfelület konfigurációját, ellenben az izmok megfeszülése, összehúzódása mintegy rávetődik a testfelületre, a bőr megfeszülésével vagy ellazulásával ráncok képződésével, vagy ezek elsímulásával jár.

Éppen ezért van szüksége a művésznek is bizonyos anatómiai ismeretekre. Leonardo nagy mestere, Andrea Verrocchio, a Velencét látogatók előtt jól ismert Coleoni-szobor megalkotója, már foglalkozott anatómiával, mert rajzai közt több olyan tökéletes izomtani rajzot találunk, amelyekből arra kell következtetnünk, hogy ő az izmokat izomkészítményeken tanulmányozta.

A bonctani ismeretek nagy művészeti jelentőségére azonban Leonardo mutatott rá számos tökéletes anatómiai rajzát, különösen izomrajzát ismerjük. A Cinquecento többi nagy művésze már Leonardo példáján okulva, talán az ő útmutatása alapján végzett anatómiai tanulmányokat. Michelangelot Colombo vezeti be az anatómiai ismeretekbe, Benvenuto Cellini Vidiusszal boncol.

Leonardót azonban minden érdekli és ezért nem éri be az izomtan művelésével, behatol a szervezet rejtett műhelyébe és bámulatos rajzokat készít szervezetünk minden részéről. Úgy látszik Torre pontosan ki-preparálta az ereket, idegeket, a legkülönbözőbb zsigereket, mialatt Leonardo természetű rajzokat készített róluk. Lehetségesnek tartom, hogy talán Leonardo is kezébe vette a bonckést és maga is preparálgatott, ezt azonban egyik életrajzírójának írásaiból sem tudtam megállapítani.

Hogy mennyivel tökéletesebbek Leonardo rajzai, mint Van Casparnak, Tizián tanítványának Vesalius anatómiájához készült képei, azt egy-két rajz összehasonlításából könnyen megállapíthatjuk.

Mint minden téren, Leonardo a bonctan terén is maradandót alkotott s hogy milyen aprólékosan ismerte az emberi szervezetet, azt rajzait kísérő feljegyzéseiből pontosan meg tudjuk állapítani.

Leonardo azonban azok közé az emberek közé tartozott, akit teljesen kielégített az, ha valamit ő maga ismert, jegyzeteit, rajzait sem mások számára készítette, hanem saját maga számára, gondolván, ha más ugyanezen az úton halad, az is elérheti azt a tudást, tapasztalatot, mit ő szerzett. Azt is ráfogták Leonardóra, hogy jegyzeteit azért írta balról jobbra, hogy csak ő maga tudja olvasni. Leonardo nagyvonalúságával ez a kicsinység nézetem szerint nem fér össze, hiszen akkor nem vezetne volna tanítványait annyi odaadással és szeretettel, s nem osztogatta volna tudásának kincseit olyan bőkezűen, amint róla feljegyezték s ami olyan szépen van kidomborítva Mereskovszky már említett Leonardo biográfiájának abban a részében, amelyben Leonardo Boltraffiot a művészetbe bevezette.

Végtelen kár, hogy Leonardo nem adta ki anatómiai tanulmányait, amelyek sokban felülmúlják Vesalius alapvető munkáját, ez esetben őt nevezhetnők az anatómia megalapítójának, amely név őt méltán megilleti.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ENTZ BÉLA

DANTE „ÚJ ÉLET”-E

Egy fiatal, alig 27 éves költő 1292-ben¹ elhatározza, hogy kilenc év alatt írt költeményeit (az első szonettet 1283-ban írta) prózai elbeszéléssel fűzi gyöngysorba s így mondja el szerelme történetét. Szíve dicsőséges Beatricéjéhez írta volt e költeményeket, őt imádta, feléje sugárzott lelkének minden érzése, bár közben csetlett-botlott és két hölgyhöz is mutatott szerelmet —, most azt akarja elhitetni, hogy csak tettetés volt, amivel igaz szerelmét akarta a világ elől leplezni, — bár Beatrice halála után egy Donna Gentile szánalmas tekintete megigézte egy pillanatra, de ezért hűtlennek is korholja magát. Mindezt szépen meg fogja magyarázni a prózában, nehogy gáncs érje azért, hogy Beatricéjén kívül más hölgyhöz is írt. Most mindenben, mindennel csak őt akarja dicsérni s alig veszi talán észre, hogy önéletrajzot ír, lelke önéletrajzát.

Ki volt hát tulajdonkép ez a Beatrice? Egy firenzei hölgy. Talán éppen a fehérpárti polgár-családból származó Beatrice Portinari, kit a feketepárti gazdag kereskedőhöz, Simone Bardihoz adtak, miközben Dante költeményeit írja hozzá. Ha így is van, Dante még csak meg sem említi az eseményt,² az ő lelke túlszárnyal a földi érzéseken. Nem foghatta föl tragikusan, mert nem omlott össze semmi reménye. Hölgye az

¹ Fornaciari (Studi danteschi editi ed inediti 2. kiadás, Firenze, Sansoni, 1901.) és P. Rajna (Per la data della Vita Nuova... Giorn. stor. lett. it. VI.) fejtegetései után e dátumot bizonyosnak fogadhatjuk el. A Lubin erősen vitatta, hogy az Új Élet megírását 1300-ra kell tenni (Dante spiegato con Dante e Polemiche dantesche, Trieste, 1884.).

² F. Perez (La Beatrice svelata. Össz. műv. II. 104.) ebből azt következteti, hogy Dante Beatricéje nem Beatrice Portinari. Lubin fölvetette az eszmét, melyet D'Ancona (Scritti danteschi 156. old.) is «szimpátiá»-val fogad, — nem akarta-e Dante ezt az eseményt burkoltan jelezni a XIV. fejezet menyegző-jelenetében?

ő számára eszményi lény, ki lelkét szelid hullámszásba hozza, ha nyájasan üdvözli, vagy fölkavarja, ha gúnyjával sújtja. Szépségét, erényét csudálja — s egyebet nem kíván. Nem is gondol arra, hogy költői ideálját életkörülményeiben megvalósítsa s ha idősebb barátja, Cavalcanti, családos ember létére, «hölgyének» küldi balladáját a száműzetésből, ha Cino da Pistoia negyven éve, felesége és gyermeke dacára Madonna Selvaggiához írja szerelmi verseit, miért ne lehetne Dante költői ideálja egy férjes asszony? ¹ Ebből a szempontból élet és költészet két különböző a XIII. század költőinek, de azért az élet adta meg költészetükhöz az indítékot.

Kétségtelen, hogy nemcsak egészében — amennyiben Beatricét lelke lelkével szerette — de részleteiben is eseményeken alapszik Dante ez első művecskéje. Valamint «a sóhajok-útja» (X.) egy bizonyos út lehetett, a templomi találkozás (V.), Beatrice barátnőjének halála (VIII.), Dante kényszerű távozása (IX.), a menyegzői jelenet (XIV.), Beatrice apjának halála (XXII.); Dante betegsége (XXIII.), Beatrice halála (XXVIII.) s testvéreinek látogatása (XXXII.), a halál évforduló-napján törtétek (XXXIV.), az egész Donna Gentile-epizód, a két nemes hölgy kérése, hogy küldjön nekik «néhányat rímes szavaiból» (XL.) — bizonynyal mindmennyi való esemény.

De ezek az események csak annyiban fontosak neki, amennyiben belőlük fakadnak érzései, amennyiben rajtuk keresztül dicsérheti hölgyét. A prózában sokszor csak jobban színezi, részletvonásokkal élénkíti az élményt, mit a költeményben már jelzett. Máskor a költemény az alkalomról, melynek gyümölcse, szót se szól és csak a prózából ismerjük ezt meg; ismét másszor csak prózában mond el egy élményt, melyre nem is vonatkozott költeménye. Valóban a költemények zöme élmény gyümölcse, de ágáról a termés le van szakítva, vagy csak egy kis levélkét tart meg belőle; hogy Dante a Convivióban használt képével éljünk: egy «lakoma-tál», melyhez a próza szolgáltatja a kenyeret. E szempontból szinte egyedül áll a II. Dal (XXIII.), mely a maga egészében az intuitív élmény jellegével bír s ezért mai esztétikai érzésünk szerint a kötetecskének legszebb darabja is. A prózának főfeladata tehát az, hogy tudósítsa az élményről, mely egy-egy költemény érzését kiválasztotta, vagy hogy fűzőfonalként új eseményeket mondjon el. A költeményekben az esemény, az élmény már érzés.

Ezért elég tudnunk, hogy élményen alapul az Új Élet szerelme s

¹ Egyéb kortörténeti adatokra vonatkozólag v. ö. I. del Lungo tanulmányával:

«Beatrice nella vita e nella poesia del secolo XIII. (Milano, 1891.)

ahelyett hogy tovább firtatnók, ki volt Beatrice, inkább azzal foglalkozunk: mivé lett Beatrice Dante költői elképzelésében s milyen belső vagy külső hatások alatt lett azzá.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a nyolc év folyamán írt költemények, melyeknek kronológiai sorrendjét nagyjában megőrizte Dante könyvecskéjében, lelki változást rajzolnak, mit lelki fejlődésnek is mondhatnánk. Ennek a változásnak, vagy fejlődésnek emelkedővonala a költeményeket párhuzamosan «magyarázó» elbeszélő-prózában vízszintesbe fut. Beatrice képe változott, egy szimbólumba hajló ideállá «fejlődött» Dante lelkében. De amikor a prózai elbeszélés keretébe foglalja költeményeit, ifjúkori ideálja már teljesen megállapodott. Válasszuk el tehát a költeményeket a prózától s lássuk elsőbb ezt a fejlődési menetet. Milyen kép, milyen ideál fejlődött ki Dante lelkében első szerelmi élményeiből?

Beatrice haragszik, mert megtudta Dante szerelmi csapongásait s kérlelnie kell őt.¹ Beatrice kigúnyolja, mert szinte önkivületbe esik jelenlétében s ő most mentegetőzőskép magyarázza, mily hatással van rá szépsége.² Ez az első költemények tárgya, ez a helyzet, ez az érzés képezi alapjukat. S ha belőlük Beatricéről képet akarunk alkotni, azt kell mondanunk, hogy Beatrice a földi hölgy, ki nem ment a jogos földi fölbuzdításoktól, kitől a szerelmesnek kegyelmet kell kérnie, kit szerelmi valómással, hűségfogadással akar meglágyítani, de kitől meghallgatást alig vár.³ A prózai előadás részletességéből, maguknak a költeményeknek vonatkozásaiból világos, hogy Dante lelkében élményből sarjadzott a kegyetlen hölgy képzelet. De ezt már rég típusá avatták előtte a provanszál költők, kiknek meghatározott formáik is voltak ez érzés- és eszmekör kifejezésére. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy Dante érzése belekivánczik a trubadurok akkor divatos formáiba, s hogy ez a forma talán visszahatáskép alakít is az élményen és Beatrice alakján. Bizonyos, hogy a fiatal költő «szép drágakő»-nek nevezi Szerettét, ki miatt «emésztődik sírva»; kéri, ha nem akarja meghallgatni, «halálítéletét küldje hírül» és ő «engedelmes szolgája» lesz. A provanszál szerelmi költés kedvenc hasonlata, agyoncsépell, konvencionális túlzása tér itt vissza.⁴ A szicíliai és toszkán költők tömege pengette a trubadúr-szerelem húrjait, bár úgy II. Frigyes keleties erkölcsű udvarában, mint a toszkán polgárvárosokban ez a költészet már elvesztette a lovagvilág talaját, melyből valamikor győ-

¹ I. Ballada.

² VII.—IX. szonett.

³ VI. szonett.

⁴ Különösen Guittone d'Arezzo volt rá hatással († 1294).

kerei táplálkoztak, mégis Dante hölgy-ideálja, melyet élmény fejlesztett ki lelkében, akaratlanul is ebben a divatos formában kell hogy megjelenjen. De íme — mikor talán már mi is belefáradtunk ebbe a panaszba — Dante kijelenti, hogy «új és az előbbinél nemesebb tárgyhoz akar kezdeni» s hogy «beszéde tárgyául — ezentúl — mindvégig e legnemesebb hölgy dicséretét veszi.»² Az Isteni Komédiában is büszkén vallja, hogy azzal a dalával, mely most a Vita Nuovában következik, új rímekbe kezdett.³ A panasz ezentúl dicséretbe zendül, de ez csak úgy lehetséges, ha a kegyetlen hölgy képzete előzőleg már új alakot vett föl a költő lelkében: Valóban megváltozott Beatrice, mert megváltozott Dante szerelme.

Alig mer róla szólni. Hiszen Beatrice a legnemesebb, a legerényesebb hölgy, kit az angyalok az égbe kívánnak s ki csak a mi javunkért: Isten különös kegyelmével lakja a földet. Társaságában járó hölgyekre is a Szeretet fényét sugározza, tekintetétől a gonosz-szívű nemessé lesz s ezáltal a szerelemre képessé, a Jóban üdvözlete kimondhatatlan boldogságot ébreszt, mert minden földi bűn, gyűlölség, *harag menekszik* előle; «ki véle szolt», azt Isten «rossz végtől menti» Beatrice a szerelmi megváltó, egy «malasztal teljes» Szűz Mária. Szépségén, melyet most először vázol — s tolla alig éri a papírost — valami misztikus fény ömlik: Isten új szépségre teremtette, arca olyan lelkes, mint a gyöngy, szeme sugárin tüzes szerelmi szellemek lebegnek, ajkai szerelmes csillogásba játszanak, mosolya leírhatatlan, halálát meg éppúgy képzeli el, mint az egyház Mária mennybemenetelét. «A Természet oly kedves, új csudája!...»⁴

Dante szerelmi kínja csöndes kontemplációba lankad. Ha előbb «halálát félte» a földi hölgy jelenlétében, mert érzékszellemeit Szépsége megölte, most kimondhatatlan szeliden érzi Ámort szívében, mert érzékszellemei elragadtatásukban Beatrice nevét kiáltva sietnek feléje.⁵ A firenzei hölgy Dante lelkében tiszta, égi ideállá változott át, kit boldogan szemlél és dicsér. Nincs szüksége már, hogy őt lássa, mert lelkében érzi őt.⁶ De mint előbb érzései önkéntelen is trubadúr-formában nyilat-

¹ XVII.

² XVIII.

³ «... colui che fuori

trasse le nuove rime cominciando
'Donne ch'avete intelletto d'Amore»,
(Purgatorio XXIV. 49—51.).

⁴ A XVI. sz. firenzei inkvizitorának vallásos érzését sértette az angyalok hozsánázása, mikor egy földi hölgyet kísér-

nek mennybe. Egyébként is buzgón szántott cenzori ceruzája, mielőtt a mű először nyomás alá kerülhetett, mert sok helyen a vallás profanálását látta benne. (V. ö. Barbi kritikai kiadásának bevezetésében LXXIX.)

⁵ VII. szonett — XXVII. fejezet stanza.

⁶ XVIII.

koznak, itt lelke vágya találkozik a kor költői eszményével. Dante korának embere; ugyanazok a nagy társadalmi eszme- és érzésáramlatok futnak össze lelkében, melyek öregebb költőtársainak érzésvilágát is meghatározták: az egyik a miszticizmus, a másik a skolasztika. A XIII. század nagy vallási renaisszance-a,¹ mely már a kései trubadúr-költészetben is éreztette a hatását, a lírai költészet ideáljait teljesen átalakította, mikor a század közepe felé a kőszia lantosok kezéből a költészet a városi polgárság kezébe megy át.² Bírák, jegyzők, jogtudósok vagy nemesi családok sarjai, kiknek a városok gazdag polgár-életébe bele kellett illeszkedniök, most a költők. Mások életkörülményeik; mást álmodnak szerelmükben. Nem a büszke várasszonyt, hanem a szerény polgárleányt.³ A városi élet prózaiságában senyvedő lelkek, tele misztikus rajongással, visszacsengő Mária-himnuszokkal... S így is szeretnek. A leány, a «Hölgy» — kinek családja egyszersmind kolostora — lassan-lassan földöntúli szépséggé változik képzeletükben: angyalszárnyai nőnek.⁴ Néha ugyan még fölébred a vágy, a démoni kívánság, de alapjában véve csön-des csobogású ez a szerelem. Dehogy is bűn! Eszköz a javulásra, a megtérésre, az üdvözülésre! S a trubadúrformák új tartalmat kapnak, mert új célt szolgálnak. Most is megéneklük a Hölgy tekintetét, mosolyát, üdvözetét, társaságát, csakhogy most kívánság helyett vallásos szeretetet, panasz helyett, dicséretet váltanak ki.

De nem érezhet ám mindenki ily fölemelő, tiszta szerelmet.

¹ *Aquinói Szt. Tamás* most fejti ki skolasztikus okoskodásait († 1274). *A dottore serafico* (Bonaventura di Bagnorea † 1274) most kontemplálja misztikus elragadtatással a túlvilági dolgokat, *Assisi Szt. Ferenc* most prédikál a madaraknak, most dicséri Istent a «frate foco» és «sor acqua»-val, *Jacopone Todi* († 1306) most zengi dicséreteit Szűz Máriáról a *világi szerelem frazeológiájával*, *Ramieri Fasani* és követői, a flagellánsok, most vetik meg a vallásos dráma alapjait, *Voraginia* *Jakab* most kompilálja szorgalmasan az Aurea-legendát, *Vincenzo Bauvais* († 1264) most állítja össze az akkori tudás enciklopédiáját.

² V. ö. L. Azzolina: *Il Doce Stil Nuovo* (Palermo, 1903), Savj Lopez: *Dolce Stil Nuovo*, *Trovatori e poeti c.* kötetében (Palermo) s különösen K. Vossler: *Die philosophischen Grundlagen zum süßen neuen Styl des G. Guinicelli, G. Cavalcanti und Dante Alighieri* (Heidelberg, 1904).

³ Cino da Pistoia hölgye Filippo Ver-giolesi leánya, Madonna Selvaggia; Cavalcanti Giovannájához, Lapo Laggiájához írja rímeit épp úgy, mint Dante Beatricéjéhez.

⁴ Oly dolog történik, mikor (hölgyem) [mellett vagyok] hogy azt az Értelemnek el nem mondhatom. Mintha az arcából egy gyönyörű hölgyet látnék kibontakozni, kit föl nem foghat

Az elme, aztán belőle hírtelen egy új szépségű úrnő születik s ebből megint egy csillag származik, mely szól: a lelked üdve megjelent».

G. Cavalcanti: *Veggio ne gli occhi de la donna mia*. Rivalta kiadásában. — Bologna, 1902. 156. old.

S itt a misztikus angyalimádó okoskodó skolasztikussá lesz : skolasztikus terminusokkal ridegen megkülönböztet, elhatárol, tudóskodva elméletet épít.

Már a bolognai Guido Guinizelli, a Dolce Stil Nuovo tulajdonképeni «megalapítója»¹ dogmatikusan kijelenti, — mit különben a trubadúrok is megjegyeztek helyyel-közzel — hogy szerelmet csak a nemes-szívű érezhet. De a nemes szív már szerelmi képesség.² Erre építi *szerelme-teóriáját*, kiszélesítve és megváltoztatva a trubadúrok vitáit a szerelem mibenlétéről. Utódja, a firenzei Guido Cavalcanti filozófikus canzonet ír s a skolasztikusokkal a szerelem székhelyét az értelemben, az ú. n. «intelletto possibile»-be és nem a szívbe helyezi,³ a Dolce Stil Nuovo többi követője pedig tovább-finomítja ezeket a teóriákat. Elfogadja őket Dante is. Hiszen ő Guido Guinizellit «a költő»-nek nevezi — mint Aristotelest «a filozófus»-nak — s vele együtt vallja, hogy «szerelmi hajlam és nemes szív egyek»,⁴ de máskor meg Cavalcanti-barátjával szerelmi *értelemről* beszél.⁵ Ingadozik a két elmélet között.

Megtaláljuk tehát Dante «új rímei»-ben a Dolce Stil Nuovo minden jellemvonását, megvan benne az égi hölgy, kit ugyanúgy dicsér, mint költőtársai (tekintet, mosoly, üdvözet), megvan a szerelem dogmatikus és morális felfogása. De ennek nem kell valami túlnagy fontosságot tulajdonítani, mert a külső formák saját érzéseivel telnek meg, melyek gazdagabbak, mélyebbek, mint költőtársaié. Bennük az egyéni ideál jut kifejezésre, mely misztikusabb, égibb, bármelyik költőtársánál, már Beatrice halála előtt is.

Beatrice meghal.⁶ Halálára nem ír Dante költeményt, csak mikor

¹ Az új iskolát Dante nevezte így el az irodalmi reform tudatosságával (Purg. XXIV. 57.). Ugyanő Guinizellit a költészetben apjának vallja :

«... il padre

Mio e degli altri miei miglior che mai
Rime d'Amor usâr dolci e leggiadre».

(Purg. XXVI. 97—99.)

² «Al cor gentil ripara sempre amore
com' a la selva augello in la verdura
.....
però prava natura
riscontra amor como fa l'acqua il foco».

(Torraca Irod. tört.-e I. 58. old.)

A skolasztikusok szerettek mindenben két fokot megkülönböztetni: képességet (potenciát) és ténnyt (aktust). (L. Perez 220.)

³ «Ven da veduta forma che s'intende,
che prende — nel possibile intelletto
come'n soggetto — loco e dimoranza»
(id. kiad. 124. old.).

V. ö. Azzolina id. mű. 42—43. old. ; az intelletto possibile fogalmára vonatkozólag Perez id. mű. 146. old.

⁴ X. szonett.

⁵ I. Dal.

⁶ XXVIII. ; Dante hölgyideáljához legközelebb a Cino da Pistoiaé áll. De ez utóbbi is Selvaggia halála után a régi szerelem emlékeit újítja föl, elvándorol kedvese sírjára s arra, hogy képe szimbólummá váljék lelkében, nincs jel. (L. Carducci: Cino da Pistoia kiadásában a CIV—CV. költeményt.)

már elfáradtak szemei a nagy könnyezésben, fordúl a «szók» vigaszához s fakad keserves panaszra, mert elvesztette szívének üdvét. Pedig álmában a holt Beatrice nyugodt arca az ő szívét is alázatos belenyugváásra hangolta s akkor szerelmese után kívánczozott az égbe. Mennyire különböző ettől mostan halálvágya! Nem felejt el ugyan emlékeztetni, hogy hölgye csak visszazállt eredeti hazájába, de érzése nem ebből az égi elképzelésből, hanem saját földi veszteségének érzetéből ered. Igen. Látja, hogy Beatrice

*«nagy szellemi szépségbe változott át,
mely szerelmi fény árját
sugározza angyaloknak bókolva»*

(IV. Canzone)

de érzi, hogy elvesztette ezt a szellemi szépséget s erős fájdalom szakad ki lelkéből :

*«... s olykor halálba vágy lelkem keserve,
melynek kietlen és sötét az élet,
mióta elhagyott szívemnek üdve.»*

(XVII. szonett)

Elfelejtí az előző költemények csoda-szelid szemléletét : s épp Panaszza bizonyítja, hogy égi ideálja a földön járt.

De a fájdalom csillapul. S a panaszba mind-gyakrabban vegyül a misztikus elragadtatás hangja.

*«Óh, tiszta Értelem, az angyalokkal
hogy égbe jutottál, ma van egy éven» —*

kiált föl a halál évfordulóján (XVIII. szonett), majd megtisztulva minden életönzés salakjától, ismét a Hölgy magasztalásába kezd, kit dicsőség és fény övez a legmagasb mennyben (XXV. szonett). De mennyire emelkedett extázisa ! Kell-e a misztikus, vallásos áhítatú szemlélésre jobb példa, mint a Vita Nuova utolsó szonettje? Beszámolni érzéséről már nem tud magának . . . csak szállnak sóhajai az ég felé . . . Képzetele nem tudja már maga elé festeni Beatricéjét . . . csak túlárad a lelke . . . csak szeret.

S itt megáll Dante. Azt gondolta, hogy hölgyét legjobban úgy dicsérheti, ha egy kis prózai műbe keretezi Beatricéjéhez írt költeményeit s az utolsó szonett hangulatával belekezd. Belekezd bibliás komolysággal, vallásos áhítattal, áradó szeretettel. Lám gyermek-szerelméről mily túlzással beszél, lám hogy beszél Beatrice boldogító üdvözetéről már akkor, mikor költeményei még csak panaszkodni tudnak! Úgy látja, mindenki

csodájára siet... mikor az utcán Beatrice végig halad.¹ Hiszen «a bűn lerombolója, az erény királynője».²

Sőt egész élete misztérium, melyet mindenütt kísér a csodás 9-es szám, mit nem is szabad megérteni, mert a Szentháromságból fakadt Csoda. Beatrice pedig nem az erényes hölgy, hanem a kilenc ég tökéletes összhangjából született Erény.³ Így támogatják egymást misztikus érzés és skolasztikus okoskodás: s így hajlik az eszmény szimbólumba. És ekkor csodás látomása támad. Olyannak látja Beatricét, mint később a Divina Commedia idejében.

Szólni nem mer. Érzi, hogy erőtlen a hangja. De ahhoz elég erősnek érzi magát, hogy ünnepélyes fogadalmat tegyen egy mű írására, melyben oly dolgokat mond majd Beatricéről, «mit még egy hölgyről se mondtak.»

Mikor könyvét Dante összeállítja, szeme előtt a nagyon elterjedt trubadúr-életrajzok lebegtek, melyek prózai «razos»-okban (Dante: ragione) magyarálták egy-egy költő rímeit. Így például a Bertran de Borne életrajz, mit Dante kétségtelenül ismert, húsz költemény keletkezéséről beszél el, melyeket egészükben közöl. Leggyakrabban azonban csak a költemény első sorára emlékeztettek s innen maradt meg az Új Életben is a klisé: «Ekkor fogtam a szonettbe, mely így kezdődik». A forma ugyanaz, s Dante azt a maga jószántából csak a skolasztikus felosztásokkal toldotta meg.

Csakhogy a Vita Nuova és e trubadúr-életrajzok közt van egy nagy különbség: a kompiláció kompozícióvá lesz Dante kezei közt. Könyvének van előszója és befejezése s megvan benne az egység, mit az érzelem folytonossága ad egy műnek. Hiszen szól Dante más hölgyek iránt érzett szerelméről is, de ezek a hölgyek csak az igaz szerelem védőivé lesznek. Hiszen van a Vita Nuovában is egy Donna Gentile-epizód, de milyen erősen kapcsolja ezt prózai elbeszélésével a könyv tárgyához! Látszik, hogy ahol a költeményekben nem is volt meg ez az egység, Dante meg akarta azt teremteni. Ezért kell két költeményének is⁴ Beatricére vonatkoznia, holott ily vonatkozás alig fedezhető föl, mit Dante maga is érzett, mert hozzáteszi: «mint az nyilvánvalóan kitűnik annak, aki megérti.» Költeményeit össze akarja egyeztetni tartalmilag és hangulatilag. Ha egy versében azt mondta, hogy «haragra gerjedt ellene» Beatrice, a kísérő prózában a kifejezést legyengíti, hogy elsimítsa az ellentétet egy másik költeményével, melyben a harag Beatrice elől elmenekszik.⁵ A próza rendeltetése valóban az is, hogy a kilenc év alatt írt rímek árnyalat-

¹ XXVI. fejezet.

² X. fejezet.

³ XXIX. fejezet.

⁴ II. és IV. szonett.

⁵ Az I. Dal, a XII. fejezet prózája, a XI. szonett.

különbségeit egy színnel vonja át. S meglátszik, hogy mindenütt művészi tudatossággal rendez. Itt értesít, hogy új anyagba kezd : tagolja könyvét.² Amott észreveszi, hogy a rideg értelmi felosztás az olvasó hangulatát megzavarja egy költemény olvasása után s a felosztást a vers elé teszi, hogy «özvegy-magában maradjon végső szavai után»: ügyel a hatásra.³ Másutt meg két egytárgyú szonettet egy fejezetbe foglal, de egy harmadik költeményt, mely ugyanebből a helyzetből és hangulatból fakadt, elhagy — túlsok lenne egyből.³ Ha megesik vele, hogy a prózában ugyanazt kell elmesélni, mit elmondott már a költeményben, az elbeszélésnek új alakot, új fordulatot ad : vigyáz, hogy ne untasson.⁴ Sőt mélyebbrelhető alakítást is sejthetünk az Új Életben. Beatrice dicséretében haláláig bizonyos fokozódást vehetünk észre a költeményekben s kérdés, vajjon nem rendezés munkája-e ez!? Kérdés, hogy a stanza,⁵ mellyel Dante állítása szerint egy Canzoneja szakadt meg — mert megtudta Beatrice halálát — nem magában befejezett költemény volt-e!? S ezt csak azért tette erre a helyre, hogy a szerelmi boldogság szavai után annál gyászosabban hangozzék: Quomodo sedet sola civitas . . . Művészi kézzel rendezte az anyagot.

De különböző műveit is szereti összhangban látni ez a hatalmas szellem, mi abban nyilvánul, hogy előbbi munkáját szereti új művének eszme- és érzésköréhez csatolni. Így tett a Vita Nuovával, mikor a Conviviot és mikor a Divina Commediát írta. A Convivióban még nem mer, vagy nem tud Beatricéjében pusztá szimbólumot látni, de semmi sem akadályozza abban, hogy a Donna Gentile iránt érzett szerelmébe⁶ bele ne magyarázza a filozófia allegóriáját, csak azért, mert az új könyv a filozófiáról fog tárgyalni. Olvasta már Boetiust, Vergilius középkori kommentárjait, Szent Tamást; megtanulta már, hogy hiú minden írás, ha a szószerinti értelem nem főd allegóriát. Igaz, e «mérsékelt és férfias» művében «semmiben sem tagadja meg» első munkáját, mely — mint ifjúkorához illet — «heves és szenvedélyes».⁷ Csak el akarja hitetni, hogy abból, amit most új olvasmányjaiból megtanult, már sokat «olyan álmoképen» látott az Új Életben.⁸ Ugyanígy kapcsolja a Vita Nuovát utolsó, legnagyobb művéhez is, mikor ebben Beatrice Dante ifjúságáról beszél nyilvánvaló célzásokkal az Új Életre. Első művének elbeszélését mélyíti

² A XVII. és XXX. fejezetben.

³ XXXI. fejezet.

³ XXVI. fejezet: a kihagyott költemény a «Donne io vidi una gentile schiera».. kezdetű szonett.

⁴ XXIII. fejezet.

⁵ XXVII. fejezet. A stanza képezhetett magában is befejezett költeményt.

⁶ Új Élet XXXV—XXXIX. fejezetek.

⁷ Convivio I. 1.

⁸ Convivio II. 13.

itt, mert most már Beatrice szimbólum is. A Filozófia-Hölgy, ki a Convióban valami magasztos volt, ismét eltölpül Beatrice mellett, mint a Vita Nuovában ; mert csak «a jó hamis képe», vagy azok egyike.¹ Dante rendszerező agya, mely oly bámulatos belső és külső szimetriával rendezi el a túlvilág hármasságát, így kapcsolja későbbi műveihez az előbbieket. Ez a pszichológiai oka, hogy Witte és mások az Új Életben egy irodalmi trilógia kezdőtagját látták.

Mondtuk : Dante egységben szereti látni művét.

Önkéntelenül fölmerül a kérdés, hogyan lehet a hölgy, kihez Dante előbb szerelmi költeményét írt, most a filozófia?

Láttuk, Dante szellemének alapvető tulajdonsága, hogy az egyént eszményi fényben látja. Így változott át lelkében Beatrice. És így jelképez egy-egy bűnt, vagy erényt a túlvilágon történeti személyekkel. De másrészt az eszme, általában ez Elvont, oly konkrét húsba egyénül nála, mint előtte senkinél. Ha Guido delle Colonne például kemény lovasnak mondja Ámort, ki alatt ő maga a ló, az elvont kép. De Ámor megjelenik Dante képzeletében «mint könnyen és szegényes ruhába öltözött vándor. Félénknek látszik s a földet nézte, csak úgy tetszett, hogy néha-néha szemei egy szép, tovairamló kristálytisztá folyó felé fordulnak, mely az út mellett futott, hol ő volt.»² Az allegorikus személy annyira igaz vonásokkal van rajzolva, annyi külsőleges, való körülménnyel van összefüggésbe hozva (a kristálytisztá folyó), a kép annyira kivetített, annyira önállósult allegorikus tartalmától, hogy élő alaknak vélnök, ha az Ámor név jelentésével tisztában nem lennénk. Ezért sűrűsödnek természetesen történeti alakba Dante allegóriái a Divina Commediában s ezen alapszik lírai költeményeinek egy gyakran alkalmazott modora is, melyet ugyan a Dolce Stil Nuovo költőitől tanult, de melyet ő nagyobb megjelenítő-erővel alkalmaz. Abban áll ez a modor, hogy megkülönbözteti értelmét, szívét, szellemeckéit — (érzékszervek) — szemeit, gondolatait, sóhajait. Megszemélyesíti őket s velük eljátsszatja egy kis drámai jelenetben, amit érez. A szív vitatkozik az értelemmel, Ámor beszélget a szellemeckékkel, megöli vagy hölgye felé csalogatja őket. Analízisen alapuló megjelenítésben festi érzése külső hatását, a könnyezést, boldogságát. S ez élénkebb, életszerűbb Dantenál, mint bármelyik költőtársánál.

Mert Dante elméje éppoly természetesen halad az egyéntől az eszme felé, mint az elvont fogalomtól az egyén felé, az egyén és az allegóriába sűrített fogalom művészi kifejezése csaknem egy pontba fut össze. A Con-

¹ Purgatorio XXX. 130—131.

² IX. fejezet ; l. még XIV. szonettet.

vívó filozófia-hölgyét ugyanúgy dícsérheti, mint már dícsérte a Donna Gentilet, vagy Beatricet a Vita Nuovában: legföljebb az alak elvontságában lesz fokozati különbség!

De abban is látszik Dante művész-tudatossága, hogy öröme telik művének írásában, hogy «kedves dolognak» tartja egy költeményt írni és azt meghallgatni,¹ hogy világosan látja, mint nyer formát egy költői érzés s a folyamatot analizálni tudja.² Általában a prózában szabadabbnak érzi magát, mert nem köti semmi hagyomány.³ Úgy ír, mint ahogy Firenzében akkor beszéltek, azon a népnnyelven, melyet annyira szeretett.⁴ Természetesen még darabos ez a próza: például a gondolat-, vagy eseményellentéteket, az okfűzéseket egy «e, allora», vagy «dico» szóval helyezi egymás mellé; hosszú periodusaiban — s ezeket nagyon szereti — még hiányzik a logikus centrum, a főmondat s a kifejezés egymás mellé állított mondatokban folyik széjjel; nem keresi a szinonim szavakkal való színezést, hanem egy szót váltig-ismétel. Máskor azonban az ismétlés szándékos. Ily egyszerű eszközzel akarja kiemelni események, vagy hatások egyidejűségét, egy álmot, egy látomás csalóka jellegét. Így térnek vissza az «ugyanakkor»-ok, az «úgy tetszett», «úgy látszott» és «úgy tűnt fel»-ek.

Mégis ennek a prózának megvan már a határozott jelleme: a biblikus komolyság, bizonyos akart homály és rövidegség. S mindhárom jól illik a könyv tárgyához.

Akarja a homályt. Ezzel mintegy misztikus színt kölcsönöz elbeszélésének. Szerelme valami szent és magasztos. Bántónak találná Firenzét, az Arnót, az események színhelyeit megnevezni és bántónak tartaná Beatrice rokonait nevükön hívni, tehát csak homályosan jelöli meg őket. «Oly hely, hol sok nemes úrnő gyűlt össze és mutatta szépségét» — ez a menyegzős-ház, hol Beatrice kinevette. «Oly hely, hol dicsőítő szavak hangoztak az ég királynőjéhez» — ez a templom, melyben egy hölgyet igaz szerelme védelméül választott. «E nagy Csoda szülője, kit a legnemesebb Beatricében láthatunk» — ez Beatrice apja. Valóban, mikor Beatricéjét dícséri, el akar vonatkozni lehetőleg minden földi dologtól.

S mennyi mindent ki tud fejezni ezzel az egyszerű prózával! Ki tudja már fejezni a finom gúnyt,⁵ az udvarias visszautasítást, mikor

¹ XXIII. fejezet.

² XIX. fejezet.

³ Előtte — úgy szólván — csak Guittone d'Arezzo leveleiben találhatunk kísérletet a művészi prózára.

⁴ I. Convivio I. 12.

⁵ Világos tehát, hogy úgy megkapták jutalmukat — a Beatricétől elpártolt szemek — «hogy ezentúl senkire se tekintettek . . .» (XXXIX.).

valaki szavakban nem akar egy tolakodó kérdésre felelni;¹ ki tudja röviden fejezni saját lelki állapotát: «Bár szólni vágytam, belefogni félttem.»² S míg költeményeiben gyakran színtelenek hasonlatai,³ a prózában a képnek már megvan a pregnáns plaszticitása, mit a Divina Commediában csodálunk. Az üdvözllet megtagadása után «mint valami elpáholt gyermek» könnyek közt alszik el; szerelmi bizonytalanságában «szinte olyanná lesz, mint aki nem tudja, melyik ösvényt kövesse, mint aki menni akar s nem tudja, merre vegye útját»; a hölgyek sóhajokkal keveredő szava úgy rémlik neki, «mint néha szép hóval vegyes esőhullás». Ezekkel a képekkel saját hangulatát teljesen közli, érezzük, hogy ezek úgy fakadtak föl lelkéből.

S most, hogy a költői nyelv hagyományai nem feszélyezik, oly szintetikus kifejezéseket talál, mint «a fájdalomváros», «a sóhajok útja» s elhagyva a szellemecskék, sóhajok beszélgetését, egyszerű precizitással jegyzi meg, hogy az ember, «hamarabb fakad könnyekre, ha látja, hogy más együtt-érez vele, mert mintegy megsajnálja önmagát.»⁴ A Firenzén áthaladó zarándokokról is sejti, hogy «távoli barátaikra gondolnak, kiket nem ismerünk.»⁵ Finom pszichológiai megfigyelések szintetikus formában egyszerűen kifejezve. Dante később maga mondja: Valamint a hölgy szépsége jobban látszik pipere nélkül, a nyelv szépsége is jobban kitűnik, ha költői ritmus és rím nem cicomázzák.⁶ Prózája darabosabb, de reszket benne az élet.

Dante után új csapásokon indul a költészet és a próza fejlődése egyaránt, sőt a lírai költészetet nem is tőle, hanem Petrarcatól, a modern prózát pedig Boccacciótól szoktuk számítani.

Dante a középkor embere. Érzésvilágának főjellemvonása az önmagával való egység, a teljes lelki egyensúly. Szeme az ég felé van fordítva, lelki elragadtatással bámulja a földi dolgokban is a földöntúliakat s megteremti az égi szerelem legtisztább, legmagasztosabb kifejezését.

Petrarcanál a középkori ember lelki extázisát, mely teljes harmóniában áll saját lelkével, fölváltja a reneszánsz emberének lelki díszharmóniája, lelki tusakodása. Az ő Laurája éppoly égi hölgy, mint Dante Beatricéje: de Petrarca nem tud belenyugodni, az érzékeit nem tudja lecsitítani s bár csudálattal nézi tiszta szépségét, a maga földi létét nem tudja megtagadni. E szerelemnek nincs semmi köze többé a filozófiai

¹ «... s én mosolyogva néztem rájuk és semmit sem szóltam» (IV.).

² XVIII. fejezet.

³ Pl. «Arcom megegyezik szívem színével» (VIII. szonett).

⁴ XXXV. fejezet.

⁵ XL. fejezet.

⁶ Convivio I. 10.

elvonásokhoz, általánosításokhoz. Két lélek között marad, sőt csak Petrarca lelkében él örökös változásaival, küzdelmeivel. Az első modern ember! Hölgye ugyan még típus, de már közelebb jön hozzánk. Tudunk már «aranyfürtjeiről, rózsás ujjairól», lábai már zöld pázsiton sokszínű virágok közt bolyonganak. Az ember gondolata még az égben van, de szeme már a földre szegződik. A miszticizmus helyébe nála bizonyos eszményi naturalizmus, a lelki fejlődés helyébe örök lelki tusakodás és ingadozás lép. S ez a lelki tusakodás, ez a félvágy — mely úgy szólván : önmagát nem akarja — legtöbbször közvetlen, szintetikus formában jelenik meg.

Ennyiben Petrarca az első igazi lírai természet s az első lírikus. Másrészt a formakultusz is erősen kiéleződik benne, mi a prózát is új ösvényekre vezette. Dante egyszerű, igénytelen nyelve most latin köntöst ölt magára : Boccaccio mondatait latin mintára szabja.

Lelki díszharmónia, a tökéletes forma keresése új kort hirdet. Dante a középkornak épít. Kis kápolnát az Új Életben, székesegyházat a Divina Commediában. De a kápolnában kicsiben már megvan a székesegyház. Megvan a Vita Nuovában az ideál után való vágy és lelkesedés. Most egy firenzei hölgy iránt való misztikus szerelmében találja ezt meg, később egy hatalmas eszme- és érzéskomplexumban. Megvan benne a való eszményítése és az elvont konkrétizálása, miknek szintézise fogja megalkotni Dante élő szimbólumait. Mutatkozik benne Dante rendszerező szelleme, melynél fogva *művét komponálja* és későbbi műveiben új műveltségi- és lelki-állapotához hasonítja ; művészi öntudatossága, mi oly önérzetessé teszi majd a De Vulgari Eloquentia-ban s legnagyobb művében, a Divina Commediában.

KOLTAY-KASTNER JENŐ

A FASISZTA ÁLLAM KIFEJLŐDÉSE

Az olasz fasizmust éppúgy, mint a német nemzeti szocializmust, csodáljuk, de eléggé nem ismerjük. Látjuk az eddigi fogalmakat messze felülmúló teljesítményeiket, de nem vagyunk tisztában azoknak a nyitjával.

A fasiszta Olaszország forradalom útján jött létre, de ez a forradalom vér nélkül vette át a hatalmat és ugyanígy folyik már több mint 18 éve. Tehát mint forradalom is más, mint amit forradalmon korábban értettünk.

Jelen tanulmányomban arra törekszem, hogy a fasiszta állam kifejlődésének ezt a két évtizedes hosszmetsetét mutassam be, ami lényege megértetésére alkalmas eljárás.

A fasiszta mozgalom jelszava, mint azt Mussolini maga fejezte ki: «Mindent az államban, semmit az államon kívül, semmit az állam ellen». ¹ A fasizmus tehát, mint magáról mondja, forradalom, de nem az állam ellen, hanem az államért. Az első forradalom volt, amely a hatalmat úgy vette át, hogy fenntartotta az egész állami apparátust, de azt más célokra használta fel, mint azt használták korábban.

A nagy francia forradalom és az 1871. évi párizsi kommün tapasztalatai, illetve történeti példái után a marxizmus szintén a hatalomnak pusztítással és véres eseményekkel való átvételét hirdette és azt tanította, hogy a burzsoázia államának főtámaszait, a hadsereget és a bürokráciát, össze kell törni. Ennek a teóriának megfelelően zajlott le a

¹ L. Mussolini : Scritti e Discorsi. V. 162. 1.

bolsevizmus pusztító forradalma, amelyet a fronton álló hadsereg szétzüllesztése, a cári család kipusztítása és az egész európai civilizáció fenyegetése jellemez. Azt kell azonban mondani, hogy ez már anakronisztikus, a XIX. század államára szabott elvek szerinti forradalom volt! A XX. századi állam azonban a XIX. századitól leglényegesebben abban különbözik, hogy összes funkciói közt a közigazgatás lett a legfontosabb, aránytalanul fontosabb, mint a törvényhozás vagy az igazságszolgáltatás, s hogy a nemzet összessége az emberek számára oly nagyjelentőségű, hogy teljesítményeit többé nem nélkülözhetik és azokban megszakítás 24 órára sem következhetik be (közbiztonság, hírszolgálat, vízellátás, közlekedés stb.). A közigazgatás apparátusa szakképzett emberekből áll és oly nagyszámú, hogy egy ország sem rendelkezik két garnitúrával. A XX. századi forradalom technikája tehát teljesen különbözik attól, amit Blanqui, Engels és Trotszkij fejtegettek. A forradalom lényege nem az, hogy a hatalom egy személy vagy egy csoport kezéből másikéba kerül, hanem egy eszmének, szellemi irányváltásnak az érvényrejutása és győzelme. Ezért forradalom nincs az alkotmány lényeges elveinek megváltoztatása nélkül. Ha azonban a forradalom új eszmét valósít meg és új alkotmányra vezet, akkor ebből az következik, hogy a fasizmus, mint magáról hirdeti is, konstruktív forradalom.

Mussolini a hatalom átvétele előtt a következőt hirdette: «A jelenlegi olasz állam ellentétben áll azzal a szellemmel, amely a fasizmust betölti. Nem kétséges, hogy a fasizmus és az állam arra vannak hivatva, hogy — talán már a közeljövőben — egyé legyenek. Milyen módon? Talán törvényes úton. A fasizmus az ajtót a törvényes kulccsal is ki tudja nyitni, de lehet, hogy kénytelen lesz a felkelés erejével feltörni».¹

A hatalomnak egy politikai mozgalom által való megszerzése és annak a céljai szolgálatába állítása a forradalmi folyamatnak csak kezdete, tulajdonképpen még nem is tartozik a forradalomhoz. A forradalom jelentősége és értéke a további fejleményektől és attól a sikertől függ, amelyet el tud érni.

Mussolini 1922 októberében még talán azt gondolta, hogy egyelőre a pártja egyedül nem lesz képes az országot maga kormányozni vagy éppen az államot megújítani. A többi pártok a hatalom átvétele után is megmaradtak, az egyetlen párt rendszere csak később alakult ki. Ezért a fasizmus kezdetben múltó jelentőségű rögtönzésnek tűnt fel. Sokan azt hitték, hogy a fasizmus nem is jelent forradalmat és a Marcia su Roma egyszerű kormányváltás volt. A kompromisszumok veszélye és csábí-

¹ L. Mussolini i. m. II. 295. l.

tása is eleinte nagy volt. Mussolini azonban már 1922 novemberében, tehát egy hónappal a hatalom átvétele után, a «nemzeti biztonság miliciáját» állította fel, 1923 januárban pedig a Fasiszta Nagytanácsot. Ez a parlamentarizmus és az individualizmus számára két döntő csapás volt. «Amikor 1923. január 13-án a Fasiszta Nagytanács megalakult, felületes szemlélők azt hihették, hogy csak egy új szerv jött létre. Nem. Ezen a napon volt a politikai liberalizmus temetése. Az önkéntes milícia szervezésével, amely a párt és a forradalom fegyveres elővédje, a Nagytanács szervezésével, amely a forradalom legfelsőbb szerve, az elméleti és gyakorlati liberalizmus súlyos csapást szenvedett és a forradalom útja végleg megnyílt».¹

A hatalom megszerzése legális úton, a király ratifikálásával történt, de egy kimondottan parlamenten kívüli válság révén következett be. Mint mondják, Mussolini «hatalmas anticipáció» elé állította, azaz korán, idő előtt jött. De a Duce értett hozzá, hogy a hatalom megszerzése ne a hatalom tobzódásának nyisson utat, hanem kiindulási pontja legyen egy új kultúra teremtésének, egyrészt a tradíció elemeinek felhasználásával, másrészt a szociális haladás követelményeinek bátor elismerésével.

Eközben több lényeges hézagát ismerte fel addigi tervezetének és gyarlóságait az általa felépített szervezetnek. Ezeket azonban fokozatosan kiküszöbölte. A fasiszta forradalom szellemének általában Mussolininak az a módszere felel meg, amely fokozatosan reformál és a régi alapokon akar újat építeni, nem pedig meggondolatlanul rombolni. Két évvel a hatalom átvétele után is, 1924 novemberében még kijelentette, hogy a fasizmus a monarchia, az egyház, a hadsereg és az alkotmány alapjait nem hagyta el.

Az ismert Mateotti-ügy után, 1925. január 3-án Mussolini egy híres beszédében leszámolt az ellenzékkel, amely az Aventinusra vonult ki. Felhívta az ellenzéket, hogy emeljen vádat a kormány ellen, és egyúttal kijelentette, hogy a többi pártokkal való minden együttműködésről lemond. Ezáltal az erős kéz politikájára tért rá, amely a kompromisszumot elutasította és ezzel a nép széles rétegeinek bizalmát magának biztosította, amely, mint Mussolini egyszer mondotta: «hatalmas egyértelműséget kíván azoktól, akik vezetni akarják».²

1925 november és 1926 október hónapjai közt négy merénylet volt Mussolini ellen. Miután azonban a fasizmus a régi rend utolsó erőfeszítését is legyőzte, egész forradalmi tevékenységét a szellemi és jogi térre vihetta át.

¹ L. Mussolini i. m. VIII. 271. 1.

² L. Mussolini i. m. V. 173. 1.

A fasiszta forradalom eddigi történetében három korszakot szokás megkülönböztetni.¹

Az első korszak tart a Marcia su Romától (1922. okt. 29) a Mateotti-ügy utáni beszédig (1925. jan. 3) ;

a második 1925. jan. 3-tól a Carta del Lavoro közzétételéig (1927. ápr. 21) ;

a harmadik korszak tart azóta.

A legfontosabb közjogi törvények, amelyek a fasiszta állam kialakításának lényeges elemei.

Átmeneti törvények a rendszer védelmére:

1. 1925. nov. 20-i törvény a titkos társulatokról.
2. 1925. dec. 24-i törvény a közhivatalnokok elbocsátásáról.
3. 1926. január 31-i törvény az emigránsok ellen.
4. 1931. dec. 31-i törvény a sajtóról.

Szociális törvények:

1. 1926. ápr. 3-i 563. számú törvény a munka kollektív viszonyainak jogi szabályozásáról (Disciplina giuridica dei rapporti collettivi del lavoro). Ez a törvény állítja fel a szindakális szervezeteket (vertikális szervezet).

2. 1927. ápr. 21-éről a Carta del Lavoro. Ezzel kapcsolatban az 1928. december 13-i 2832. számú törvény felhatalmazza a kormányt, hogy a Carta egyes kijelentéseinek végrehajtása végett törvényerejű rendeleteket bocsáthasson ki.

Alkotmánymódosító törvények:

1. 1925. december 24-i 2263. számú törvény a kormányfő jogállásáról és hatásköréről (Attribuzioni e prerogative del Capo del Governo, primo ministro, segretario di Stato).

2. 1926. január 31-i 100. számú törvény a végrehajtó hatalom részére felhatalmazás adásáról jogszabályok kibocsátására (Facoltà del potere esecutivo di emanare norme giuridiche), amely törvénytől és törvénytől módosító rendeletek kibocsátását teszi lehetővé.

3. 1928. december 8-i 2693. számú törvény a fasiszta nagytanács

¹ L. Costamagna: Faschismus. Entwicklung und Lehre. 1939. 112. l.

szervezetéről és hatásköréről (Ordinamento e attribuzioni del Gran Consiglio del Fascismo).

4. 1930. március 20-i 206. számú törvény a Korporációk Nemzeti Tanácsának reformjáról (Riforma del Consiglio Nazionale delle Corporazioni). Tulajdonképpen nem is a tanács reformjáról, hanem felállításáról szól. A reform szó csupán arra vonatkozik, hogy előbb a tanács a korporációk minisztériuma mellett működő véleményező szerv volt, ezután pedig a fasiszta korporatív állam egyik legfontosabb, jogszabályalkotási hatáskörrel is felruházott intézményévé lett.

5. 1934. február 5-i 163. számú törvény a Korporációk szervezetéről és működéséről (Costituzione e funzioni delle Corporazioni). Ez a törvény állítja fel a korporációkat (horizontális szervezet).

6. 1939. január 19-i 126. számú törvény a fasciók és korporációk kamarájának intézményéről (Istituzione della Camera dei Fasci e delle Corporazioni). Ezzel a fasiszta korporatív állam felépítése befejeződött.

A forradalom reformjai, amelyekkel a liberális államot teljesen átalakította, három irányúak :

1. Az egyetlen párton keresztül a tömegeket, az egész nemzetet aktíve bevonta az államéletbe. A parlamentáris választójog, még ha általános is, erősen válogat és egyáltalában nem jelenti a tömegek vezetését. A parlamentáris pártrendszer pedig, mint neve is mutatja, amely a pártból (rész) származik, a nemzet tagolását, részekre szakadását előmozdítja, sőt kívánja. A kormányon lévő párt sem a nemzet minden tagjának, összes erejének latbavetésére és a nemzet maximális teljesítményére vállalkozik, hanem a nemzetnek csak azokat az igényeit fogadja el, amelyeket a párttal, amelyre támaszkodik, még kielégíteni képes. A nemzet rendelkezésére álló szellemi erőket is aszerint veszi igénybe, hogy pártjához vagy az ellenzékhez tartoznak-e. A fejlődés mai fokán azonban szükség van a nemzet egész erejének szervezett latbavetésére és a tömegek állandó vezetésére. A fasizmus erre a célra a fasókban és a korporációkban új szervezeti formákat talált, amelyekkel az embereket elevenen az államhoz kötni és irányítani tudja.

2. A Carta del Lavoro útján a munka és a munkásság problémáját a posztindusztriális állam igényei szerint megoldotta. A Carta del Lavoro, a munkaalkotmány lényege legvilágosabban azokból az alapelvekből tűnik ki, amelyeket a Duce bocsátott ki a Carta kidolgozói számára. Ezek a következők voltak :

a) érvényesítése a társadalmi osztályok közötti egyenlőségnek, paritásnak, ami sohasem volt meg a liberális és demo-szociális uralom alatt és kihirdetése az összes polgárok szolidaritásának a Haza magasabbrendű

érdekével szemben, ami ezért a határa és szabályozója minden egyéni jognak, így a tulajdon, a haszon, a munka és a bér tekintetében ;

b) a szakegyesületi autarkia megalapítása a szakegyesületek (szindikátusok) közintézmény méltóságára való emelése útján, amelyeket valódi hatalommal kell felruházni az érdekelt szakma érdekeinek és társadalmi feladatoknak szabályozására és amelyeket ezért a gazdasági politika és a nemzetnevelés szerveivé kell tenni ;

c) az egyes polgárok felelőssége a szakegyesületekkel szemben a munka és a termelés fegyelmét biztosítani hivatott szerződések tekintetében ;

d) a szakegyesületek felelőssége az állammal szemben azért, ami az általuk szervezett, képviselt, irányított szakmák fegyelmére vonatkozik ;

e) szerves együttműködés a szakegyesületek és a korporációk minisztériuma közt, amely az olasz politikai és társadalmi megújulás eszköze arra, hogy az állam részére biztosítja a társadalmi erők teljes irányítását és elérhetővé tegye az olaszok közti legnagyobb szolidaritást és fegyelmet erkölcsi és gazdasági téren egyaránt.

A fasiszta rezsim azért korporatív, mert nemcsak az egyénekre, hanem az azokat magukban foglaló egyesületekre is van építve.

A fasizmus az első rezsim, amely a munkások értékét elismeri és őket a termelés irányításában részlelteti, nem már az egyes vállalatok ellenőrzésében, mint azt az anarchista szindikalizmus kívánta, hanem az egész nemzetgazdaság ellenőrzésében.

3. A kormányfő állásának új szabályozása, illetve kifejlesztése által az állami gépezet eredményességének biztosítása. Az idevágó törvénynek lényege két rövid rendelkezésben van. Az egyik az, hogy az addigi miniszterelnök kormányfővé (Capo del Governo) lett, azaz a minisztereknek a főnöke, szolgálati előljárója lett. A másik az, amely kimondja, hogy a kormányfő a királynak, a miniszterek pedig a királynak és a kormányfőnek felelősek, tehát megszünteti a parlament iránti felelőségüket. Ez a két mondat a fasizmus összes reformjai közt talán a legnagyobb jelentőségű. Ezek jelentik a parlamentárizmussal való szakítást, az áttérést a XIX. századi államról, amelyben a törvényhozó hatalomnak van hegemoniája a végrehajtó hatalom fölött, a XX. századnak megfelelő államra, melyben az exekutiva függetlenné válik a legislatívától és megszűnik az a közigazgatás eredménytelenségét leginkább okozó helyzet, hogy a kormány tagjait, akik az exekutiva legfőbb vezetői, a legislativa szempontjai szerint választják ki, viszont a törvényhozás szempontja nem az, hogy az illetők a közigazgatáshoz értsenek és vezető egyéniségek legyenek, hanem az, hogy a parlamentben többségük legyen.

A főnöki funkció lényegét Henry Fayol öt pontban foglalta össze. Ezek: a) Előrelátás, tervezés. A főnök tűzi ki a célt, állapítja meg a programot és állapítja meg megvalósításának fokozatait. Feladatához tartozik tehát a tervezés mind hosszútávon, mind rövid távon, a stratégia és a taktika egyaránt. Ez magában foglalja a meglepetések, a bizonytalanság elleni küzdelmet is, lehetőleg minden eshetőségnek a mérlegelésével.

b) A szervezés. A megállapított cél és a kitűzött program megvalósításához szükséges szervezet megvalósítása, az emberek és anyagi eszközök összegyűjtése és megfelelő működésre való képessé tétele. Az tehát nem való főnöknek, aki nem jó szervező.

c) A parancsolás. Az apparátus mozgásbahozása, általános és konkrét parancsok útján, a szervezet minden tagja állandó működéséről és kihasználásáról való gondoskodás. A főnök parancsaival mindig a kitűzött cél megvalósítását tartja szem előtt és gondoskodik annak időre való teljes megvalósításáról. A parancsadással állapítja meg a főnök az apparátus működésének egész ritmusát. Csak az jó főnök, akiben lendület van és aki azt át tudja vinni a munkatársaira.

d) Az összhang biztosítása. Minél nagyobb a szervezet, annál nehezebb és fontosabb a tagozatai közötti összhang biztosítása, amelyek a célnak és feladatnak különböző részeit valósítják meg. Az egység és az egész szempontjának az érvényesítése a főnök feladata. A kiadott parancs végrehajtása során is állandóan merülnek fel előre nem látott körülmények, változások, amelyek a parancs kiegészítését kívánják. Ez csak akkor lehetséges, ha a főnök a szervezet egész működését állandóan követi. Főleg itt válik el, hogy ért-e alárendeltjei munkájához, azért főnökük-e, mert különb ember náluk?

e) Az ellenőrzés. Szükség van a szervezet működésének állandó ellenőrzésére, annak megállapítása végett, hogy minden a kitűzött célnak és az adott parancsoknak megfelelően történik-e, a szervezet a cél elérésére mindig alkalmas-e. A főnöknek tehát nemcsak arról kell gondoskodnia, hogy szervezet legyen, hanem állandóan tudnia kell annak az állapotát, képességeit és teljesítményeit.

A mai közigazgatás a legnagyobb apparátusa a nemzetnek. Annak vezetése a főnökével szemben a legnagyobb követelményeket támasztja. Az a megoldás, amelyet a fasizmus állított a kabinetrendszer helyébe, ez utóbbinak hiányait alaposan ismerte és meg is szüntette. A végrehajtó hatalom nincs többé abban a bizonytalanságban, amit a parlament bizalmatlansági szavazatának állandó lehetősége jelent. A testületi szervek helyébe egyéni szerveket állít, akiknek a felelőssége mindig meg-

állapítható. A főnökök és a legfőbb vezetők kiválasztása az exekutiva szempontjai szerint történik, vezetők tehát csak azok lesznek, akiknek főnöki képességeik vannak.

A kormányfő állásának ilyen reformja a legdöntőbb bizonyítéka annak, hogy a Duce kiváló szervező. A fasiszta állam eddigi 20 éves fejlesztése bizonyítéka a hosszútávú tervezésnek. A lendület töretlensége és az egész nemzetet átalakító hatása a bizonyítéka Mussolini páratlan főnöki képességének, vezéri egyéniségének, amit a «Duce» név jól kifejezésre is juttat. Programját 1921-ben két mondattal fejezte ki:

«Mi a célunk? A nemzetet kormányozni. Milyen program szerint? Aszerint, ami az olasz nép anyagi és szellemi nagyságának megfelel.»¹ A különbség e közt a néhány szó és a többórás miniszterelnöki programbeszéd között mutatja azt, hogy a kétféle rendszer milyen különböző mértékben tudja a főnöknek való vezetőket megtalálni. A parlamentáris rendszerben változnak a kormányok és megmaradnak a problémák. A fasiszta államban állandó a kormány és fogynak a problémák, mert a kormány képes azoknak a megoldására.

Ahhoz, hogy egy forradalom győzzön és sikert érjen el, nemcsak arra van szüksége, hogy új eszményt jelentsen, hanem arra is, hogy a rezsím presztizsét, amely ellen irányul, már megrendült légyen. Ez a fasiszmus győzelmében is szerepet játszott. Európaszerte leáldozott a liberális demokrácia napja, elavult a XIX. századi állam és magában Olaszországban a nemzeti elégedetlenségre bőven volt ok. «A liberalizmus — mondta a Duce — bezárta saját, üressé vált templomának kapuit, mert a népek érezték, hogy a liberalizmus gazdasági agnoszticizmusa, politikai és morális közömbössége az állam biztos bukásához vezet, és tényleg vezetett is. Ez a magyarázata annak, hogy a mai világ összes politikai kísérletei antiliberálisok és hogy nevetséges ezeket a kísérleteket kizárni akarni, mintha a történelem a liberalizmus és annak tanárai számára fenntartott vadászterület és a liberalizmus a civilizáció utolsó és végső szava volna».

A fasiszta forradalom új államformát teremtett. Mintanélküli alkotást hozott létre. Róma, mint már annyiszor, most is újat adott az emberiségnek. Ez Mussolini érdeme.

A fasiszmus az angol politikai irodalomban ma már nem is csak az új olasz állam, hanem az összes antiliberális jobboldali államformák közös megjelölésére szolgál. Ez is világos elismerése úttörő érdemének.

Meddig tarthat a fasiszta forradalom? Kétségtelen, hogy az állandó

¹ L. Mussolini i. m. II. 152. l.

forradalom éppúgy anarchiára vezet, mint ahogyan a merev konzervativizmus lethargiává fajul. De az is régi tapasztalat, hogy új eszmék egy nemzetet mindig a szellemi vagy politikai vezetőin át hódítanak meg s hosszú időbe tart, amíg a széles alacsonyabb rétegeket is áthatják. Vallásújításnál gyakori, hogy amikor az új vallás a városokban és a vezető rétegekben már régen elterjedt, a falvakban és az egyszerűbb embereknél a régi vallás gyakorlata még soká tovább él. A fasiszmus új eszmét hirdet és ezért úttörő lendületére szüksége van legalább addig, míg hatása maradandóan az egész nemzetet áthatja. Ha azonban az állam egészen fasiszta állam lesz, abban mindig több aktivitás és lendület, több alkotóerő lesz, mint a más beállítású liberális államban.

MAGYARY ZOLTÁN

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

ERDÉLYI UTAZÓK OLASZORSZÁGBAN

A magyar művelődés Olaszországgal való érintkezésének probléma-köréhez — az olasz irodalom, művészet, tudomány hazai visszhangjainak tisztázásán túl — szorosan hozzátartozik annak a kérdésnek fölvetése is, hogy a magyar emberek ismeretvilágában időnként milyen helyet foglalt el Európa legnagyobb tanítómesterének, Itáliának földje, népe, kultúrája. A különböző korok és vidékek magyarjáról alkotott képünknek érdekes új vonásokkal való gazdagodását ígéri annak felkutatása, hogy elődeink közül kik, mikor s miért jártak olasz földön, mi ragadta ott meg figyelmüket, miként vélekedtek a látottak felől s tapasztalataik milyen érzéseket rezdítettek meg bennük. E feladat elvégzése annál is sürgetőbb, mivel utirajz-irodalmunk eddig alig részesült figyelemben s éppen az Olaszországra vonatkozó utijegyzetek, naplók, vázlatok és szépirodalmi vagy tudományos értékű könyvek tekintélyes száma igen alkalmas arra, hogy ráterelje a kutatók érdeklődését más országokkal és tájakkal foglalkozó utazási irodalmunkra is.

Nem lehet itt céloim az Erdélyből Itáliába irányult utazások történetének vázlatát adni, hiszen csak néhány feledésbe merült nyomtatvány vagy soha napvilágot nem látott kézirat némely tanulságára kívánok rámutatni, mégsem hagyhatom említetlenül, hogy erdélyi magyaroknak Olaszországban jártáról már Szent László király idejétől kezdve van hiteles tudomásunk. Később ott találjuk Erdély néhány fiát Nagy Lajos nápolyi hadjáratának részvevői között, majd Zsigmond kíséretében, mikor császárrá koronáztatása végett Rómába ment. Ugyanebből az idő-

ből maradtak ránk az első feljegyzések a loretói zarándokhely magyar látogatóiról is s közülük nem egyet a Királyhágón túlról vitt élő hite Szűz Mária názareti házának szent küszöbéhez.

Valamint a magyar történet ez első századaiban, úgy folytatólag is egyfelől a katonai és politikai célok, másfelől az egyház hívó szava s a hit szükségletei mutatkoznak őseink olaszországi utazásainak főmotívumaiként. Harmadikul aztán a tudomány jelentkezik, előbb jobbra az egyházi étellel való összefüggése révén a jurisprudentia, főleg a kánonjog alakjában, majd pedig emellett s ennél is mélyebben a humanae litterae ragadják meg honfitársainkat. Az első magyar humanisták még kizárólag papi személyek, de Mátyás király idejétől kezdve világi magyarok is mind nagyobb számban keresik föl a múzsák hazáját. Ennek a korszaknak erdélyi utasai közül egy-egy kimagasló egyéniséget már közelebbről ismerünk. Ilyen pl. Geréb László erdélyi püspök, Mátyás rokona és alkancellárja, aki Ferrarában végezte felsőbb tanulmányait; ilyen Nicolaus de Mirabilibus, aki a dominikánusok kolozsvári kolostorából indult el s mint kiváló egyházi író a firenzei studium generale régense lett s itt szerzett tapasztalatai alapján szervezte újjá Mátyás budai főiskoláját. Egy másik dömés barát, Georgius Transylvanus római működése arra az időre esik, amikor Ujlaki Miklós erdélyi vajda, majd Bosznia királya járt az Örök Városban, hogy részt vegyen az 1475-i jubileumi ünnepeken, miként azt a római Santo Spirito kórház egy freskója megörökítette. A kolozsvári Hadrianus Volphardus bolognai diákkorában Janus Pannonius költeményeit rendezte sajtó alá, Megyericsi János Itáliában ébredt érdeklődéssel fordult Dacia feliratos köveinek vizsgálata felé, az erdélyi származású Piso Jakab Rómában ismerkedett meg Rotterdami Erasmussal, akinek ő lett első magyarországi apostola. Erdélyi volt Lázó János, a Szent Péter templom magyar gyónatója, akit a S. Stefano Rotondo-ban lévő sírfelirata oly megható szavakkal hirdet Róma örök szerelmesének. Végül erdélyi magyarok tekintélyes névsora olvasható az előbb említett Santo Spirito kórház konfraternitásának anyakönyvében, mely azoknak emlékét őrzi, akik adományaikkal hozzájárultak ennek az emberbaráti intézménynek fenn-tartásához.

A kódex-írás és miniatura-készítés elsajátítása céljából itáliai műhelyekbe küldött szerzetesekben utazóink egy új fajtáját ismerjük meg, melyet többedmagával Frater Bartholomaeus de Koloswar képvisel, akinek Riminiben másolt, a velencei Marciana-könyvtárban látható kéziratába külön feljegyezték, hogy «hungarus erat».

A hazánkban működött olasz építészek, festők, szobrászok itteni

tanítványai nem egyszer kaptak kedvet otthonába visszatérő mesterük követésére s e révén több fiatal művészünk szakadt Itáliába. Mások egy-egy zarándoklat alkalmát használták föl arra, hogy közelebről megismerkedjenek az olasz képzőművészettel, s hogy ilyen az erdélyiek közt is akadt, Joannes aurifaber de Coloswar bizonyítja, aki az 1500-i jubileumi évben látogatta meg Rómát.

A XVI. század folyamán az egyetemi diákság képezi az Itália-járó magyarok túlnyomó többségét. Ferrarában főként katolikus főpapok pártfogoltjai és dömés szerzetesek fordultak meg, a pisai matrikulák erdélyi szászok neveit tartották fenn, Rómát is elsősorban erdélyiek keresték föl előszeretettel s Padova egyetemén, mely a protestánsokkal szembeni türelmessége folytán kivételes helyet foglalt el a reformáció korában, az Erdély történelmében szereplő családok hosszú sorának ékes címerei hirdetik, mily gazdag tápot nyert a fejedelemség kultúrája a tudásnak e régi, híres forrásából. Padovában szívta magába a humanista kultúreszmények iránti lelkesedését Báthory István; itt tanult a fejedelem kitűnő diplomatája, Berzeviczy Márton, a nagy politikai iskolázottságú Kovacsóczy Farkas, Báthory unokaöccse, István, udvari orvosa, Hunyadi Ferenc, a Boccaccio-fordító Enyedy György, majd pedig Báthory Zsigmond környezetének sok kiválósága, mert az ő udvarában az olasz nyelv tudása az érvényesülés nélkülözhetetlen föltétele volt. Hogy az olasz tanulságok Erdély vezető férfainak politikai felfogását ez időben mily erősen befolyásolták, történetírásunk már régen megállapította. Másfelől alkotásaik, renaissance-építkezéseik, kertjeik, művészetpártolásuk ékesszólóan igazolják, hogy itáliai tanulmányaik folyamán mélyen elteltek az olasz kultúra csodálatával.

Uti élmények közvetlen kifejezésével azonban a XVII. század derekáig alig találkozunk. Az első erdélyi magyar, akinek írásaiban olaszországi benyomások nyomai fedezhetők fel, Szamosközy István, Erdély nagy történetírója. Nemcsak szaktudománya korszerű módszerét tanulta el olasz mestereitől, hanem fogékony volt az olasz élet legkülönbözőbb megnyilvánulásai iránt is. Az olasz nyelv, nép, táj, művészet és szokások egyaránt fölkellették érdeklődését. Az 1585-i nagy szárazságról szólva a magyarországi nyarat összehasonlítja az itáliai nap hevével, melyet a tenger felől hús légáramlatok enyhítenek; a Sebes-Körös szélességét Váradnál az Arnoéhoz és a Tiberiséhez méri; Szent László váradi lovaszobra Marcus Antonius capitoliumi emlékéét, Donatello Gattamelataját és Verrocchio Coleoniját juttatja eszébe, «licet haec nostra rudioris sit artificii» s az olasz nyelvről megállapítja, hogy «Valachorum congener dialectus est».

A XVI. századi erdélyi urak Itália iránti rajongására joggal tarthatjuk jellemzőnek Szamosközy pártfogoltjának, az ifjú Sombori Sándornak egy levelét, melyben így ír Olaszországról: «Nullum in toto orbe terrarum locum esse existimo, qui cum Italia vel monumentorum celebritate, vel doctissimorum hominum copia, vel fortissimorum ducum multitudine... iure comparari queat».

Míg e században teljes három nemzedéken át valóságos Drang nach Italien-ről beszélhetünk, a XVII.-től kezdve ilyen közvetlen, egész társadalmi rétegek által fenntartott kapcsolataink nincsenek többé Olaszországgal. A reformáció megerősödése — különösen Bethlen Gábor idejétől fogva — az erdélyieket is elsősorban Németország, Hollandia és Anglia felé irányította és a rohamosan csökkenő érdeklődés Olaszország iránt legföljebb még annyiban nyilvánul meg, hogy jogi és főleg orvosi tanulmányok betetőzése céljából egy-két évre Padovába, Sienába és Bolognába is ellátogatnak honfitársaink. Erdélyt ezek között immár csak a szász polgári elem képviseli, mely nem annyira magasabbrendű általános műveltségre vágyik, mint inkább diplomát akar szerezni, hogy azzal orvos-, tanár- vagy prédikátorként megélhetését biztosítsa.

Az ellenreformációval megindult újabb erőteljes áramlás Olaszország, főként pedig Róma felé Erdélyt érthető módon elkerülte. A római Collegium Germanicum-Hungaricumnak a XVII. század folyamán háromszáznál több magyar növendéke volt, de erdélyiek csak elenyésző számmal kerültek közéjük s ezek itthoni tevékenységének sem maradtak szembeötlő nyomai. Kivételt csupán Battyányi Ignác püspök gyulafehérvári könyvtára képez, mely mintegy harmincezer kötetből állott s olasz egyházi írók művei mellett több olasz eredetű kézirattal s XV.—XVI. századi olasz szépirodalmi anyaggal is rendelkezett.

Világi Itália-utazó hírével 1665-ig nem találkozunk. Ekkor járt Velencében Zrínyi Miklós ifjú erdélyi barátja s halálának egyik szemtanúja, Bethlen Miklós gróf, az *Önéletírásáról* nevezetes főúr, akiben alighanem egy kéziratban fennmaradt Ariosto-fordítás szerzőjét szabad látnunk. Politikai megbízással ment a lagunák városába s nem volt érzéketlen annak sajátos szépsége iránt, de «Velence leírása sem tisztemben, sem tehetségemben nincsen» — mondja magyarázatául annak, hogy nevezetességeit csak hét rövid mondatban foglalja össze. Mélyen vallásos lelkülete tiltakozik a velencei élet szabadossága, a tömérdek «paráznaság» ellen, «de igazság és bölcs igazgatásnak is kell lenni belső és lelkiképen benne, hogy Isten már tizenharmadik száz esztendeig tartja szabadság és világi boldogságban». Miután két havi velencei tartózkodását arra is fölhasználta, hogy nyelvmester segítségével «belekapjon» az olasz nyelv

tanulásába s szabad idejében a farsang látványos «bolondságaival» szórakozott, 1665. február végén elhagyta «Sodomát» s olasz élményei közül még csak azt jegyzi föl, hogy kis hajón Trieszt felé haladtában a heves bóra miatt partraszállni kényszerült egy kis faluban, ahol az ottani babona alapján mint szerencsés hajótöröttet azonnal keresztapaságra kérték föl, s innen szárazföldön folytatta útját hazafelé.

Újból négy évtized telik el, míg tollforgató erdélyi ember kerül Olaszországba s följegyzi észrevételeit. Irodalmunk történetében még nem kapott helyet ez az első magyar nyelvű itáliai utinapló, mert formája nem művészi, tartalma pedig túlnyomóan katonai érdekű, a mi szempontunkból azonban megkülönböztetett figyelmet érdemel. Szerzője Gyulai Ferenc gróf, legidősebb tagja annak a nagynevű erdélyi katonacsaládnak, mely rövid időn belül három generálist adott az osztrák armádiának. Mindhármuk pályafutása Olaszországban tetőződött, mindhárman szívesen foglalkoztak pihenő idejükben olvasással, írással is. A legifjabb, Gyulai Samu olaszországi katonáskodásának emléke egy *Hadikészület a vagy buzgó imádságok* című könyv, melyet 1747-ben írt, «midőn quártéroznánk az Parmai Ducatusnak Gaete maggiore nevű városkájában»; nagybátyja, Gyulai Ferenc, akit a spanyol örökösödési háború sodort az északolaszországi harctérre, ezredének az 1703–4. években viselt dolgairól vezetett terjedelmes naplót, amelyben tervszerűen kiterjeszkedik az olasz viszonyok ismertetésére is. Sokoldalú érdeklődése művelt elmére vall, kritikáját sem politikai elfogultság, sem idegen vélemények nem befolyásolják. Érdeklődésének középpontjában a mezőgazdaság áll, hivatásos katona létére sem szűnik meg földesúrnak lenni s az olasz gazdálkodás fejlettségét a magyar földműveléssel szemben nem győzve hangsúlyozni, tanúságot tesz reformokra hajló szelleméről. A mostohább természeti viszonyok által a mieinknél sokkal nagyobb erő kifejtésre kényszerült olasz gazdák szorgalmának elismeréssel adózik. Úgy találja, hogy nemcsak fizikailag, hanem szellemiekben is mozgékonyabbak a magyaroknál. Sokbeszédűek, hangosak, élelmesek s kalmár-észjárásuk nagy segítségükre van munkájuk értékesítésében. Pénzért a legnagyobb fáradságot is szívesen vállalják, de a hadi embert kevésre becsülik. S bár éppenséggel nem gyávák, sőt a mantuai területen veszedelmesen garázdák, a katonai szolgálattól idegenkednek. Nem kis sajnálkozással állapítja meg, hogy az olasz falu sokszor szebb a magyar városnál is. Kőházaikban az olasz parasztok rendszerint kényelmesebben élnek, mint a mieink. Utaik is jobbak, mert kövük bőven van s az útépítés mesterségében ezer év óta járatosak, de gondját is viselik az utaknak, melyeken a magaskerekű szekerek szép öreg fák árnyékában símán

kocognak. Az olasz falu a várossal szorosabb kapcsolatban él, mint nálunk, de ennek éppen nem örvendetes következménye, hogy a város sok rossz példája is könnyebben eljut a falvakba. Az urak szeretik a fényűzést, ám a férfias, magyaros szórakozáshoz nem értenek. Fényes palota-lakásokban, kocsikázásban, udvarlásban, kártyában, színházban, ostáblában lelik puha gyönyörűségüket, szolgát, lovat, kutyát azonban kevesebbet tartanak, mint a magyar urak. A cicisbeonak több joga van az asszonyhoz, mint saját férjének. Féltékenységből inkább az udvarlók, mint a férjek párbajoznak egymással. Az úriosztály általában szerföltött «complimentumos», de igazi barátságra kevésbé képes. A borral úr és paraszt egyaránt rendszeresen él, de részeges embert csak ritkán látni.

A vidék szépsége iránt is meglepően érzékeny Gyulai. Itáliát a világ legszebb országának tartja, a parmai és piacenzai hercegség pedig — véleménye szerint — vetekszik minden más olasz tájjal. A monferratói dukatus szelíd lankái az erdélyi szász vidékre emlékeztetik, de lakói annál inkább különböznek az erdélyiektől. Sok köztük a tolvaj és gyilkos. «Ha valaki embert öl, egyéb büntetése nincs, minthogy fizet pár fontot a ducának s Rómába megyen szarándokságot járni ; visszajövén tiszta ember».

A művészet alkotásai közül csak a legnagyobbak ragadják meg, mint a milánói dóm, melyet szemképráztatónak talál, annál több érzéke van azonban a furcsaságok iránt s Setula prépost ritkasággyűjteményét nagy részletességgel írja le.

Az egész napló katonás, egyszerű, de sokszor igen mulatságos és benne a szerző jó «observáló» készsége józan, egészséges ítélettel s az olaszok iránti őszinte rokonszenvvel párosul. Nemcsak a korabeli olasz élet sok jellemző vonását jegyzi föl, hanem — közvetve — érdekes önarcképpel is szolgál, mely híven tükrözi a XVIII. századeleji magyar úri társadalom lelkületét és műveltségét.

Naplóján kívül Gyulai Ferenc több, művelődéstörténeti szempontból nem érdektelen levelet is írt erdélyi barátainak Itáliából, ahol 1728 őszén halt meg. E levelek már nem egyedülállók a maguk nemében : a XVIII. század harmadik évtizedétől kezdve kiadatlan levélgyűjtemények egész sora tájékoztat bennünket magyar tisztek és tanulnivágyó vagy szórakozást kereső polgári és arisztokrata honfitársaink olaszországi élményeiről. Hogy erdélyi származásút — e században — még nem sikerült találjunk közöttük, annál különösebb, mert a kolozsvári kollégiumok könyvtárai, főúri családok gyűjteményei feltűnően gazdagok olasz, francia és német nyelvű itáliai utikönyvekben s XVIII. századi olasz irodalmi termékekben. Ez utóbbiak számos dedikációja erdélyi férfiaknak olasz

írókkal fenntartott személyes kapcsolatairól tanúskodik, ami kétségte-
lenné teszi, hogy az angol példára Európaszerte éledezni kezdő utazási
kedv s főleg az olaszországi tanulmányútak divatja Erdély magasabb
társadalmi rétegeit sem hagyta érintetlenül. Egy Sándor István, Kászonyi
András, Kisfaludy Sándor itáliai útleírásaihoz hasonló művek semmi-
esetre sem kerültek ki a XIX. század elejéig erdélyi írók tolla alól, annál
tekintélyesebb azonban szerepük a magyar utirajz-irodalomban 1815-től
kezdve s különösen a múlt század derekán, amikor erdélyiek jártak a
legnagyobb számmal s láttak, okultak, gyönyörködtek a legtöbbet olasz
földön.

Sorukat megint katona nyitja meg, egyike annak a sok-sok erdélyi
nemesifjúnak, akik hivatásérzetből, vagy anyagi viszonyaik kényszere
alatt valamely Militärknaben-Erziehungshausban végezték középfokú
tanulmányaikat s a napoleoni háborúk idején és ezek után az osztrák
hadseregben teljesítettek szolgálatot. Az Erdélyi Múzeum levéltárában
őrzött, öt vaskos füzetből álló kéziratos «Napkönyv» (Tagebuch) szerzője,
akiről szólni akarunk, a kolozsvári Wass Pál mint kadét kezdte meg és
24 évi keserves hányódás után 1837-ben főhadnagyként fejezte be szerény
katonai pályafutását. E negyedszázad jó kétharmadát olasz garnizónok-
ban töltve, kitűnően elsajátította az ország nyelvét s töviről-hegyére
megismerte a félszigetet Velencétől Nápolyig. Érdeklődését jóformán
minden felkeltette, ami szeme elé került s német utikönyvei alapján a
múzeumokba, templomokba, távoleső zúgokba rejtett látnivalóknak
nagy bugalommal utána is járt. Mindennapi jegyzeteiből csak keretként
elevenedik meg előttünk a katonai élet egyhangú képe, e keretbe meg-
kapó bőséget helyezi el megfigyeléseinek és élményeinek. Tudja élvezni
a lombard táj kulturált szépségét, nagy hegyek fenségében még a hosszú
menetelésektől kimerülve is gyönyörködik, a tenger látása valóságos
«extasis»-ba hozza, izgalommal teli járja a Vezuv kráterét s andalogva
csónakázik Ischia partjai mentén Maria Angiola nevű bájos «ismerőseivel».
Nagyvárosok palotasorai között meghatottan méléz, nagyrabecsüli rend-
jüket, tisztaságukat s szeme bámulattal csüng a művészet emlékein.
Templomokban a barátokkal latinul beszél, hogy jobb kedvvel mutog-
assák meg neki kincseiket, Rómában Dobai Sámuellel, a 30 év óta ott
élő magyar gyóntatóval magyaráztatja meg magának a Szent Péter-
templomot s a farnesei bikáról, vagy Palladio és Guido Reni remekeiről
szólva egyébként józan, higgadt hangja átmelegszik s megszínesül. Fölös
pénzét kirándulásokra költi, iszik a híres Clitumnus-forrásból, bebaran-
golja Pompeit és Herculánomot s Milanóban és Nápolyban, ha csak
szerét ejtheti, operába jár. Áradozva dícséri Madame Malibran művésze-

tét s elsőként ír magyar nyelven a San Carlo-színház ünnepelt magyar primadonnájáról, Fodor kisasszonyról, akinek utóbb Jókai oly megható emléket állított a *Magyar nábob* egyik epizódjában. Sohasem érzi, hogy ellenséges földön jár, sok emberrel érintkezik, s mindenkitől tanulni kíván. Halászélet, szüretelés, sajtkészítés, szakácsművészet, egészségügyi viszonyok, népszokások, ének, tánc, egyházi szertartások, a karnevál tarka jelenetei, éghajlat, öltözködés és a lakások berendezése épp olyan érdekmesek előtte arra, hogy gondos leírásukat adja, mint az egyes vidékek népének természetrajza és változatos dialektusai, melyeket szívesen hasonlít össze egymással. Az időrendben közvetlen utána következő erdélyi útleírók az elme csiszoltságában messze meghaladják Wass Pált, de okos kíváncsisága, fejlett érzékenysége s bölcs nyugalma, amivel az olasz élet változatos képeit, ellentmondásait, furcsaságait szemléli, sokáig egyedülállóná teszi e műfaj képviselői között.

Tudós becsvágygal írta egy másik erdélyi származású katona, agyagfalvi Goró Lajos mérnökkari alezredes *Wanderungen durch Pompeji* című munkáját (1825), mely nemcsak Kazinczy meleg dicséretét érdemelte ki, hanem a római régészeti társaság tagságát is megszerezte a műszakilag alaposan képzett, nagy olvasottságú szerző számára, aki az 1821-i nápolyi táborozás alatt tanulmányozta Pompeit s húsz rézmetszettel illusztrált, pompás kiállítású könyvével értékes vezetőt adott a művelt Pompei-látogatók kezébe.

A szórakozásból és művelődési céllal utazó erdélyi főurak közül az első, akitől feljegyzések maradtak ránk, Jósika Samu báró, a későbbi kancellár és Széchenyi István barátja. 1830-ban, egy osztrák altábornaggyal tett útja közben kis zsebkönyvbe, plajbásszal rögzítette meg — hol magyarul, hol német nyelven — azt, amiről hazatérve be akart számolni övéinek. Művelt, nem könnyen lelkesülő ember, sok érzékkel a humor iránt, Bécs szépségeihez szokott szemmel jár a kis északolasz városokban és síváraknak tartja őket éppúgy, mint a «csodásaknak hírelt» olasz kastélyokat, amelyek mellől hiányzik — szerinte — mindaz, ami a falusi életet hangulatossá teszi. Az igazán nagy alkotásokat azonban mégis csodálattal szemléli. Fejet hajt «az előtt az ész előtt, amelyben a milanói dóm koncepciója megteremhetett», kimeríthetetlen értelműnek tartja a «szamar barátok» által elhanyagolt Utolsó vacsora Krisztusfejét, Guercino Ábrahámját a Brerá-ban órák hosszat elnézné s elragadóaknak mondja Bernardino Luini Madonnáit. Idővel rájön a renaissance-architektúra ízére is és a Castello Sforzesco előtt így kiált föl: «Azt csak meg kell adni ezeknek a menkő középidőbeli olaszoknak, hogy az építéshez tudtak». Az olasz tájaktól többet várt volna, mert csak a szelíd és

idilli természet iránt van különös érzéke, amit nem zavar meg az emberi kéz munkája s ezért legföljebb a kecses ellentétét, a döbbenetesen fönségeset tudja megbecsülni. Egy szűk szorosban rohanó hegyi patakon átkelve — romantikus ízlésére jellemzően — ezt írja naplójába : «Ilyen pompás rettenetességet még sohasem láttam».

A kolozsvári születésű Herepey Gergely, szülővárosának 1852-től első papja és esperese, ifjú korában hosszabb tanulmányutat tett Itáliában, melynek emlékei évtizedek múltán is fel-feltünedeznek vallásos tárgyú írásaiban. Közvetlen benyomásairól azonban csak két utilevélben számolt be az *Aglája* 1830-i évfolyamában s ezek a korabeli magyar utitárcák németesen szenvedő hangját ütik meg először Erdélyben. Négyhavi római tartózkodásának summáját egy mondatban foglalja össze : «A mai Róma egy pompás temető», s e divatos temető-hangulatot azzal igyekszik nyersen érzékelhetővé tenni, hogy egy temetési szertartást ír le halottak napján a S. Maria della Morte templomban, melyet ez alkalommal emberi csontokkal díszítettek föl igen fényesen. A katafalk, koszorúk, füzérek, csillagok, szívek és a kereszt «mind csupa csontból voltak összerakva». «Valóban lélek-leverő innepe a mulandóságnak». Ide szeretné hozni a hatalmasokat, a szerencse elkényeztetett pulyáit, a jószágú olajban fürdött Laisokat és Narcissusokat, hogy lássanak és tanuljanak. «Valójában bölcsebb oskola a temetőnél nincsen». — A másik, emlékezetre legméltóbb római látványnak a kapucinusok híres temetőkápolnáját találta, ahol ugyancsak «bámulást gerjesztő mesterséggel» van minden «dísz» csontokból egybeiktatva. Minden szobának «más ízlésű felékesítése van. Egyben csupa kaponyák, a másokban lábszárak sat., de mindenikben kapuczinusok vagynak a rekesztékekben, kiknek bőrök olyan, mint a sárga pergamen». «Rémítő pompás nézőjáték!» «Szép, rettenetesen szép» — ismétli egyre, itt szeretné ő kebelére szorítani barátját, kinek e leveleket írja.

Belletrisztikai igyekezettel csiszolgatja olaszföldi leveleit Fábián Dániel nagyenyedi református lelkész is, aki 1835 őszen járta be Északolaszországot, anélkül azonban, hogy sziklán, erdőn, tengeren kívül egyebet is látott volna. Majlandban a dóm kuriózumairól több mondani-valója van, mint művészi szépségéről s Mantovában mindennél jobban Vergilius sírja érdekli, ahová egy Török Ignác nevű sappeur-kapitány vezette el. Leginkább egy tengeri vihar leírása sikerült neki, azé az élményé, mely ezentúl évtizedeken át szabályszerűen visszatér minden olaszországi utirajzban.

Ezt a műfajt irodalmi magaslatra magyar nyelven ugyancsak erdélyi író, Paget Jánosné Wesselényi Polixena emelte 1835-ben tett hathónapos

italiai útjának két szép kötetben való leírásával. Jól felkészülten, alapos történeti és művészeti tudással indult útnak, de asszonyi érzékenységét és egyéni ízlését a legtekintélyesebb «vezérkönyvek» sem tudják befolyásolni. Nemcsak impressziói vannak, hangulatai, ellágyulásai, elragadtatásai: a látottak hatását gondolkodásának ereje és eredetisége, valamint gazdag tárgyi ismeretei elmélyítik és szellemi élménnyé is teszik. Közvetlen, könnyed prózájából néhány rövid idézet is némi fogalmat nyújt ennek a kiváló asszonynak éles szeméről, finom elméjéről és fölényes műveltségéről. Mily sok magyar ember írt utána pl. Rómáról, s mily kevesen fejezték ki hozzá hasonló erővel az örök város értelmét: «Leszállottál ugyan uralkodó székedről, de az özvegység sötét fátyola alól is kitündöklök hajdani nagyságod fénylő koronája. Nagy vagy elhagyatottságodban, királyné vagy most is». Bár protestáns-volta egyházi szertartások külsőségeinek kritikájában sokszor kiütközik, Róma egyetemes és keresztény jelentőségét tisztán látja s ő is azok közé a magyar protestánsok közé tartozik, akiknek emelkedett s elfogulatlan Róma-szemléletét érdemes volna külön tanulmány tárgyává tenni. Petrarca sorai: «Ché l'antiquo valore ne l'italici cor non é ancor morto» jutnak eszünkbe, amikor azt olvassuk, hogy a Trastevere szépszál olaszaiban az antik Róma fiaira ismerve úgy érzi: «lelkükben nem alutt ki a szikra, melly jövendői nagyságra gyuladhat». S hogy élvezzi az olasz nyelv zenéjét! Egy-egy mondat mint tiszta muzsika él emlékezetében még évek múlva is, s a köznép beszéde úgy hat rá, mintha Cicero nyelvén szólnának hozzá. Őszinte megértéssel és részvétellel van az idegen rabságban élő, jobb sorsra érdemes olaszság iránt. E részvéten át nézi a római karnevál színes, sokszor féktelen bohóságait is, s úgy érzi, hogy ez a farsangolás «...nem egy boldog, munkás, megelégedett nép... természetes öröme, ... hanem egy a nyomorúság lethargiájában eltompult nép erőszakos vígságra felriadása, melly múlt és jövő nyomorúsága nehéz bilincseit magafeledésben kívánja lerázni». Egészen kivételes hang ez abban az időben, amikor az egész világ csak lenézéssel tekintett Itáliára. Ő megérti az olasz facchinót, aki pénzért mindent eltűr az idegentől, de szívében gyűlöli és barbárnak tekinti...

S ugyanilyen független a művészetről vallott nézeteiben. Amikor mindenki csak az ámulattól megilletődött hangon mert beszélni a belvederi Apollo eszményi szépségéről, ő a harmóniának olyan mesterségesen felfokozott mértékét érzi benne, mely «ránk nézve kevéssé érdeklő s rokonszenvet nem ébreszt bennünk», s a szenvedő Angelica Kauffmant, vagy Carlo Dolce «betegességig menő érzelgősségét» nem bírja.

A magyar olvasó számára az is nagy újdonsága lehetett Wesselényi

Polixena könyvének, hogy Róma, Nápoly, Firenze és Milano legelőkelőbb társadalmi rétegeit is megismerhette belőle. Az olasz főnemességről azonban kevesebb jót tud mondani, mint a népről. Dekadenciájának látása melankólikussá teszi s egészséges, aktív, gondolkodó lényé rosszul érzi magát az erőltetett előkelőség hiú és üres légkörében. Szívesen is menekül belőle a vidékre, parasztok, halászok, kőfaragók közé, akikből még nem halt ki nemes fajuk sok ősi erénye, szépsége. Nem győzi dicsérni az egyszerű emberek fejlett esztétikai érzékét: itt a szép szeretete «nem mint nálunk, scytha maradékoknál, tudomány nevelte szokás, hanem természeti adomány, ösztön, szükség».

Nem folytathatom a példákat s nem ismertetem Wesselényi Polixena sok érdekes találkozását élő művészekkel, köztük Thorwaldsennal, Markó Károllyal stb., csak még a Mezzofantinál tett látogatásáról szóló sorokat jegyzem ide. Míg a híres nyelvfenomen, akit minden műveltebb magyar utas felkeresett, általában bámulattal töltötte el vendégeit, Wesselényi Polixena ezt mondja róla: «Magyarul elég jól beszél s a ki-mondása sem rossz. Kérdém, kitől tanult? Majlandban, a közkatonáktól, viszonzá. Kisfaludy, Csokonai munkáit, Pethe természethistóriáját még más magyar könyvekkel együtt olvasta... Oláhul is megszólított, mire szégyenemre nem tudék felelni». De tehetségét nem irigyli, «mert üres, minden gondolkodás nélküli nyelv ismeretsége s ártatlanul kimutatott aprólékos hiúsága... inkább csacskamadárra, vagy beszélőgépre, különféle nóták elverésére felvont verklire emlékeztet, mint gondolkodással felruházott valóra».

Wesselényi Polixena társaságában ismerkedett meg későbbi feleségével Barabás Miklós, a festő, aki hosszabb velencei tartózkodásáról, Bolognába, Firenzébe, Rómába és Nápolyba tett tanulmányútajáról (1835) nagy szeretettel emlékezik meg öreg korában papírra vetett emlékirataiban. A látottakra nem sok szót veszteget, csak a Vezuv kitörésének döbbenetes szép színjátékát írja le festőhöz méltó lelkesedéssel s inkább régi, kedves ismerősök alakját idézi föl s adomákat mesél, melyeken megérzik, hogy hosszú élete során gyakran elmondotta őket.

Barabással egyidejűleg szép számmal tanultak Itáliában magyar művészek s köztük nem egy erdélyi is, mint pl. a gyulafehérvári származású, német nevű, de már nagyapjában magyarrá vált Züllich Rudolf, Ferenczy István mellett a magyar szobrászat első úttörője, akinek római viszontagságairól Gyulay Lajos gróf kéziratos itáliai naplója (1844–47) tartotta fenn a leghitelesebb adatokat. A naplóírás nagy erdélyi hagyományának ez a becses terméke a közelmúltig szinte érintetlenül hevert

az Erdélyi Múzeum kéziratárában. Pedig száznál több kötetében kimeríthetetlen forrása buzog a múlt századi erdélyi arisztokrácia műveltségére és életformáira vonatkozó adatoknak. A szerző olasz útját tárgyaló részek tervbevett kiadása utazási irodalmunk egyik legérdekesebb művének ígérkezik.

Wesselényi Polixena példája a jó társaság más nőtagjait is felbátorította olaszországi tárcacikkek írására. Legszívesebben a színházról, kertművészetről, divatról csevegnek, nagyúri szalónokba vezetnek el, ékszereket és bútorokat írnak le s közben utikalauzok ujjmutatása szerint egy-egy képért vagy szoborért is «felhevülnek». Negédesek nemcsak a tartalomban, hanem a formában is: a korabeli nyelvi neologizmusokkal nem győznek díszelegni. Szerpentin helyett az egyik csigautat mond, mozaik helyett a másik rakművet csodál a Szent Márk templom falain s Wass Ádámné grófné (1859) a doge-palotában Tintoretto Paradiso-ján kívül főleg az udvaron lévő díszöblönyöket (hatalmas márványvázák) bámulja meg. Ezek a hölgyek általában nem igen jutnak túl a tengercsék (lagunák) városánál s köztük 1860 körül már feltűnedeznek az első nászutasok, ez az új utazó-típus, amely azonban később már nem utiképeket, hanem legföljebb képes levelezőlapokat ír Velencéből.

Persze, bőven akad a férfiak között is közömbös és szűklátókörű utazó. Bethlen János gróf (1860) egy D. T. nevű földijéről tesz említést, aki feleségét betegség ürügye alatt bezárta a hotelszobába, maga pedig állandóan a kártyaasztal mellett ült s mire három nap múlva pénze elfogyott, feleségestül hazasietett, anélkül, hogy akár csak a Szent Márk templom küszöbét is átlépték volna. Más magyar utasaink — ugyancsak Bethlen János szerint — feltűnően hasonlítanak az amerikaiakhoz, akik vakon rábízzák magukat ciceroneikre, vagy utikönyveik tanulmányozásával s nem a művészi látnivaló élvezésével töltik idejüket.

A hazai olvasóközönség, amelynek nem volt módjában utazni, sokkal élénkebb érdeklődést tanúsított az olasz dolgok iránt; ez a magyarázata annak, hogy folyóirataink az ötvenes évek közepétől kezdve tele vannak itáliai utivázlatokkal s helyet adnak még olyanoknak is, melyek egyébről sem számolnak be, mint az éghajlatról, a szokatlan ételekről, gondolással, pincérrel, hordárral való civódásokról. És mégis igen gyakran a dilettánsok írásaiból szinesebb és elevenebb kép tárul elénk az olasz viszonyokról, mint amiket az első hivatásos tudósítók szerkesztenek lapjaik számára. A nagyvilágban otthonos, éles szemű Bethlen János gróf figyelmét pl. minden sajátos és jellemző olasz vonás és magyar érdekű apróság megragadja. Az itáliai tájképből — mondja egy helyen — teljesen hiányzik a smaragdszínű gyepek. A bolognaiak az ott állomásozó

magyar huszárok csárdását «tarantella ungherese»-nek hívják. A velencei dialektus férfi szájába nem illik, mert édeskés. Minden mondatában ilyen eleven, kicsi fények csillognak. Nem kliséket ismétel s — mint az erdélyi Itália-utazók általában — nem engedi befolyásoltatni magát Bécs ellenséges és lekicsinylő olasz-szemléletétől, mely felvidéki és dunántúli eredetű utileveinket gyakran oly fölényeskedővé teszi. Bethlen Jánost elfogulatlan ítéleteinek megalkotásában nyelvtudása is segíti; az olaszokat nemcsak kívülről látja, hanem gondolkodásukba is képes behatolni. Igazi szívügye azonban a színház. A velencei Fenice-ben Meyerbeer mellett volt zártszék-bérlete, a nagy énekeseket és drámai csillagokat, mint Ristorit, Salvinit, Rossit személyesen ismerte. Véleménye a korabeli olasz színpadi művészetről tökéletesen helytálló s kedvező világot vet a hatvanas évek kolozsvári színházi kultúrájára, melynek akkoriban ő volt legfőbb irányítója.

Bethlen kortársának, Kemény Gábor bárónak utivázlatai (1856—57) egészen más természetűek. Nem élményeiről számol be s nem egy idegen világ érdekességeivel akar szórakoztatni, hanem mélyen járó történeti és filozófiai tanulmányok anyagául használja föl olaszországi tapasztalatait. Minden apró részletmegfigyelést az olasz nemzeti élet egészének távlatába igyekszik állítani s Széchenyire emlékeztető szellemmel mindenütt a magyar érdekeknek megfelelő tanulságokat keresi.

Hasonló törekvés fűthette Zombori Gedő nagyenyedi tanítót, aki több évi külföldi útja befejezéséül Olaszországban is töltött egy hónapot s *Utirajzok* c. kétkötetes munkája (1861) egy hosszú fejezetét szenteli ottani «okulásainak». Írásából zavaros műveltségű autodidaktát ismerünk meg; önálló észleletre szinte képtelen, a genuai nők szépségéről is csak vezetője figyelmeztetésére vesz tudomást s elavult angol szerzőkből gyűjtött könyvtudását fellengős lelkendezéssel találja föl.

Lönhárt Ferenc kolozsvári plébános, később erdélyi püspök *Olasz uti jegyzetei* 1859- és 1862-ben Haynald Lajos bíborossal tett két itáliai útja alapján a katolikus egyházi férfiú szemszögéből tájékoztatnak az olasz egységért folyó küzdelmekről nyugtalan ország viszonyairól, főképpen pedig Rómáról és a Vatikánról. Írói készség, képzelet s előtanulmányok híján inkább csak adatszerű felsorolását, mint leírását és értelmezését adja a látottaknak. Szertartások, vatikáni előkelőségekkel való találkozások s a Haynald Lajos iránt megnyilvánult általános nagy tisztelet jelein kívül alig érdekli más, mint a templomok anyagi pompája, méretei s kincstára. Nem érzéketlen ugyan a művészet iránt sem, de mint ismételten kénytelen bevallani, tájékozatlansága a szép világában állandó vezetőre szorulna s ezt csak ritkán találja meg püspökében, aki

jól ismer ugyan minden nagy itáliai műalkotást, de szabad idejét inkább botanizálással, mint múzeumok látogatásával tölti. Lönhart könyvével kezdődik a katolikus papok olasz útleírásainak az a fajtája, mely egyre növekvő kizárólagossággal a zarándokok érdeklődésére és szükségleteire van figyelemmel s elsősorban az áhítat eszköze kíván lenni, nem feledkezve el az Egyház világi hatalmának védelméről sem az olasz politikával szemben.

Csak címe szerint útleírás, valóban az elbeszélés és napló fiktív formájába öltöztetett nagyszabású művészettörténeti tanulmány De Gerando Ágostné Teleki Emma grófnő könyve (*Hedvig és Andor utazása Rómában. Irtá Anyjok. Páris, 1866, VIII és 512 lap, 5 térképpel s 8 metszettel*), mely eladdig a legterjedelmesebb s leggazdagabb tartalmú magyar nyelvű munka Rómáról. Felöleli az örök város antik és olasz műemlékeinek részletes és beható ismertetésén kívül Nápoly, Livorno, Firenze és Genova nevezetes látnivalóit is, olyan rokonszenvesen emelkedett, szabatos, de sohasem tudákos előadásban, mely az egyéni élmény melegét szerencsésen egyesíti az okosan felhasznált szakirodalom tanításával. A szerző elsősorban gyermekeinek szánta művét, tanítani akart vele, nagy gondot fordított tehát arra, hogy a műalkotások élvezetéhez és megértéséhez szükséges mitológiai, történelmi, művészettörténeti s sokszor technikai alapismereteket is megtalálja benne az olvasó. Minden téren gazdag tudás állt rendelkezésére, melyet a legtekintélyesebb s legmodernebb forrásokból gyűjtött. Párisban Michelet és Quinet baráti köréhez tartozva módjában volt e kiváló tudósok útmutatását igénybe venni s ajánló leveleikkel olasz szakemberek ismeretségére is szert tett. Winkelmanntól kezdve Stendhalon át Ennio Quirino Visconti és De Rossi-ig minden történetírót, archeológust, művészettörténészt s híres útleírót ismer, aki Itáliával foglalkozott s tekintélyükre tiszteletreméltó lelkiismeretességgel mindenkor hivatkozik is. Munkájának célja eleve kizárja kétes értékű eredeti vélemények kockáztatását, a szerző személyes ízlése éppen ezért csak alárendelt érdekű művészi kérdésekben nyilvánul meg, míg alapvető felfogása, pl. a barokkot illetőleg is, teljesen mestereinek tanításához igazodik. Ez a tanítás azonban egy kivételesen világos s kitűnő pedagógiai érzéssel megáldott asszonyi elmében tükröződik s ezért Teleki Emma szép könyvét méltatlanul borította el a feledés homálya. Számunkra ma különösen rokonszenvessé az olasz géniusz iránti tisztelete teszi s az a maga korában senki más által ki nem fejezett fölismerés, hogy a magyarság Európa népei közül eggyel sem rokonabb lelkiileg az olasznál s ősi tehetségei legdúsabban az olasz szellemtől termékenyülhetnének meg. «Keleti népnek költői lelke ott talál legtöbb

tápra, hol a tetőpontját elért művészet ezredéves remekművei vannak felhalmozva. A ködös Albion befolyása elfulasztja népünk szellemét és az ész felsőbbbségével bíró Párisban sokszor az álélvezetek örvényébe merül az idegen; de Róma ragyogó ege alatt... fejlődhetik azon isteni szikra, melyet minden magyar kebelében hordoz».

Teleki Emma művének sorsában nem kevésbé érdemetlenül osztozott a második nagy magyarnyelvű Róma-ismertető: Éltés Károly kolozsvári plébános 560 oldalas kötete, *Római út a zsinat alkalmából* (*Gyulafehérvár, 1871*), melyet ugyancsak megkülönböztetett hely illet meg utazási irodalmunkban. Éltés tájékozottsága is a kor színvonalán áll, Burckhardt Cicerone-ját is használta már, Nibbyt olaszul olvasta római sétái közben s forrásait finom egyéni ízlésétől vezetett kritikával használta föl. Minden művészi és egyházi szempontból nevezetes látni-valóra kiterjeszkedő, alapos munkája ma is élvezettel és tanulsággal olvasható annál is inkább, hogy művészeti frazeológiája meglepően fejlett s nincs egy avult ízü mondata sem.

A hetvenes évektől kezdve fokozatosan alábbhagy az Olaszország iránti érdeklődés. A lapok és folyóiratok külföldi útleírásai a világpolitikát irányító városok felé terelik olvasóik figyelmét, egyre inkább Berlin, London s főleg Páris vonzza az utazókat és a francia főváros, mint az új művészeti törekvések központja is háttérbe szorítja Itáliát. Erdély közönsége is a Délről Nyugat felé forduló érdeklődés sodrába kerül s a fiatalabb erdélyi író-nemzedék a Montmartre-ről és a British Museumról küldöz «karcolatokat» kolozsvári s még inkább budapesti lapoknak. Körösfői Kriesch Aladár római tárcái, Széchyné Lorenz Jozefin finom, eleven, művelt írásai Nápoly, Firenze és Róma életéről, De Gerando Antonina tanáros «utiközleményei» Olaszországból szinte a kivételek közé tartoznak. A nyolcvanas évek vége felé Széchy Károly, a későbbi egyetemi tanár, az egyedüli kolozsvári, sőt erdélyi író, aki Olaszországot változatlan lelkesedéssel járja be s mindenről új, személyes mondani-valót talál. Vele kezdődik az útleírások modern stílusa, az impresszionizmus könnyed, töredékes, színekben tobzódó írásmódja. Régebbi utirajzainak 1897-ben kiadott *Benyomások és emlékek* című gyűjteményével azok közé a magyar Itália-rajongók közé tartozik, akiknek a század vége felé szinte újból fel kellett fedezniök a magyarság számára a Velencén túli olasz világot, melyről országszerte nem az erdélyi utazók elfogulatlan, megértő, sőt szeretetteljes ábrázolásai mentek át a köztudatba, hanem avult, romantikus, jórészt német és osztrák sablonok.

VÁRADY IMRE

AZ OLASZ NAGYIPAR KELETKEZÉSE

A történelem szemlélőjét meglepi, hogy Itália, melynek ipara a rinascenza századaiban legelől járt, nehezen tudott lépést tartani az újabb kor nagyiparának lendületével. Azt viszont, aki az anyagi források és a hazai nyersanyagok bőségét tekinti az ipar leglényegesebb feltételének, csodálkozással tölti el, hogy Olaszország, mely szénben és ércekben szegény, mégis tudott nemzeti ipart teremteni és ennek segítségével olyan kritikus időkben is helytállni, mint amilyen például az abesszín háború és a vele egyidejűleg az országra nehezedő népszövetségi szankciók súlyos hónapjai voltak. Bár a nagy tradíciókkal rendelkező olasz ipar, kezdetben éppen a munkaadó, tehát a szervező erők és a munkáság iskolázatlanságának gyerekbetegségében szenvedett, viszont a nyersanyaghiányt az olasz zseni és találékonyság bámulatos ügyességgel tudta áthidalni.

Ha szemügyre vesszük azt az ipart, melynek a Trecento és Quattrocento századaiban Itália volt a központja és Firenze a szíve, akkor megértjük, hogy miért tudta akkor az Olasz Fél-sziget ezt a kiváló helyet elfoglalni.

Akkoriban az ipari nyersanyagoknak nem volt az a jelentősége, ami ma van. Nehézipar még nem volt. Gépeket még nem alkalmaztak. Hiányzott a ma oly fontos vegyi ipar. A pamut még nem számított. Szén és vas, melyekben Itália annyira szegény, még csak kis mértékben kelletek. A kőszén a faszén pótolta, a gépeket a falusi munkás egyszerű rokkái és szövőszékei. Az ember szükségletei csekélyebbek; az ipar a ruházatkodás cikkeinek, a földművelés és a mindennapi élet egyszerű szer-

számainak, a háborúhoz szükséges fegyvereknek előállításával, művészi kivitelű tárgyaknak gyártásával foglalkozott.

Az olasz városok ipara az élelmes olasz kereskedők nagyszerű tevékenységére támaszkodik. Munkásságuk behálózza a Földközi tenger egész medencéjét, melyben akkor a világ kereskedelmének legnagyobb része bonyolódik le. Ki tud itt versenyre kelni az olaszokkal, akiknek fondacói urai a gazdag Kelet felé vezető utaknak? Ki tudja elvitatni az itáliai kereskedőktől az elsőbbséget ezen a Tengeren, melynek vizeit genovai és velencei hajók százai szántják keresztül-kasul? Ügyesség, találékony-ság, tudás és régi kultúra öröksége különböztetik meg az olasz kereskedőt a később érkezett francia és spanyol társaitól; a hanyatló Bizánc görög kereskedői, vagy az arabok már nem állják a versenyt az élelmes itáliaiakkal. Olasz városok — elsősorban Firenze — lesznek az ipar központjai. Firenze, mely most is őrzi a rinascenza nagy műalkotásait, utca elnevezéseiben még ma is emlékeztet ipari fejlettségére, melyre éppen olyan büszke lehet, mint gyönyörű templomaira és palotáira, vagy festőinek remekeire.

A kereskedő, aki bajárta Kelet és Nyugat nagy piacait és itt nyersanyagokat szerzett be, készárukat adott el, egyben ennek a kornak ipari vállalkozója is volt. Ő szolgáltatta a tőkét, ő szervezte az ipari munkát, melyet széjjelszórt házi üzemek végeztek. Segítőtársa a céhek szervezete. Ezek szabják meg az előállítandó áruk minőségét, szabályozzák a munkaidőt, állapítják meg azt, hogy a tanoncok milyen feltételek mellett lehetnek mesterekké, a munkások kis üzemek vezetőivé.

A firenzei ipar legfontosabb nyersanyaga a gyapjú, terméke pedig a gyapjúból készült szövetek nagy választékban. A Calimala cég a külföldről (főleg Flandriából) behozott kész szövetek finomításával, festésével és kikészítésével foglalkozik. De csakhamar háttérbe szorul az Arte della lana-val szemben, mely már nem a kész árut dolgozza fel, hanem gyapjút hoz be és ebből készíti a gyártás minden fokán keresztül a szebbnél szebb szöveteket. Portugáliából (Algarve—Garbo gyapjú), Angliából vásárolja a nyers gyapjút és ontja a legfinomabb szöveteket az akkor ismert világ minden tája felé.

Nagyszerű szervezet, kiváló mesteremberek és munkások állanak a firenzei ipar rendelkezésére, mely nemcsak a gyapjűfeldolgozásban foglalja el az első helyet, hanem nagy hírű más cikkeiről is.

Nem hosszú azonban tündöklése, mert nem tart sokáig Itália gazdasági elsőbbsége sem. Megszűnnek a gazdagság forrásai, eltorlaszolódnak az itáliai kereskedelem útjai. A Földközi tenger keleti medencéjében a török lesz az úr, a nyugati medencében a hajózást kalózkodók veszélyezte-

tik. Amerika felfedezése után másfelé terelődik a kereskedelem : a Földközi tenger elnéptelenedik. Mindezt pedig tetézik a politikai fejlemények. Itália a szomszéd egységes monarchiák (Spanyolország, Franciaország) hatalmi vágyainak ígéretföldje lesz. És hiába emeli fel Machiavelli intő szavát : a rinascenza korában életrehívott törékeny államocskák a Nyugat felől jövő nyomásnak ellenállni nem tudnak. Az olaszok szolgálásával hanyatlásnak indul iparuk és kereskedelmük is.

*

A modern nagyipar körülbelül a XVIII. század második felében kezdődik. A szellemiség átalakulásával egyidejűleg felbomlik a céhrendszer. Terjednek a szabadság eszméi, melyek fel akarják szabadítani az embert mindennemű korláttól és megkötöttségtől. Az új eszmeáramlatok a céhek szervezetében a munka szabadságának akadályait látják. Gazdaggá lett mesteremberek vállalkozási kedve is előmozdítja a céhek felbomlását és elvezet az ipari termelő erők szervezettebb összefogásához, mely végül is a munkások százait és ezreit foglalkoztató gyári üzemek falai között teljesedik be. Később megjelennek a gépek, a technika különféle vívmányai, gyorsítják az átalakulás ütemét ; ez hol sebesebb, hol lassúbb, de mindenütt könyörtelenül véget vet a mult világnak.

Az a száz esztendő, mely a XVIII. század második felétől a XIX. század derekáig terjed, a nagyipar keletkezésének és megizmosodásának kora. A modern nagyhatalom eme lényeges eszközének fejlődése azonban szorosán összefügg népek és államok történelmével, politikai helyzetük változásaival. Milyen síma és egyenesen felfelé ívelő például ez a folyamat Angliában, mely virágzásának korát éli és mind hatalmasabb gyarmatbirodalomra, nagy felvevőterületekre támaszkodik. Nehezebb utat jár a francia ipar, melyet forradalmak, szertelen hatalmi törekvések és ezeknek bukása után beállott bizonytalanságok zavarnak. És milyen nehéz a helyzete Középeurópa mai két nagyhatalmának : Németországnak és Olaszországnak, melyeknek éppen ezekben az években kell megvívniuk hosszú harcaikat nemzeti egységükért.

De e két nemzet közül is az olasz helyzete a súlyosabb. Hisz földje nemcsak kis államok sokaságára bomlik, hanem még ezek is részben idegen-osztrák-uralom alatt senyvednek és éppen az iparilag leggazdagabb részek urai idegen érdekek szolgálatába akarják állítani az olasz erőforrásokat.

Kifosztott és kizsákmányolt Olaszországba köszöntött be az ipari felujulás korszaka. Az évszázados spanyol adóprés kíméletlensége, hosszú háborúk dúlása elpusztította a még meglevő gazdagságot is. A meg-

maradt tőke viszont vonakodik minden ipari befektetéstől. Így a vállalkozási kedv elmaradása és a szegénység is hátráltatja az olasz ipar keletkezését, holott a szétdaraboltság, a nagyobb felvevő piac hiánya már egymagukban is guzsba kötik az olasz iparfejlesztő törekvéseket. Hiányoznak a képzett munkások is: az olaszoknak külföldön kell majd mesterségüket megtanulniok, vagy külföldről jött munkások ügyességét ellesniök.

Nem egységes a törvényhozás és az ipari politika sem. Akkor, amikor egyes olasz államokban már hivatalosan felszámolják a céhrendszert, más helyeken részintézkedéseket hoznak, vagy egyáltalán nem tesznek semmit.

Ilyen állapotokhoz mérten Napoleon kora mégis csak javulást hoz. Bár a korzikai hódító Olaszország leigázására törekedett és az olasz ipart a francia függelékének tekintette, Itáliát gazdasági szempontból gyarmatként kezelte — az ő korában elvégzett közmunkák, a területi újjárendezés nyomán keletkezett nagyobb vámegységek és a kontinentális zár következtében megszűnt angol konkurrencia mind előmozdítói lettek az olasz iparosodásnak.

Érthető ezek után, hogy azokban az időkben, melyek a bécsi kongresszust követték az olasz iparos, ki a megnagyobbodott fogyasztóterületekhez szokott, kétszeresen érzi az új szétdaraboltság hátrányait, melyeket a protekcionista politikát követő kis államok védvámrendszere súlyosbit. Bizony szomorú az olasz ipar szempontjából, hogy éppen a mult század első fele, amikor a nyugati államokban új gyárak és üzemek százai keletkeznek, Itáliában a mostoha körülmények folytán keveset felhasználható nem volt.

Igaz, hogy az olasz ipar első alapjait mégis ezekben az években rakták le. Most indul meg nagyobb arányokban a gyapotipar, mely nyugaton a munkáslégiókkal dolgozó nagyüzemek megteremtésére vezetett. Lombardiában rendezkedik be: ott, ahol most is leghatalmasabb gyártelepei vannak. A gyapjuipar viszont Piemontben, Biella vidékén, és a venetoi Schio környékén helyezkedik el. Északolaszországban fejlődik tovább a régi selyemipar, mely azonban tőkeerős nagyüzemek híján csak lassan teszi magáévá a modern technika vívmányait. És megindul a vas- és gépipar is, idegen tőke segítségével: Sampierdarenában és Milanóban vannak ennek első gyártelepei, a mai Breda és Ansaldo művek ősei. De milyen szerény kezdet ez, ha összehasonlítjuk az olasz iparosodást azzal, ami ezekben az években Angliában, vagy most már Németországban, továbbá az Északamerikai Egyesült Államokban végbemegy.

Még az olasz egység megteremtése sem hozza meg azonban azt a

lendületet, melyre szükség lenne, hogy az új nagyhatalom összemérhesse ipari erejét Európa többi népeivel. Az első olasz kormányok bizonytalan és gyakran rövidlátó iparpolitikája, az egységgel együtt felvetődött súlyos pénzügyi és egyéb problémák, az egyes országrészek gazdasági összeolvasztásának nehézségei és az újra meg újra a vállalkozók telhetlenségéből, a munkásság kiszolgáltatottságából és mindkét rész tapasztalatlanságából eredő szociális bajok okozták azt, hogy az ipar még most sem ereszt életerős gyökeret az olasz földre.

Az olasz egység a szabadság gondolatából született meg. Az új eszmék az egyének és a népek korlátlan szabadságát követelték. Ugyanezt hirdették gazdasági téren is: a vámsorompók ledöntését, minden korlátozás megszüntetését. Azok az olasz politikusok, akik ebben a légkörben nevelkedtek és a liberális eszmék diadalát látták legfényesebb sikereikben, nem érthették meg azt, hogy fejlődő iparnak vámvédelemre van szüksége. «Mindenben és mindenki számára a szabadságot kívánjuk. Szabadságot az egyéneknek és a népeknek, gondolatoknak, tulajdonnak, a munkának, a tőkének, a kereskedelemnek, az iparnak, korlátozás és félreértés nélkül. És mivel a szabadság barátai vagyunk, annak teljességében, ellenségei vagyunk minden szerződésnek is...» Ilyen és ehhez hasonló beszédek hangzanak el az olasz parlamentben, amikor 1863-ban több nemzetközi kereskedelmi szerződés kerül a képviselők elé. Ez a liberális felfogás érvényesült magukban a szerződésekben is, melyek a kezdődő olasz ipart kiszolgáltatták a külföldi áru nyomasztó versenyének. Még szerencse, hogy az olasz ipar némi védelmet kap az olasz pénzkényszerárfolyama következtében, mely az arany árszóját hozza és így a külföldi áru drágulását vonja maga után; ezt azonban a belföldi ipari termékeknek a külföldi nyersanyag drágulása következtében beállott áremelkedése nem ellensúlyozza.

Körülbelül húsz éven át tartja így bizonytalanságban az olasz iparost a liberális eszméknek ez a túltengése, melyet csak a líra kényszerárfolyamából, tehát a pénzügyi válságnak egy egészségtelen következményéből eredő haszon egyenlített ki. 1880 és 1890 között áll be azután a változás: a kényszerárfolyam megszűnik és a szabad kereskedelemről áttérnek a vámvédelemre.

A kilencvenes évek gazdasági válsága azonban újabb megpróbáltatásokat hoz az olasz iparosra. A válságot, mely 1893—94-ben éri el tetőfokát és csak 1898 körül szűnik meg, csődök tömegei, bankok bukása jellemzi. Van azonban jótékony hatása is; kiválnak és megmaradnak az életerős vállalatok, míg a szilárd alapokon nem nyugvó üzemektől az olasz gazdaság megszabadul.

Európában most is növekszik állandóan az ipar jelentősége és ereje. Olaszországban ez lassabban megy végbe és így nem csökken az a távolság, mely az olaszokat az európai nagyhatalmaktól elválasztja. Magában Olaszországban pedig Észak mindjobban túlszárnyalja a még mindig nagyon fejletlen és elmaradott Délt.

Most mutatkozik meg világosan az olasz vállalkozók és a munkásság elmaradottsága. Önkényeskedés, túlzott nyereszkeskedési vágy az idők olasz gyártulajdonosainál nagyon gyakoriak. Velük szemben állanak a munkások szervezetlen tömegei, a munkaadók könnyű prédája. Rendkívül alacsony munkabérek, hosszú kimerítő munkaidő, éjjeli munka, kiskorúak és nők foglalkoztatása nagy tömegekben: mindezek jelenségei azoknak a szociális bajoknak, melyeket a nagyipar mindenütt felidézett, de Olaszországban talán nagyobb mértékben mint máshol. Az olasz munkásság nagyrésze még a falu nincstelenje. Békességgel tűri szomorú sorsát, mert követeléseinek munkaadójával szemben érvényt szerezni nem tud. Utóbbi viszont erejének tudatában kizárással válaszol a legkisebb megmozdulásra is.

Az olasz ipar gyerekbetegségei lassan és nehezen gyógyulnak. Az állam hosszas viták után szociális törvényeket léptet életbe, melyek a kiskorúak foglalkoztatását és az éjjeli munkát szabályozzák. A munkások pedig szervezkedni kezdenek és munkaadóikkal szemben mindgyakrabban nyulnak a sztrájk gazdaságilag annyira ártalmas fegyveréhez.

A századfordulón az Európában vezető angol ipar mellé már felsorakozott Németország és Franciaország is. A negyedik helyért ezekután Ausztria-Magyarország és az új Olaszország versenyeztek. Az olaszoknak az első világháborúig terjedő korszak új eredményeket hoz. Segítségükre siet a német tőke és a német szervezőtehetség is. A németek bankérdekségeket vállalnak Olaszországban; a Banca Commerciale Italiana, a Credito Italiano és a Banca di Sconto érdekkörükbe tartozik. Ezek a bankok ipartelepek támogatásával és alapításával, meglevőknek átszervezésével foglalkoznak. Így a német tőkének jelentős súlya van az olasz ipar kifejlesztésében. Segítsége értékes és hasznos, de gyakran saját érdekei irányítják: térnyerés a német gazdaság és a német áru kivitele számára.

Míg a vállalkozó segítségére ott van az idegen tőke, a munkásság soraiba szakképzett külföldiek állanak be. Ezek között is sok a német. Ott ahol a vállalatok olasz kézen vannak, az olasz munkás, mihelyt a külföldit pótolni tudja, hamarosan visszaszerzi e helyeket, nehezebb az ott, ahol a tulajdonos is külföldi. Idegen mérnökök is nagyszámban érkeznek Itáliába; mint nálunk ott is elhanyagolta az ifjúság a gyakorlati gazdasági pályákat és elárasztotta az egyetemek jogi karát.

A háborút megelőző évek legnagyobb eredménye, hogy Olaszországban komoly alapokon fejlődésnek indult a vas- és nehézipar, megkezdik üzemüket az első nagyszabású vegyigyárak és kezd kibontakozni a villamos energia ipar. Eddig textiliák gyártásán kívül, alig volt jelentősebb ipara Olaszországnak. Most ipara már kiterjedt arra is, aminek előállítására a modern gazdasági hatalomnak életszükséglete. Persze komoly megfontolás előzte meg azt a döntést, hogy Olaszországnak, mely vasércen kívül főleg szénben szegény, rá kell térnie a nagyobb méretű vasipar létesítésére. Maga az olasz állam határozott ebben az értelemben, amikor megtiltotta az elbai vasérc kivitelét és támogatta olyan vállalat létesítését, mely Elba bányakincseit a belföldön dolgozza fel.

A fiatal olasz ipar részére a világháború hozza meg az első erőpróbát. A népeknek ez a hatalmas küzdelme gépek és a termelő erő birkózása volt, ha nem is oly nagy mértékben, mint ma. 1915-ben, amikor Olaszország a háborúba beavatkozik, iparának alapjai még gyengék, gyárainak teljesítőképessége pedig csekély. Mégis nagy feladat teljesítésére kell vállalkoznia. Ellátnia a hadsereget a háborúhoz szükséges fegyverekkel és felszereléssel, pótolnia mindazt, aminek behozatalát az ellenségeskedés megszüntette.

Az olasz ipar fejlődése a háború éveiben nem tekinthető természetesnek. Az üzemek hirtelen felduzzasztása, a termelés mesterséges fokozása és alárendelése, katonai érdekeknek, ezek a háborús gazdálkodás eredményei és visszahatásuk normális idők bekövetkezte után nem maradhat el. Elismeréssel kell adózni az olasz iparnak, amely ezekben a válságos időkben eleget tett a követelményeknek. A fegyverek gyártását hihetetlen mértékben sikerült fokozni. A repülőgépgyártás akkori fogalmakhoz mérten rendkívüli eredményeket mutathatott fel. Nagy a teljesítménye az automobiliparnak és nagyszerűen oldja meg nehéz feladatát a gumiipar, mely még a szövetségesek részére is szállít autókerekeket. Erősen fejleszti a háború a vegyi ipart; szükségletei megnövesztik a gyapot és gyapjúipar termelését is.

Erőpróba volt az olasz ipar számára a háború, de jó alkalom is, hogy az állam segítségével továbbfejlődjék.

A háború hirtelen befejezése azonban nagy súllyal nehezedik a gyárakra. Sok az eladatlan készletük, a gyártást a békeszükségleteknek megfelelően kell átállítaniok.

A nagy háború befejezése és a fasizmus uralomra jutása között eltelt néhány esztendő a gazdasági válság nehéz korszaka. Igaz, hogy nem egyedül Olaszországban, hanem Európának minden államában. Itália földjén azonban, annyira súlyos, hogy valószínűleg a társadalmi rend

felbomlására vezetett volna, ha Benito Mussolini személyében nem támad az a férfi, aki építő munkára tudja összefogni a nemzet erejét.

Súlyos sebet üt a válság az olasz ipar testén. A vasipar két nagy vállalata, az Ilva és az Ansaldo csődbe kerül, összeomlik az egyik nagy bank, a Banca di Sconto. A munkanélküliek száma, mely 1920-ban százezer, 1921-ben félmillióra szökik fel. Az orosz példa bátorságot ad az olasz szélsőbaloldali elemeknek is. Ezek elindítják rohamukat a hatalomért a polgári társadalom hadállásai ellen. A munkásság birtokába veszi a gyárakat, a kommunizmus elveit akarja megvalósítani, napirinden vannak az utcai harcok, a felforgatók és a rend helyreállítására törekvő fasciszták között. A sztrájkok száma hihetetlen mértékben növekszik (1920-ban például 1881 sztrájk 1.267,953 munkást érint és 16.398,227 munkanap elvesztését eredményezi). Az államhatalom sajnos csak szemlélője mindennek, ami bizonyosága annak, hogy az időknek nagy problémáival nem tud megbirkózni.

Ma már a történelem szemlélőjének higgadt szenvtelenségével megállapíthatjuk, hogy a termelés és a társadalom rendjének helyreállítása a fascizta kormány érdeme. Ez azonban teljesen új elvek alapján történt, melyeknek egybefoglalását a munkaalkotmány, keresztülvitelét pedig a korporációk adják.

Az olasz ipar kivehette részét abból az általános fellendülésből, mely a háborút követő évek gazdasági káoszának pusztításai után beállott. Az erre vonatkozó szám adatok bizonyítják, hogy az olasz ipar termelését 1923 és 1929 között megkétszerezte, de javította pozícióját a többi európai államhoz mérten is.

Átalakul az ipar szervezete. Összefogás és tömörülés jellemzik. A bank most már nem pusztán hitelezője az iparnak: szorosabban bekapcsolódik irányításába és együtt dolgozik a vállalatokkal, amelyeknek pénzügyi vezetésénél új szempontok érvényesülnek.

Az 1929-ben kezdődő válsággal tehát már az olasz ipar új szervezete nézhetett szembe. Veszteségei még így is nagyok: az ipari termelés visszaesése Olaszországban az európai gazdasági válság éveiben 33%-ot tesz ki.

De alig mutatkozik az 1932-ben elért mélypont után némi javulás, az olasz iparnak máris újabb nehéz próbát kell kiállania. Eleget kell tennie az abesszín háború következtében felfokozott szükségleteknek és ugyanakkor biztosítani az ország ellátását a népszövetség gazdasági szankcióinak ellenére is.

Az események azt mutatják, hogy az olasz ipar erejébe vetett hit indokolt volt.

A szankciók idejében kezdődik az olasz termelés átszervezése oly módon, hogy az ország szükségleteit saját maga tudja ellátni, a külföldről jövő behozatal lehető lecsökkentésével. Ez a gazdasági autarkiaára törekvés az abesszín háború befejezése után sem szünhetett meg, mert az események e gazdálkodás folytatását követelték és követelik ma is.

Már a szankciók idejében az autarkiaának ezek voltak az alaptételei :
1. Rendszeres takarékoskodás a meglevő készletekkel. 2. Mezőgazdaság és ipar együttes igénybevétele oly termékek előállítására, melyek a külföldi árut helyettesíthetik. 3. A gyárak technikai berendezésének módosítása akként, hogy az új gyártási módszereket bevezethessék.

A szankciók óta rendkívüli időket él az olasz ipar. Ma pedig résztvesz abban a nagy harcban, mely minden emberi erő teljes latbavetésével folyik. Kitartással teljesíti kötelességét az olasz munkás és iparos : bizonyoságaul annak, hogy becsülettel szolgálja az olasz közösséget a háború nehéz éveiben, melyeket a béke új termelő és építő korszaka fog követni.

VILLANI LAJOS

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

AZ OLASZ IRODALOM A MAGYAR KÖZTUDATBAN*

Megszoktuk az olasz és a magyar irodalom viszonyát propagatív szempontból figyelni, gondunk inkább az rendszerint, *mi és hogyan* jusson el a magyar irodalom termékeiből Itáliába. Pedig az ellenkező szempont sem méltatlan érdeklődésünkre, sőt úgy látjuk, éppen itt az ideje, hogy felvessük a kérdést: mi jut el és miért éppen az jut el az olasz irodalomból Magyarországra? Ha e kérdés első felére egy irodalmi körkérdésre válaszolva röviden és spontán kellene felelnünk, könnyű lenne a válasz. Azt felelnők, hogy az olasz irodalomból meglepően kevés, de ugyancsak meglepően jó művek váltak közismertté a magyar irodalmi köztudatban. A «miért»-re azonban nem ily könnyű a válasz.

Lehetne könnyen, helyesebben könnyelműen is válaszolni azzal, hogy itt a távlat természeti törvénye érvényesül, hogy bizonyos messzeségből az apró halmok, a hullámos lankák, a törpe dombok beleolvadnak a síkságba, csupán az égbenyuló hegyóriások látszanak, csak azok emelkednek ki a horizontból. Ámde csak az elmúlt évszázad legsivárabb

** Nagy örömmel közöljük Dr. Zambra Alajos egyet. ny. r. tanár, bölcsészkaros dékán úr értékes tanulmányát az olasz irodalomnak Magyarországon való elterjedéséről, illetve háttérbe szorulásának okairól. Szellemes okfejtését és érdekes magyarázatait az olasz irodalom ügyét szíven viselő közönség nagy érdeklődéssel olvashatja, bár mi a kérdésben nem mindenben értünk egyet a kiváló szakemberrel. A cikk kapcsán esetleg meginduló tudományos vita talán meg fogja hozni a kívánt eredményt: az olasz irodalomnak szélesebb körben való elterjedését.*

(A szerkesztőség)

esztendeiben hitték, hogy a szellemi életben a természeti törvényekkel adequat törvényszerűségek érvényesülnek; és korunk intellektuálisan puritán stilsztikája amúgy is a legnagyobb óvatosságra int a természeti hasonlatok iránt...

Túlságosan felületes lenne a magyarázat annak a jelenségnek megvilágítására, hogy miért válogatja meg a magyar közvélemény azt, amit az olasz szellem produktumaiból befogad. A német irodalom van olyan messze a magyartól, mint az olasz, az angol, a francia pedig sokkal messzebb van. Mégis azt látjuk, hogy ezeknek az irodalmaknak befogadása terén más törvények érvényesülnek a magyar köztudatban, ezekből többet, sokkal többet, de válogatlanul vesz fel a magyar irodalom piaca. Mi az oka, hogy ott nem működik a «távlat» törvénye? Mi az oka annak, hogy volt idő, mikor a magyar irodalmi köztudat egyforma mohósággal falta Victor Hugo és Sue rémregényeit, hogy az angol regény klasszikusai mellett Magyarországon mindig van piaca nemcsak az amerikai tömeggyártmányoknak, hanem a legalacsonyabb angol ponyvának is, hogy Goethe Faustja még mindig nem akadt Babitsára, de Remarque-szerű írók futószalagon gyártott munkái tömegsikereket értek el? Ugyanekkor az olasz irodalomból még a becsületes középszerűség sem számíthat a magyar olvasó figyelmére és türelmére, csak az, amin rajt van a zsenialitás, az átlagon felüli törekvés bélyege. S ez nem csak ma van így. A minap jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában György Lajos kitűnő monográfiája, «A magyar regény előzményei». Ebből az adatokban gazdag műből számunkra az volt a legmeglepőbb, hogy mikor a magyar regény gyermekcipőben járt még s a magyar regénytermés úgyszólván kizárólag fordításokból állt (meglehetősen vegyes értékű művek fordításából), a sok lefordított külföldi ponyvatermék között alig találunk olasz szerzőtől származót s ha akad elvétve egy-egy olasz mű, az is olyan színvonalas s a maga korában európai hírű munka, mint Alessandro Verri «Le Notti Romane»-ja.

A feltett kérdésre komoly választ csak az olasz és a magyar irodalom egymáshoz való viszonyának tüzetes meghatározása után adhatnánk. Csakhogy ennek a viszonynak tisztázása nem olyan egyszerű. Az összehasonlító irodalomtörténet s e tudomány feladatkörét részben átvállaló szellemtörténet egyrészt csupán az irodalmi műveken kimutatható kölcsönhatásokat, másrészt azoknak az egyetemes szellemi áramlatoknak útját tette vizsgálata tárgyává, melyek európai irodalmunk egészét érintették. Azt az alapviszonyt azonban, melyet Horváth János irodalomtudományi munkássága nyomán megszoktunk felállítani az egyes író és közönsége között, két nép között aligha állították fel s ha igen, tüzetes

vizsgálat tárgyává sohasem tették. Végleges s megnyugtató választ tehát mi sem adhatunk, de néhány szempont felvetésével megkíséreljük e kérdést közelebb vinni megoldásához.

Kézenfekvő lélektani tapasztalat az, hogy az idegenségnek van valami ellenállhatatlan varázsa. Ez a varázs természetes fogyatékosági érzületből táplálkozik: fölényben van velünk szemben az, aki olyan helyről jött, ahol mi nem voltunk, fölényben van az, aki olyan nyelven beszél, mely nekünk nem anyanyelvünk, fölényben van az, aki olyat tud, amit mi nem tudunk. Ez a fogyatékosági érzület lefegyverzi a kritikát, vagy legalábbis megnehezíti, az idegenség viszont erős érdeket ébreszt, a szellemi gyarapodás ösztönös vágyát. Ez ugyan az individuális lélektannak megfigyelése, de bizonyára tömeglélektani igazság is, általánosításának amúgy sem lehet komoly akadálya olyan fiktív fogalomnál, mint az olvasóközönség, mely valójában mégis csak olvasó-egyedekből áll. Minél idegenebb valami tőlünk, annál nagyobb érdeklődéssel s annál kevesebb kritikával fordulunk felé. Ez az oka annak, hogy az európai irodalmak legtöbbszörével szemben oly kevés kritikával él a magyar olvasók tömege, ez magyarázza középszerű európai írók s egészen sekélyes távolnyugati és távolkeleti szerzők magyarországi sikereit. Fel kell vetnünk a kérdést ennek alapján: nem lehetséges az, hogy a magyar irodalmi köztudatból az olasz irodalommal szemben hiányzik, vagy fogyatékos ez az idegenség-élmény?

A feltevés nem is olyan merész, mint első hallásra tetszik. Nem is arra a baráti érzésre gondolunk most, mely az olasz és a magyar népet ma egybeköti s egybefűzte a multban, bár kétségtelen, hogy ennek is van szerepe benne. Az irodalom küszöbe, az írásbeliség, nálunk egybeforrott a latinsággal, mégpedig azzal a latinsággal, melynek legnagyobb hatású átadói Itália fiai, vagy Itália tanítványai; irodalmunk legendás őskorának első hősei a velencés Gellért püspök és Boldog Magyar Pál, a Domonkosrend hazai előfutára, bolognai egyetemi tanár, gesta-irodalmunk francia és olasz nyomokon indult. S ahogy a kezdetnél ott találjuk az itáliai latinitást, az első lendületnek is az ad szárnyat. Arra az erős itáliai hatásra gondolunk, mely az Anjouk magyarországi kapcsolataival indult meg a XIII. század derekán s a Hunyadiak korában érte el tetőpontját, a magyarnyelvű írásbeliség kezdetei idején. A magyar rinascimento képe még csak most van kialakulóban, a magyar humanizmus hajdan kevésre becsült jelentőségét még csak mostanában kezdik felmérni. Egyelőre korainak tartjuk, hogy e kortól datáljuk a magyar irodalmi köztudat kialakulását, mint azt merészebb kutatók teszik. De bizonyos, hogy ezek a kezdetek nem voltak közömbösek a magyar és az

olasz irodalom közötti viszony kialakulásának szempontjából. A népek ösztönélete éppen nem sekély, a népek emlékezetéről pedig úgy a modern mitosz kutatás, mint a nyelvtudomány igen figyelemreméltó dolgokat tanít. De ha ezekre ügyet sem vetünk, akkor is megállapíthatjuk, hogy az a magyarországi latinitás, melynek folytonossága addig tartott, hogy a tizenkilencedik század derekának magyar írói és olvasói majdnem második anyanyelvükként éltek a latin szóval, a legkevésbé idegennek az olasz irodalmat érezhette magától. (A magyar irodalomtörténet bűvárai meggyőző példákat mondhatnának annak bizonyítására, hogy a magyar mult írói mily ösztönös biztonsággal tájékozódtak az olasz irodalomban, ha éppen a felé fordult érdeklődésük).

Mindez csak feltevés, de még ötletnek sem kielégítő egymagában. Azt még csak megmagyarázná, hogy miért nem érezzük az olasz irodalommal szemben azt az idegenséget, amit más irodalmakkal szemben érzünk, de semmi választ sem adna arra, hogy miért vagyunk olyan igényesek, ha olasz szellemi termékek befogadásáról van szó. E sorok írója, ki nemcsak hivatalból, hanem e két nép között megoszló szeretettel figyeli az olasz-magyar szellemi kapcsolatokat, nem csökkenő ámulattal látja, hogy a magyar olvasóközönség milyen biztonsággal válogat az olasz irodalom hatalmas terméséből s mindig az úttörő, vagy a grandiozitás hatását keltő művek felé fordul. Manzoni lírája például ismeretlen és hatástalan Magyarországon, bármilyen nagyra is kell értékelnünk e lírát, de a «Jegyések»-nek volt hatása és volt olvasóközönsége, mert talán ebben a műben fordult a Walter Scott-i regényírás új utakra, a milanoi pestis rajza már több mint a Scott-i «helyszínrajz», a történelem leveti benne regényes kosztümjét s a realizmus színeiben mutatkozik. Croce hatalmas életművéből alig ismer valamit a magyar olvasóközönség, de működésének az a szektora, mely ment korának szellemétől, melyben a kitűnő gondolkodó inspiratorának Viconak hatalmas művét folytatja, nemcsak ismert, hanem hat is. Számos kitűnő olasz drámaíró és regényíró neve ismeretlen Magyarországon, de Pirandello, de Bontempelli szinte népszerűek. Olykor nehéz választ adni arra, hogy mi az ami figyelmet ébreszt egy-egy szerző iránt, mi vonzza a fiatal magyar fordítókat s esztétákat mondjuk Giuseppe Lipparini lírájához? De az bizonyos, hogy e vonzalom tárgya nem méltatlan az érdeklődésre és az «I canti di Melitta» költője megsejteti, merre halad a klasszikus hagyomány és a merész formai kísérletek között egyensúlyát kereső olasz líra útja. S az olasz ponyvairodalom majdnem ismeretlen Magyarországon.

Bár ez is csak feltevés, de nem térhetünk ki előle : ennek a felismerhetően nagy igénynek nem az az oka, hogy az olasz irodalom ismerete

Magyarországon az olasz szellem legkiválóbb képviselőivel kezdődött? Tudjuk, hogy történeti okai vannak annak, hogy az a három szerző, kit a magyar irodalmi köztudat először fogadott be éppen Dante, Tasso és Ariosto volt, s az első népszerű olasz név Boccaccio és Machiavelli. De akármilyen okból, kétségtelenül az olasz szellem legteljesebb kivirágzását ismerte meg, mint első irodalmi benyomást a magyar közszellem s ezek az első benyomások, nemcsak az egyes emberre, de a köztudatra is döntőek szoktak lenni. A magyar köztudatban olyan magas mértéket jelent az olasz irodalom, hogy talán ezért vet ki magából mindent, ami nem efelé a mérték felé tör.

Ezek a feltevések természetesen csak tapogatózások a megoldás felé, a felvetett két szempont még ily vázlatosan sem praeponálja a helyeslést: igazi sikerük az volna, ha kihívnák a kritikát s felébresztenék a kutató-ösztönt. Az olasz-magyar szellemi kapcsolatok, melyeknek kimélyítése e folyóiratnak célja, ennek látnák igazán hasznát.

ZAMBRA ALAJOS

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ OLASZ VÁROSRENDEZÉS TANULSÁGAI ÉS AZ ÓBUDAI VIA ANTIQUA

Minden város élő organizmus, állandó szükségszerű, szerves fejlődéssel. Pillanatnyi képe előző fejlődési szakaszainak egymásra vetített eredménye. Tehát nem karkép, de karképsorozat, melynek változatait nyomokban műemlékei, az öntudatosabb periódusok erejüknek kihangsúlyozásával, városkialakításokkal tükrözik vissza.

Elfogadott tétel: a városok nemesleveleit multjuktól megőrzött emlékei jelentik. Éppen ezért nemcsak a hivatalos műemlékvédelem, hanem a városrendezők is arra törekednek, hogy a multból a lehető legtöbbet megőrizték, ha kell a föld alól feltárják, helyreállítsák és a városképbe beillesztik.

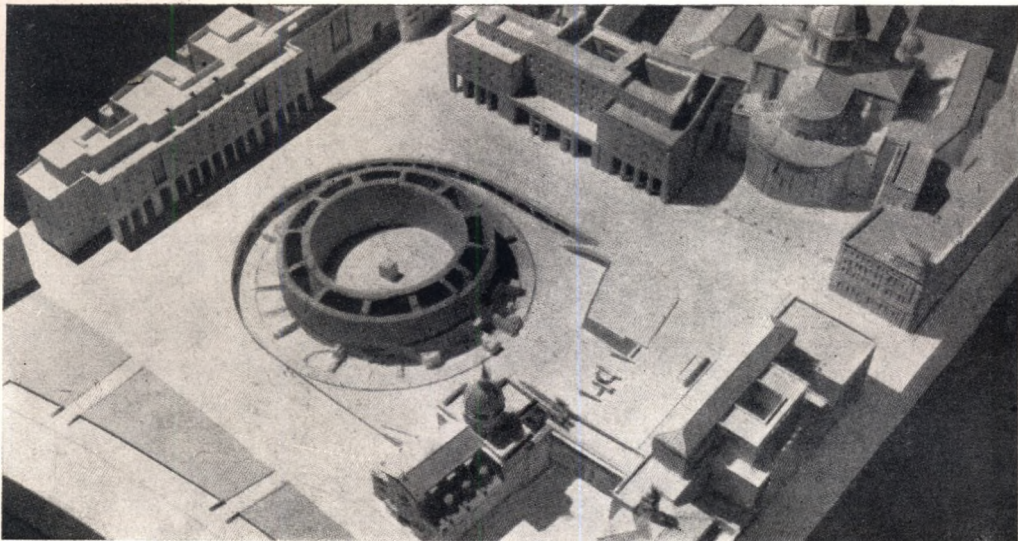
Nyugodtan állíthatjuk, hogy ma a mult tisztelete került előtérbe a modern élet igényeinek technikai alapossággal való kielégítése mellé. Alig találkozunk ma már olyan várossal, amely egy-egy szép műemléket hajlandó lenne akár közlekedési, akár gazdasági igényeinek könnyelműen feláldozni.

Még azok a városok is, melyeknek jellegét éppen a modernség, az újabb fejlődés irama határozza meg, féltő gondossággal kezelik azt a magot, amelyből ez a fejlődés kiindult. Az óvárosrész mindenütt fontos lett, mindenütt fenntartják, ha kell, nagy áldozatok árán is. Még akkor is, ha ez a városrész nem rejt különösebb művészi emléket, még akkor

is, ha a városnak különben nagyszámmal akadnak nagyobb jelentőségű műemlékei is.

Rómában éppen a legutóbbi évtizedek mutattak nagyszerű példát arra, miképpen kell megbecsülni a mult emlékeit. Itália földje talán a leggazdagabb fennmaradt monumentális művészeti alkotásokban, még gazdagabb azonban romemlékekben. Mindenesetre az olaszok talán elsőnek ismerték fel a céltudatos és rendszeres feltáró és konzerváló helyreállító munka nyomán előkerült példáknek szellemi vonzóerejét, erkölcsi nevelőhatását és a felismerés nyomában náluk a városrendezésnek és régiségtudománynak olyan eszméi fogantak és kerültek kivitelre, amelyek párját az egész világon nem találjuk.

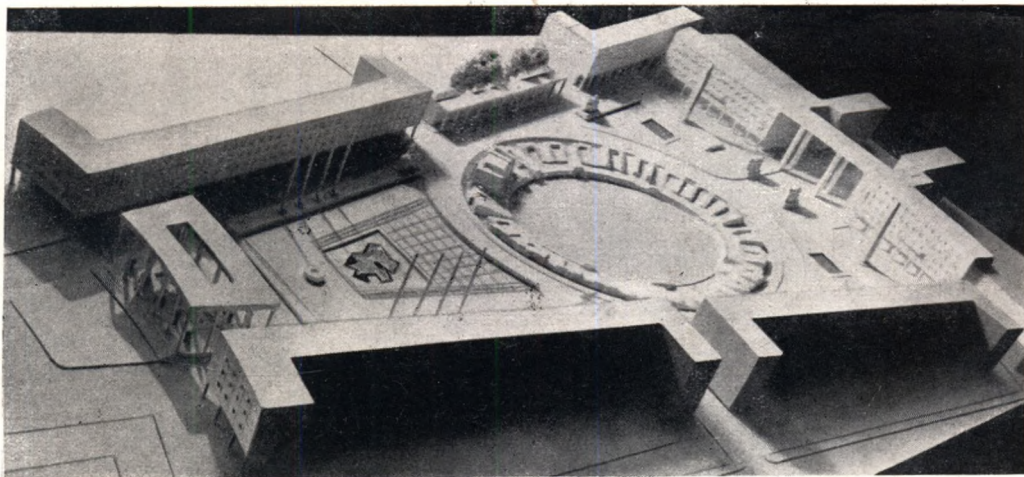
A régi Róma belterületének határai hozzávetőleg egybeesnek a Honorius és Aurelianus emelte védőfalakkal. Ezt a városfalövezetet a pápai korok kibővítették a Borgókkal és a Trasteveret védő falakkal. Ezen városközpont rendezésénél a közelmúlt időkben megelégedtek a járhatóság követelményeinek kielégítésével. A fasiszta Róma erőteljes felendülése azonban nagyobb igényeket támasztott. 1930 április 14-én a Duce kiadta azokat a legfőbb vezéreleveket, amelyek alapján az új városrendezési terv készült. A városközpont hangsúlyozottan a Piazza Venezia és a Piazza Colonna pontjai. Ezen alaptétel leszögezésével a városrendezési tervnek az volt a feladata, hogy a városközpontot összekösse a főbb városfejlesztési területekkel. Így a központból hatalmas forgalmú ütőerek indulnak ki. Ezek azonban nemcsak a forgalom szükségleteit elégítik ki, hanem impozáns méreteikkel a ma öntudatát hangsúlyozzák. Ugyanakkor az útvonal vezetése mindig egy-egy érdeklődési főpontra irányul, rajta haladva egy-egy várostörténeti hangulatot domborít ki. Így, ha a Via dell'Impero sugárútján robogunk, történelmet élünk át a Forumok között és szembetalálkozunk az Amphiteatrum Flavium nagyságával. A Via del Mare mesziről kibontja a Teatro Marcello körvonalait. A Vie Imperiali gyűrűje forgalmi összekötő szerepük mellett, műemlékek között vezető nagyszerű sétányt alkot. A Borgo spinájának kibontása egy régen várt élményhez juttatott. Az észak-déli irányú közlekedés kiegészítését fogja képezni az az út, amelyik a Largo Argentinától kezdődően az Augustus Mausoleuma mellett keletkező hatalmas új térhez vezet. A tér, amely Augustus császár kétezere éves jubileumára készült, az észak-déli és kelet-nyugati irányú közlekedésnek mintegy elosztó helyét fogja alkotni, tehermentesítve a Corso Umbertot és a Via Tomacellit. A kisajátítások költsége a városnak 8.000.000 lírájába került. A gazdasági kérdésnek is sikerült megfelelő megoldást találni, amennyiben az Istituto Nazionale della Previdenza Sociale a Collegio degli Illirici-



A RÓMAI AUGUSTEO RENDEZÉSÉNEK MODELLJE

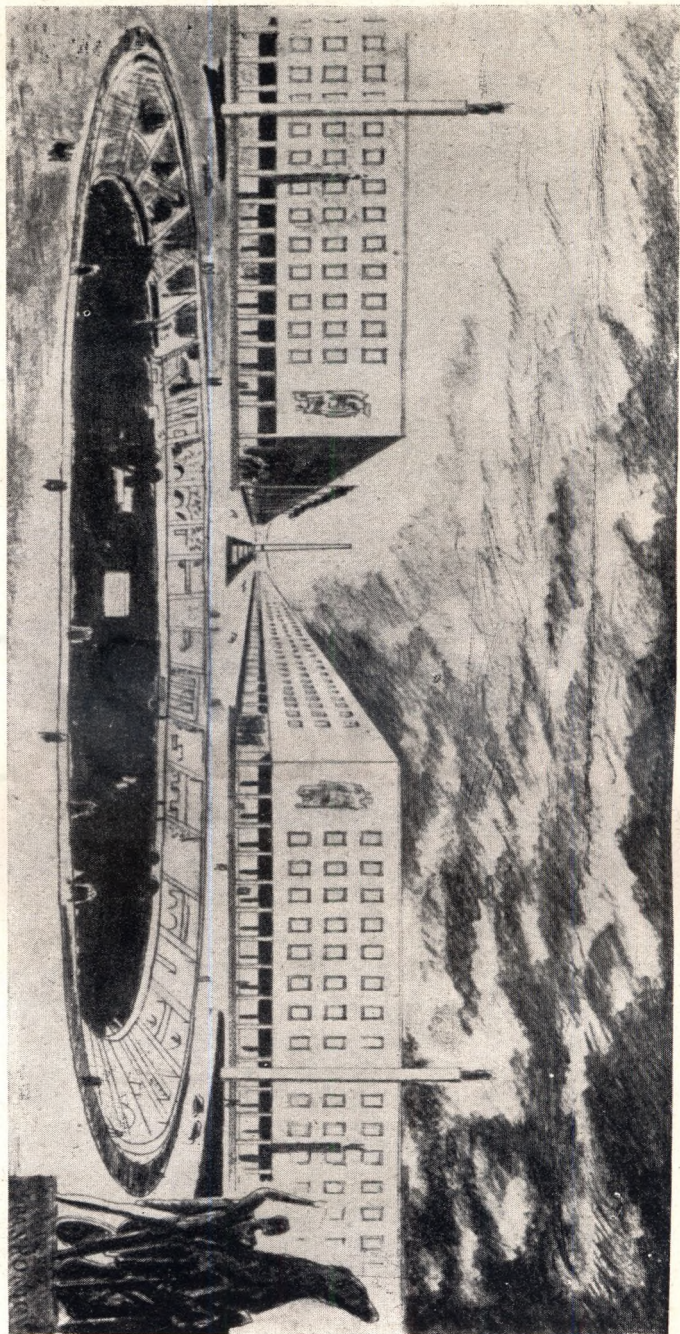
OSZK

Országos Széchényi Könyvtár



AZ ÓBUDAI VIA ANTIQUA FŐTERÉNEK MODELLJE

AZ ÓBUDAI VIA ANTIQVA KIRÉPZÉSÉNEK TERVRAJZA



vel karöltve magukra vállalták a teret körülvevő lakóházak felépítését. Ez a tér is a gyakorlati élet minden szempontját megoldva egyúttal impozáns városképzést nyújt.

Mindezekből a példákban láthatjuk, hogy az olasz városrendezés a mai szükségletek elsődleges szemelőttartásával a várostérképezés fókuszai-ban hangsúlyozza ki egy-egy műemlék értékét, méltó keretben mutatva be a város történelmi hátterét. Vagyis a műemlékeket szervesen beilleszti a mai rendezett várostestbe. Tehát nemcsak rekonstruál, hanem egyúttal történelmi városképeket is nyújt.

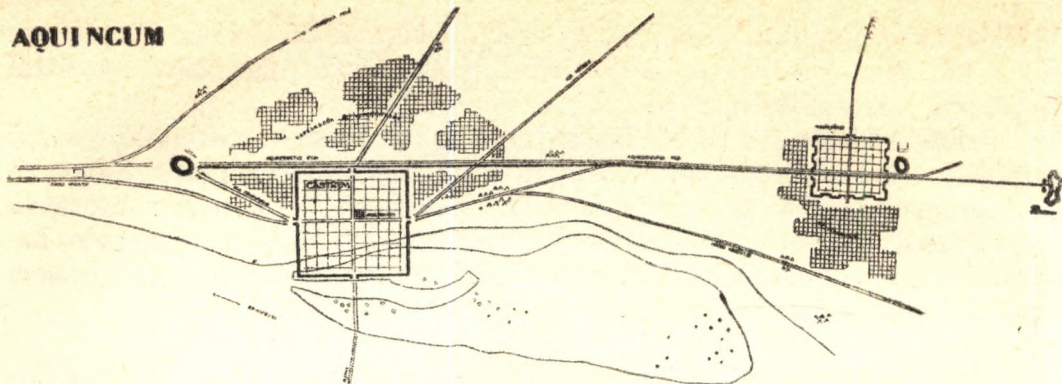
Budapestnek, ahol pedig nagy történelmi események egész sora játszódott le, sajnos alig tudjuk felismerni történelmi jellegét. Főleg a küzdelmes időszakok, de sokszor az előre nem látó városfejlesztési átalakítások letörölték a főváros értékes patináját. Kevés a műemlékünk, így régi kultúránk képe, melynek a város hű tükre kell hogy legyen, igen halvány.

Ezek azok a hiányok, amelyek miatt szép fővárosunk történelmi tekintetben azt a kedvezőtlen összhatást kelti, mintha multtal alig rendelkező, időhangsúlyt nélkülöző eklektikus város lenne. Budapesten tehát különös fontosságú a megmaradt emlékeink fenntartása és kihangsúlyozása, hiszen a legtöbb helyen csak emléktáblák jelzik lerombolt multunk helyeit.

Óbudát ha jelenleg végigjárjuk, egy kezdetleges kultúrájú külváros szegényes benyomása fogad. Zeg-zugos utcáin nem érezhető a mult — a kispolgári romantikától eltekintve — amely senkiben sem kelti fel az a büszke öntudatot, hogy a főváros legrégibb lakórészén egy romokba temetkezett római település, az 1800 éves «Veterani et Cives Romani Consistentes» a 60,000 lakost számláló *colonia* rangú város területén halad.

Mindez azonban csak intő példa kell hogy legyen ebben a kivételesen szerencsés pillanatban, amikor Óbuda újjáépítés előtt áll.

Az új Árpád-híd lüktető életet hoz majd Óbudának. A hídlejáró a 400×700 méteres terület kibontásával egy új városnegyed kialakulását idézi elő. És Óbuda a tervek szerint modern, egészséges beépítésű városrészünké alakul. Azonban itt fontolóra kell vennünk e városrész adottságait. Óbudán, ahol a széles körben és mind sűrűbben talált emlékek nyomán az egykori római település, a Pannonia Provincia fővárosa tárul elének, vajjon nem írja-e fővárosunk történelmi multja kötelezőleg elő nekünk, hogy éppen itt emlékezzünk meg róla? Vajjon nem szalasztunk-e el egy olyan alkalmat, amire a mostani adottságok elmulasztása



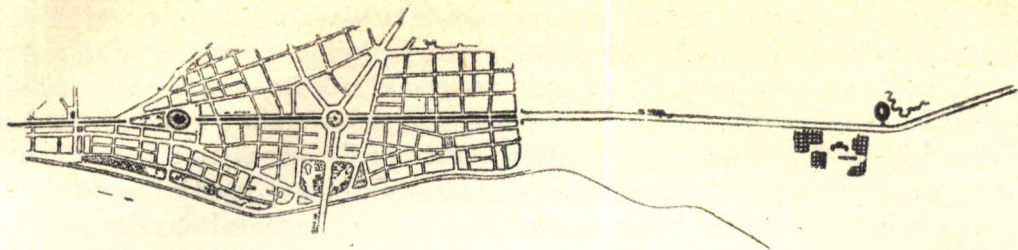
esetén többé sem a közeli, sem a távoli jövőben nem számíthatunk? És vajjon az új építésnél nem ássuk-e el ugyanakkor kőbeírott várostörténelmünket?

A kérdés tisztánlátása miatt foglalkoznunk kell Óbuda antik várostörténetével.

Aquincum megalapítása Kr. u. az I. évszázadban kezdődött, amikor a rómaiak megszállták a Dunántúlt és a Duna balpartján lakó barbárok ellen kiépítették védővonalukat, a *limes*-t, amely őrtornyok, erődítmények, burgusok sora volt, hadiutakkal összekötve. A foglalás katonai településsel párhuzamos. Az aquincumi tábor katonai helyének megválasztását meghatározta, hogy a Duna-könyök egészét megszállva tartó kelta eraviscusok közigazgatási és vallási centruma a mai Gellért-hegy és környékén helyezkedett el. Ez a település azonban rendszertelensége és primitív kialakítása miatt távol állott a városiasság fogalmától.

A római államvezetés hagyományának megfelelően mindenütt érintetlenül hagyta az őslakosság közigazgatását, vallási és magánéletét. Ebből az állásfoglalásból következett, hogy a megszálló rómaiak sohasem egy már meglévő településen rendezkedtek be, hanem attól mindig néhány kilométer távolságban. Így volt ez Vindobonában, Bécsben, hasonlóképpen Triernél, valamint számos más helyen. Tehát leszögezhetjük, hogy ez a település, amely akkor még csak a *castrum*-ból állott, volt a római városnak a kiindulópontja. Ez az a védelmi központ, amelyből később egy itálikus szellemtől átítatott kultúrgócpontra lett, s ahonnan kiindulva és a környező vidékekre is átsugározva, a magasabb római kultúra gyökeret talált.

Aquincum Claudius alatt még csak segédc csapatok (*alae*) erődítménye. Domitianus uralkodása alatt (81 és 96 között) már légió-szék-



hely lett. Városjogi szempontból Aquincum Hadrian császársága alatt (117–138) quadrumvirek által vezetett *municipium*. Trajanus alatt a két részre osztott Pannonia keleti részének, Pannonia Inferiornak lesz székhelye. Septimius Severus alatt, 194-ben pedig eléri a legnagyobb városi fokot, a duumvirek és a tanács (*ordo*) által vezetett *colonia* rangját.

Látjuk, tehát hogy a katonai erődítmény kifejlődve lakóteleppé is alakul. A lakótelep városias kifejlődését a municipiumból a coloniává emelkedés időszaka közé, vagyis a 130-as és a 190-es évek közé tehetjük. Hiszen először fejlődik ki a térbeli város és utána nyer csak jogokat. Ez a feltevés beigazolódik, ha Aquincum térbeli fejlődését nézzük.

A város egyetlen egység, de területi szempontból két részre tagozódik. Az északi — és most is Aquincum néven ismert területrész — a polgárváros, ahol a megerősített városfalak biztonságában tekintélyes számú lakosság élt. Virágzása idején 60,000 fő. Fennmaradt amphitheatruma és ismert fejlett agyagedényipara. A déli, a mai Óbuda helyén fekvő rész a katonai város. Ez úgy kiterjedésében, mint építészeti kialakításában valamint fontosságban felülmúlta a polgárvárost. Magja és kiinduló pontja a *castra*. Ez Kr. u. 107-től kezdődőleg a Legio II. Adiutrix állandó székhelye volt, ahol katonák és hivatalnokok éltek. Az ellenséges támadásoktól jobban védett oldalon kapcsolódik hozzá a kereskedők és iparosok barakkvárosa, a *canabae*. Ez a légió állandósulása után kőbealakult és kísérváros jelleget vett fel.

Állandósulását és városrész jellegét a kiszolgált katonák, a veteránok és a hozzátartozók idetelepítése adja meg. A település lassan városias színezetet nyert. A vízellátásról a római fürdőből idevezetett aquaeductus gondoskodott. Fürdői (*thermae maiores*) kórháza, tűzoltósága és vásárcsarnoka volt. Vallási kultuszáról pogány templomok, sacrariumok és a *Cella Trichora* tanúskodik. Hatalmas amphitheatruma volt az állatviadalk és gladiátorjátékok céljaira. Kifejlett úthálózata bekapcsoló-

dott a limes vonalába. A *porta decumana*-ból vezetett a *Via Magna* Vindobona felé. Az északi és déli városrészt úthálózat kötötte össze és Contra-Aquincumba pedig cölöphídon közlekedtek a Dunán át.

Ebből látható, hogy ekkor már nemcsak erődítményről vagy településről beszélhetünk, hanem a városiasság szükségletét minden tekintetben kielégítő városról. A városkialakulás pedig szervezettség, aminek formája a térképzés. Aquincumnál ennek kialakulási pontját semmivel sem tudnánk jellegzetesebben meghatározni, mint leghatalmasabb városi emlékével, az amphitheatrummal. A körszínház elhelyezése a katonaváros déli részén a terület tervszerű építési elhatárolását jelenti, ami kiemelkedő hangsúlyt biztosított ennek a területnek. Mert az amphitheatrumról beszélve nem elég itt csak erre az ellipsziszalakú építményre gondolni, hanem szem előtt kell tartani a körszínház közvetlen környékét is, amely már a rómaiak térrendezésében is elválaszthatatlan egységet jelentett. Elég, ha a római Colosseum és a Titus-ív, vagy a szalonikii Hippodrom és a Galerius-ív összefüggésére gondolunk.

A Nagyszombat-utcai amphitheatrum esetében az északi főbejárót egy főút, a *Via Triumphalis* kötötte össze a castrum déli kapujával, a *porta principalis sinistra*-val. Az út kezdetén a mai Pacsirtamező-utca keleti oldalának egyik háza alatt archeologusaink megtalálták egy dískapuzat alépitményét. A köszínház terének nyugati oldalát a gladiátor-laktanyák zárták be, míg a tábor felé az *arcus triumphalis* koronázta. Tehát Aquincumban is a rómovárosi térrendezés példái lebegtek szem előtt a hatalmas amphitheatrum megalkotásakor, vagyis egyidőben keresztülvitt határozott elvek szerinti térrendezéssel állunk itt szemben. Így nyugodtan mondhatjuk, hogy az u. n. második amphitheatrum építése az az időpont, — Antonius Pius 4. consulságának éve, vagyis 145 Kr. u. — amikor a katonai szállásból városias jellegű település lesz. Röviden kifejezve a várból város alakul.

Aquincum kultúrája, a római település nagysága és az e korból megmaradt emlékek, valamint az a tény, hogy Óbuda újjárendezésénél a bontási terület, a történelmi leletek gazdag tárháza szinte kötelezőleg írja elő nekünk, hogy gondoskodjunk térbeli megemlékezésükről az új várostestbe való szerves beiktatással. Ezt a célt szolgálná a

Via Antiqua, mely az aquincumi városkép legjellemzőbb témáit és megmaradt műemlékeit fogná egybe a régi város sarokpontjaival az északi aquincumi és a déli királyhegyi amphitheatrummal mint végpontokkal és a két városrészt összefogó aquaeductus útvonalával mint összeköttetéssel.

Vizsgáljuk meg egyenként ezeket a kulcstémákat. A polgári városi rész erősen beépített települése ismeretes a feltárások nyomán a ma-Aquincumban. Legnagyobb épülete az erődített falakon kívül épült kőszínháza. Felépítésének ideje Kr. u. 160, tehát későbbi, mint a déli amphitheatrum. A látványos emlék *opus incertum* technikával készült.

A második téma az aquaeductus. A Római-fürdőtől a Máriakőig terjedő ismert jelenlegi hossza 2300 méter, eredetileg azonban több mint 4 kilométer volt. Kevés híjja, hogy ez a római magastermű teljesen el nem tűnt a föld színéről. Mert nemcsak az óbudai plébániatemplom épült majdnem kizárólag köveiből, hanem a szentendrei országút is a romokból készült. A Műemlékek Orsz. Bizottsága, majd Kuzsinszky Bálint közbelépése akadályozta meg, hogy a vicinális építésénél a megmaradt 500 megállapítható pillér nyomai végleg el ne tűnjenek. A vizet enyhe lejtéssel gravitációs úton szállította a mai Római-fürdő vízi castellumából a katonai városba. A pillérek egységesen 1.05 × 1.6 méter méretűek, átlag 1.50 méteres ívnyílásokkal. Záradéka elég magas volt ahhoz, hogy a szabad közlekedést egyik oldalról, a másikra ne gátolja.

A harmadik és legnagyobb téma a Székesfővárosi Ásatási és Régészeti Intézet által 1935–41 között feltárt római amphitheatrum. Az úgynevezett Királyhegy apróbb házainak lebontása után egy hatalmas alaprajzilag aránylag ép kőszínház került napvilágra. A nyomott ellipszis formájú, 132 × 108 méteres átmérőkkel bíró épület nemcsak egyik legnagyobb méretű hazai műemlékünk, de Friedlander neves német archeologus munkájában felsorolt 71 római amphitheatrum között is előkelő helyet foglal el, s az Alpoktól északra méreteit tekintve a legnagyobb a hasonló építmények között.

6000 négyzetméteres nézőterülete mintegy 13,000 ember befogadására volt alkalmas. Középen találjuk a 90 × 66 méter átmérőjű arénarészt, keresztbe haladó csatornarendszerével. Ezek a csatornák vezettek a kétoldalt elhelyezett állatbörtönökhöz. A nézőtérnek alapfalai maradtak csak ránk, a nézőtér 24 cikkelyét, a *cuneus*-okat alkotó kialakításával, melyet a pillérekkel megtámasztott övezőfal zár le. Délen és északon találjuk a főbejáratokat. Az északi kaputól indul ki az arcus triumphalis alatt elvezető Via Triumphalis, amely a castrum déli bejáratához, a porta principalis sinistrahoz vezetett. A helyreállított emléken jól érvényesül a 2 és fél méter vastag falak monumentalitása, mely *opus incertum* módjára készült, külső burkát pedig édesvízi mészkő borította.

A hatalmas emlék lenyűgöző nagysága és történelmi expresszív mondanivalója szinte előírja nekünk, hogy azt méltó módon kiemelve, az érdeklődés fókuszába helyezzük. Városrendezésileg ezt semmivel sem

hangsúlyozhatjuk ki jobban, mint egy sugárút tengelyébe, egy tér súlypontjába való állítással. Egy olyan tér környezetében, ahol az építmények keretét alkotnák az emlékek és annak alávetve magukat, kiemelnék azt.

Amint látjuk, mindhárom műemlékünk méltóan képviselné város múltunk római időszakát. Vizsgáljuk meg tehát, hogy a Via Antiqua beleilleszthető-e a mai várostestbe? Ha az újjárendezett helyszínrajzban egy egyenest fektetünk a hídlejáró giratoire-középpontjából a királyhegyi amphitheatrum tengelyközepébe, úgy nyomvonalunk nyílegyenesen vág a Bécsi-út tengelyével. Vagyis az adottságok igen szerencsésen fekszenek és így városrendezésileg a tengely kialakítása természetesen látszik. A mai városrendezési tervbe való beiktatása csupán a Pacsirtamező-utca végének módosítását teszi szükségessé. Ez a nyitandó főútvonal egységes ütőere, egyúttal tengelye is lenne Óbudának, a mai ágszerűen szétnyíló zavaros útvezetést leegyszerűsíténé és áttekinthetővé tenné. Forgalmi szempontból a város súlypontjában fekvő lakóutak lokális forgalmát hozná össze és primér forgalmú jellegénél fogva a főforgalmi gyorsút előnyeit tartalmazná. A tengelykialakítás a déli végénél anyagi áldozatokkal járna. A Pacsirtamező-utca egyenes továbbvitele, az amphitheatrum terének kialakítása és az út bekötése a Bécsi-útba 61 ingatlan részben, vagy egészben való kisajátítását igényli 11,714 négyszögöl terjedelemben. Ez oly áldozat, amivel hasonló monumentális művészi terv megvalósításánál számolnunk kell. Itt azonban a városfejlesztési programot idézhetjük, mely szerint mindez «nem jelent olyan nagy áldozatot, amelyet vállalni ne lehetne egy olyan nagyszabású feladat érdekében, amelyről itt van szó».

A rendezés szerint a Zsigmond-térről induló Bécsi-út meghosszabbítása egyenesen a katonai város amphitheatrumának tengelyközepére fut. Itt egy dekoratív térré bővül, kiemelve a körszínházat. Innen a 40. méter széles Via Antiqua továbbra is szinte nyílegyenesen haladva érinti az aquincumi emlékeket. A Via Antiqua gypsávokkal volna tagolva. A gypsávok alkalmasak lennének — minthogy történelmi hangsúlyozottságú útvonal — az aquincumi fragmentumok, szarkofágok és kőemlékek vonzó elhelyezésére. A külsőbb részeken pedig az aquaeductus egyes ívszakaszainak helyreállításával tudnánk a hangulatot felidézni. Vagyis mindazon máig előkerült, vagy további bontások során előkerülő emlékek, amelyeknek a mai helyszűke miatt csupán a múzeumok raktáraiban jut hely, itt méltó helyen, dekoratív elhelyezéssel idéznék fel múltunkat. Így ez az út sétányszerűsége a római «Passeggiata Archeologica» jellegéhez hasonló volna, s élő múzeumot alkotna.

Az egész gondolat súlypontja a katonaváros amphitheatrumán fekszik. Az itt kialakítandó tér mérete hatalmas : 150×300 méter.

A nagy méretnek megfelelően a teret övező épületek is magasabbak lennének az itteni övezetbe előírtaknál. Az amphitheatrum monumentálisabb légköre természetszerűleg kijelölné Óbuda kultúrcentrumát, míg az üzleti centrum a híd giratoire-terén alakulna ki. A Bécsi-útról jövő forgalom a téren két egyirányú ágra szakad, majd az amphitheatrumot körülölelve halad a Via Antiquan tovább.

A teret határoló épületek egységes kötött homlokzatot kívánnak. A homlokzatok kiképzését, valamint minden más megjelenést a téren a műemlékkel kell összhangba hozni. Fontos, hogy minden alá legyen rendelve a főtémának és megjelenési céljuk az amphitheatrum hangulatának kihangsúlyozása, klasszicitásának visszatükrözése legyen.

A Bécsi-út felől jöve egy nyílt peristyl-csarnok illeszkedik a tengelybe, ami kívülről a klasszikus területre való bejáratot jelenti, belülről pedig a tér könnyed lezárását adja. Az épület árkádsora a gyalogos közlekedésen kívül az üzleti törekvések letompítását is célozza és a gimnáziumi udvart is a térséghez kapcsolja. Kétoldalt lakóépületek övezik a teret.

Az amphitheatrum előtt Pannonia Inferior kőből kirakott térképe nyerne elhelyezést, kétoldalán pannoniai vonatkozások ábrázolásai s egyes történeti szimbólumok foglalnának helyet. Északi záróoldalán a térnek az egy emelettel magasabb középületek, a kerületi közületek hivatalai, a helyi egyesületek és kulturális körök székhelyei helyezkednének el. Az átívelt kapuzatból indul ki a Via Antiqua, mely áthidalás az Arcus Triumphalis gondolatát tükrözi. Amint láthatjuk, a Via Antiqua törekvése is az, amit az olasz városok rendezésénél megfigyelhettünk : a mai városszükségletek teljes kielégítése mellett a múlt megbecsülése. Budapesten azonban még egy fontos ok van, ami kidomborítja a tervezet értelmét.

Fővárosunk 1800 éves évfordulójához érkezett. A Viador-utcában napvilágra került épületfelirat az amphitheatrum épületkomplexumához tartozólag annak pontos építési idejét adja meg. Eszerint : «IMPERATORI CAESARI TITO AELIO HADRIANO ANTONINO AUGUSTO PIO PATRI PATRIAE CONSULI QUARTUM LEGIO SECUNDA ADIUTRIX PIA FIDELIS». Vagyis Antoninus Piusnak dedikálja a légio a császár negyedik konzulságának évében, azaz 145-ben, az amphitheatrumot.

Így tehát erre az évre tehetjük Aquincum városiasságának kialaku-

lását. Vagyis 1945-ben lesz 1800 éve, tehát XVIII.-ik centenariuma Óbuda, vagy átvittén Budapest várostörténeti születésének.

Valóban semmivel sem lehetne jobban megrögzítenünk ezt a fontos évszámot, mint ezzel a forumszerű útvonallal, amely szinte élő múzeuma volna a multnak. A Via Antiqua a hagyomány tiszteletében a jelent szolgálná, s megnyitásával méltóképpen ünnepelehetnénk meg szép fővárosunk 1800 éves születésnapját.

OLGYAY ALADÁR és VIKTOR

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KÖNYVISMERETÉSEK

KOLTAY-KASTNER JENŐ: *Olasz-magyar művelődési kapcsolatok*. Magyar Szemle Társaság kiadása, «Kincsestar», 132. sz. Budapest, 1941, 80 ll. 16°

A Magyar Szemle Társaság által kiadott *Kincsestar* sorozatban megjelent Koltay-Kastner Jenőnek, a szegedi egyetem tanárának igen értékes kötete, mely különösen kitűnik a felhasznált adatok tömege és az előadás arányossága és világossága révén. A szerző ismerteti az Olaszország és Magyarország közötti kulturális kapcsolatokat a múltban és a jelenben. Bebizonyítja ezeknek történeti folytonosságát, valamint szellemi és politikai hatékonyságát. A kötet kilenc fejezete sorrendben elénk tárja az olasz-magyar művelődési kapcsolatok fejlődését a törzsszövetségek első itáliai kapcsolataitól kezdve a Róma-eszme és Szent István, az Anjouk nemzeti királysága, Zsigmond és Mátyás kora, a humanizmus és a magyar nyelvű irodalom, az ellenreformáció és barokk hőseposz, a XVIII. századi zenedráma és Árkádia, nemzeti újjáébredés, fordítási irodalom című fejezeteken át egészen a Trianon utáni kor ismertetéséig.

A honfoglaló magyarok első itáliai kapcsolatai különösen a határmenti pannóniai törzsek kalandozásaiban nyilvánulnak meg. Ezek a kalandozások azonban nem voltak olyan elhatározó befolyással a magyarság megtérésére és a nyugati kultúrába való beilleszkedésére, mint azt gondolni lehetne. Amikor Géza

fejedelem felismeri, hogy a magyarság csak akkor maradhat fenn, ha beilleszkedik a nyugati keresztény kulturaközösségbe, válik érezhetővé a kalandozások ilyen irányú hatása. Az első térítők azonban nem Itália földjéről érkeztek. Szent Adalbert tanítványai az első olasz szerzetesek, akik a hittérítés munkájában hazánk földjén részt kérnek Szent Gellért előtt. Kétségtelen azonban az, hogy eszmeileg a magyar kereszténység kezdettől fogva a legközvetlenebbül kapcsolódott Rómához. Maguk az első hittérítők is Rómára függesztették szemüket, mert egy Európa-szerte hódító hatalmas vallásos és politikai eseménynek, a Róma-eszménynek hordozói voltak. Már a XI. században megjelennek hazánkban az első olasz építészek és szobrászok is. A képzőművészetekben és irodalomban megnyilvánuló romanizmussal függ össze krónikairodalmunknak a latin-olasz hagyományhoz való csatlakozása. Az a szoros viszony, amelybe Szent István Rómával és a pápasággal lépett, páratlanul gazdagon kamatozott a nemzet további történeti fejlődése folyamán.

Károly Róbertet életművében a nápolyi udvar szelleme és főleg a nápolyi királyság berendezettsége vezérli. Őt azonban teljesen elfoglalják a szervezés gondjai. Fia, Nagy Lajos nagyobb figyel-

met szentelhet a kulturális kérdéseknek, amelyekben olasz ihletések szavára hallgat. A pécsi egyetemnek 1367-ben való megalapításában is olasz példát követ. Az Anjou-kori művészet olasz kapcsolatai is szembetűnők. Zsigmond alatt is számtalan szál fűzi Magyarországot a vatikánhoz és az olasz fejedelmi udvarokhoz. A Nagy Lajos korából itt maradt, sőt azóta tetemesen megszaporodott olasz kereskedők most már fokozottabban közvetítik az olasz művészetet hazánkban. A zsigmondkori olasz-magyar összeköttetések az iskolázás és művészeti tanulmányok terén is igen élénkek. Igen nagy hatással volt a magyar művelődés fejlődésére a konstanzi zsinat, ahol Zsigmond is megjelent. A különböző főpapok hosszú zsinati együttléte az olasz humanizmusnak európai és magyarországi elterjedésére óriási befolyást gyakorolt. Vitéz János is elsősorban a humanista Pier Paolo Vergerio-tól kapott ösztönzést az antik irodalomban való elmélyedésre. Ő viszi át a klasszikus hagyományt Mátyás kancelláriájához. Az olasz műveltség továbbplántálására Mátyás valóságos kultúrpolitikai programot eláruló mecénási működést fejtett ki. Pártfogoltjai közül messze kimagasló Janus Pannonius alakja. Számára az új műveltség már a rendszeres nevelés eredménye. A magyar humanizmus és renaissance teljes kivirágzását Mátyás képviseli. Segítő-társai szinte kizárólag olasz írók és művészek lesznek. Az olasz renaissance-életstílusnak mindjobban erősödő meghonosodásával párhuzamosak Mátyás művészeti, könyvgyűjtő és irodalom-pártoló törekvései.

Mátyás halála után a humanizmus tovább él a magyar főpapok műveltségében. Bár az erasmista áramlat már

nagy szerepet kezd játszani, az olasz összeköttetések számai sem ernyednek el, ha a XVI. században nem is olyan kizárólagos az olasz ihletés, mint az Anjouktól Mátyás haláláig volt. Később azonban a Pádovában tanuló magyarok száma állandóan növekszik. Széphistóriáink olasz-latin csoportja ugyancsak Padova és Bologna inspirációjára mutat. A XVII. században a nagy erővel meginduló katolikus ellenhatás a papság tudományos kiképzésére és igaz vallásos szellemben való nevelésére szoros kapcsolatot keresett és tartott fenn Rómával. A XIII. Gergely pápa által az Örök Városban megalapított Collegium Germanicum-Hungaricum rendkívüli hatást gyakorolt a magyar ellenreformáció alakulására. Itt tanult Pázmány Péter is. Zrinyi Miklós figyelmét a jezsuiták terelték a barokk olasz irodalom és műveltség megismerése felé. Zrinyi tervszerűen gyűjtötte az Olaszországban megjelenő irodalmi, történeti és hadtudományi műveket. Az olasz költők közül főleg Marinot, Tassot, Ariostot, Petrarcat olvasta, s amikor maga is kezd írni, az ő nyomdokaiba lép. Faludi Ferenc Rómában közvetlenül ismerkedett meg az olasz költészettel, Amade László katonakorában járt Olaszországban. A XIV—XV. században szinte kizárólag olasz kultúrkörhöz való csatlakozás, valamint a XVI. és részben a XVII. század közvetlen olasz inspirációja után, a XVII. század végén és a XVIII. században a bécsi és a német közvetítés a túlnyomó. A Metastasio-drámák Faludi Ferenc után Csokonai Vitéz Mihályra gyakoroltak termékeny hatást. Csokonai főleg az olasz költemények változatos verselését igyekezett ellesni. Kisfaludi Sándor közvetlen szellemi rokonának és sors-

társának érez egy nagy olasz költőt, Petrarcat.

A XIX. század elején már ébrednek Magyarországon és Olaszországban a szabadság és egy komolyabb erkölcsi tartalom utáni vágy. Széchenyi olaszországi útja alkalmával Alfieriről ír rajongó sorokat. Kisfaludy Károly Goldoni vígjátékaiért lelkesedik. Giuseppe Mazzini, az olasz szabadságmozgalom nagy apostola újságjában vázolja Magyarország történetét, földrajzi és politikai helyzetét. Szerinte a magyarságnak az a történeti hivatása, hogy a duna menti népeket egy nagy magyar-szláv konföderációban egyesítse. Ez a magyarbarát cikk veti fel először az olasz magyar politikai együttműködés gondolatát.

A reformkortól kezdve Itália iránt való érdeklődésünkben nemzeti és politikai elemek lépnek előtérbe. Az irodalom terén a kölcsönös érdeklődés most már főleg műfordításokban nyilvánul meg. A világháború után az olasz művelődési kapcsolatok hagyománya elemi erővel ébredt újjá. Berzeviczy Albert 1920-ban megalakítja a Korvin Mátyás Társaságot és az olasz nyelvű Corvina folyóiratot. A politikai rokonszenv is

teljesen ujjaéled, amikor Mussolini a Popolo d'Italiában még hatalomrajutása előtt állást foglalt a revízió mellett, aminek szükségességét később is állandóan hangsúlyozta. Ettől kezdve Magyarország mindig számíthatott a fasiszta Olaszország politikai támogatására. A Korvin Mátyás egyesület mellett a Római Magyar Intézet 1926-ban meginduló munkássága volt jelentős hatással a kulturális kapcsolatok kiépítésére. 1927-ben Bethlen István megkötötte az olasz-magyar barátsági szerződést. 1935-ben Hóman Bálint kultuszminiszter aláírja az olasz-magyar kulturegyezményt. Általa még tovább mélyültek a művelődési kapcsolatok a két ország között, melyet Magyarországon az Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria ápol.

Koltay-Kastner professzor munkája, tekintve tájékoztató jellegét, teljes mértékben eléri célját és az eddig megjelent hasonló tárgyú művek közül egyike a legsikerültebbeknek: felkelti az olvasó érdeklődését, kielégíti kíváncsiságát és a hagyományos olasz-magyar művelődési kapcsolatok további fejlődésének lehetőségét tárja fel előtte.

REMIGIO PIAN

KARDOS TIBOR: *Középkori kultúra, középkori költészet*. Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest, 1941, 291 ll. 8°

A szerzőt már régóta úgy ismerjük, mint a humanizmus korának egyik legkomolyabb és leghozzáértőbb ismerőjét és kutatóját. A magyar humanizmus történetére vonatkozólag is kiváló alapvető tanulmányt köszönhetünk már Kardos Tibornak (A magyar humanizmus kezdetei. Pécs, 1936.), aki a humanizmus eddig még kimerítően nem tárgyalt sokrétű részletkérdéseivel is szívesen és

eredménnyel foglalkozik. Huszti József mellett minden bizonnyal őt tekinthetjük e kor legalaposabb ismerőjének és legszorgalmasabb kutatójának. Természetesen ha magyar humanizmusról beszélünk, ez általános európai humanizmust is jelent és mivel ez utóbbi nagy részében olasz eredetű, illetve olyan kultúrkörből virágzott ki, amelynek középpontja Itáliában van, ebből követ-

kezik, hogy a magyar humanizmus valamennyi formájával, különböző nézőpontjaival csak akkor lehet eredményesen foglalkozni, ha az olasz humanizmust megfelelő mértékben ismerjük. Annál is inkább szükséges azonban a magyar humanizmus tanulmányozásához az olasz humanizmus alapos ismerete, mert a humanizmus magyarországi virágzása idején a két ország közötti kulturális kapcsolatok annyira gyakoriak és eredményesek voltak, mint a magyar-olasz kulturális kapcsolatok évezredes fejlődésén belül talán egy másik korban sem.

Mindezeket szükségesnek tartottam előrebocsátani, annak igazolására, miért kap helyet Kardos Tibor könyvének ismertetése ennek a folyóiratnak hasábjain, holott címében semmi utalás sem rejlik Olaszországra vagy az olasz-magyar kapcsolatokra vonatkozólag. Természetesen azonban a tárgy feldolgozásában Kardos számtalanszor folyamodik az olasz kultúra történetéhez vagy egyes vonatkozásaihoz. A kötet, amelyik már az első pillanatra leköti érdeklődésünket világos elrendezésével, szigorú tárgyilagosságával, a kor általános európai költői kultúrájának ismertetésével kezdődik, majd a magyar költészet fejlődése következik egészen a magyar nagyhatalom bukásáig. Ezen a kereten belül természetesen állandó utalások vannak az olasz kultúrára vonatkozólag. Csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy a magyarság európai térfoglalásának második korszakában, amelyik az Árpád-ház kihal-

tával zárul, az olasz kultúra hatásának kisebb jelentőséget tulajdonít, semmint ez a valóságban volt. Igaz azonban, hogy e téren a szerző véleménye az eddigi tudományos munkálatok állását és eredményét tükrözi vissza. Véleményünk szerint azonban ezek az eredmények nem kielégítőek és nem felelnek meg a való helyzetnek. A francia kultúrának látszólagos túlsúlyba kerülése az ez irányban folytatott kutatások nagyobb számából, a könnyebben hozzáférhető emléktanyagból és a kutatásokra fordított nagyobb áldozatokból következik. Kardos Tibor könyve, éppen azért, mert a Magyarországon hatással volt külföldi befolyások kutatása terén elért eredményeknek ily pontos képét adja, ejt minket gondolkodóba és teszi megengedhetővé ezeket a bírálat számba nem vehető megjegyzéseket.

Ami a humanizmus korát illeti, a szerző nagy hozzáértéssel, példás körültekintéssel összefoglalja mindazt, amit a magyar művelődés e korszakáról ismertünk. Ezen a téren, amely a megelőző kornál sokkal jobban tanulmányozott és ismert, — bár távol vagyunk még attól, hogy a korra vonatkozó minden adatot felkutatunk volna — a szerző tárgyilagossággal emeli ki az olasz kultúrának döntő szerepét a sajátosan magyar megjelenési formájú és beállítású magyarországi humanizmus kialakításában. Ez a tény a magyar-olasz kulturális kapcsolatoknak egy igen kedvező és általános jellemvonása.

RODOLFO MOSCA

HUSZTI DÉNES: *Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a Középkorban.* Magyar Tudományos Akadémia kiadása. A Római Magyar Történelmi Intézet kiadványai. Olasz tartalmi kivonattal. 1941, 128 ll. 8°

Az Olaszország és Magyarország közötti kereskedelmi kapcsolatok tárgya-

lásánál a szerző több különös nehézséggel találta magát szemben, amelyeket

általában sikerrel oldott meg. Elsősorban is az összevetésre alkalmas anyagnak, valamint a forrásoknak a hiánya tette nehezzé, hogy egy szerves és egységes keretbe foglalja a két ország közötti gazdasági tevékenységet. Ehhez járul még úgy olasz, mint magyar részről az előzetes munkálatok teljes hiánya. Másrésztől módszertani kérdéseket kellett megoldania és eldöntenie, s feltenni a kérdést vajjon ezen a téren tudományosan értékelhető eredményeket lehet-e elérni ilyen körülmények között? Már munkájának kezdetén is egy igen kényes meghatározással találta magát szemben: mi értendő a középkori Magyarország alatt, ebben az eléggé nagy korszakban, tele a félsziget gazdasági és politikai képében végbement változásokkal. Vajjon Olaszország mint megközelítő földrajzi kifejezés szerepelhet-e, vagy pedig mint különböző politikai és gazdasági szervezeteknek az egysége? Huszti kikerülte ezt a kényes kérdést és éppen ezért munkájának körvonalai sokszor elmosódnak. Érdekes és hasznos lett volna például az egyes olasz államoknak a szerepét meghatározni, valamint részletesebben tanulmányozni az ezekben a szerepekben időközben előállott változásokat és azoknak okait. El kell ismerni azonban, hogy Huszti megérezte ezt a szükség-szerűséget, csak következetesen nem vitte véghez, bár több ízben érinti a kérdést, mint például Velence és Magyarország gazdasági kapcsolatainak a tárgyalásánál.

Megjegyzéseink nem csökkentik Huszti tanulmányának értékét, hanem kiemelik a fennálló nehézségeket, amelyeket, mint már említettük, nagy részben sikerült Husztinak leküzdenie. Husztinak a kereskedelmi kapcsolatok terén végzett jelen tanulmánya új területet nyit hasonló irányú munkák számára, amelyek-

nek eredményei minden bizonnyal érdekesek és hasznosak lesznek. Majdnem azt mondhatnánk, hogy az olasz-magyar kapcsolatoknak a története nemcsak a Középkor, hanem egész fejlődése folyamán új szempontokkal gazdagodhat hasonló tanulmányok alapján. Éppen ezért Huszti könyve ebből a szempontból is figyelemreméltó.

Magyarország a XIII. század előtt gazdaságilag izolált, kereskedelmi kapcsolatai Olaszországgal csak a XIII. században kezdődnek. Könyvének bevezetésében Huszti röviden tárgyalja Magyarország és Olaszország XIII—XV. századi politikai történetét, majd nagy hozzáértéssel vizsgálja az 1217-ben Velence és Magyarország között kötött kereskedelmi egyezményt, valamint IV. Béla király vásárlásainak jegyzékét. Az Árpád-ház kihalta után az Anjouk uralkodása alatt a kereskedelmi kapcsolatok megélnék. Ezekben Velence politikai okok miatt nem vesz részt, helyette Firenze és Genova tevékeny kereskedői fordulnak meg nagy számban Magyarországon Nagy Lajos uralkodása alatt. Tanulmányának végén a szerző áttekinti a magyarországi olasz kereskedők különböző kategóriáit és megfigyelésekben, valamint kiegyensúlyozott ítéletekben gazdag tipológiát állít fel. Érdekes Huszti könyvének végső következtetése: A középkori magyar-olasz kereskedelmi kapcsolatok jelentőség szempontjából nem hasonlíthatók össze a politikai és a kulturális kapcsolatokkal. Mégis olasz kereskedők voltak azok, akik Szent István birodalmába a renaissance első ismereteit közvetítették. Ez a tétel igen figyelemreméltó és megfontolás tárgyává teendő, s egyúttal Huszti könyvének is egyik legértékesebb eredménye.

RODOLFO MOSCA

Fínom tipográfiai kiállításban került sajtó alá Horváth Jenő professzor könyve, amelyben a nagy szavojai hadvezérnek életrajzát írja meg. Munkája tudományos értékű életrajz. Új, összefoglaló feldolgozása az e tárgyban a német, és kis mértékben az olasz vagy a magyar irodalomban megjelent részlettanulmányoknak vagy biográfiáknak.

Nagy érdeklődéssel olvashatjuk a munkát, mely kellemes olvasmányul szolgálhat mindenkinek. Horváth könyve mentes a szokványos életrajzi idézetektől és bibliográfiai utalásoktól, amelyek túlterhelik, sokszor csupán a tudományos eruditio fitogtatása céljából, a szakemberek hasonló munkáit, a nélkül, hogy a dokumentációt valóban meggyőzően szolgálnák. Horváth könyve azonban e nélkül sem esik a másik végletbe, nem süllyed le a ma sajnos annyira elterjedt történeti életrajz-regények romantikus, mondhatjuk talán lélekfertőző nívójára.

A könyv annak a nagyközönség számára készült, amelyik pontos és nem célzatosan beállított értesüléseket szeret szerezni. A könyv tehát lényegében népszerűsítő és a szó legtisztább értelmében politikai jellegű, amennyiben a szerző történeti és politikai tényeket és eseményeket ismertet oklevelek és források alapján, sokszor egészen egyéni felfogás szerint, de mindig tiszta józan magyar fejjel, amely tiszteletteljesen hajlik meg a hazája sorsával szorosán összenőtt történeti személyiség nagysága előtt.

Szavojai Jenő herceg teljes emberi

egyéniségének, olasz voltának, katonai, diplomáciai és műpártolói tevékenységnek megértésében azonban ártalmára van a könyvnek a külső történeti események bő elbeszélése, amelyeknek bonyodalma között a nagy történeti alak körvonalai kissé elmosódnak, bár a szerző könyvének végén midegyik szempontnak szentel egy kis önálló tanulmánynak is beillő részletet. Ha számot vetünk azonban a könyv népszerűsítő, általános ismereteket közlő jellegével, ezen a téren a szerző célját teljesen elérte, mert a történeti alakot sikerült a saját korába elhelyezni, annak cselekedeteit a kor szellemével és politikai helyzetével megmagyarázni. Érdeme ezen felül az is, hogy a történelmi események bő elbeszélése ellenére sem válik terjedőssé és csakis az okvetetlenül szükséges részletek megjelölésére szorítkozik. Csakis így tudhatott a szerző egy szintétikus, harmonikus képet adni a nagy hadvezérről.

A végzet úgy hozta, — mondja befejező szavaiban Horváth — hogy olaszok és németek, akik mindnyájan büszkék erre a rendkívüli emberre, abban a palotában tanácskoztak, amely egykor az övé volt. A bécsi döntés egyesítette ismét Magyarországnak azokat az elszakított részeit, amelyekért a nagy Szavojai valaha küzdött. Nagysága nemcsak életének egyes eseményeiben jelentkezik, hanem közvetve élete után is az európai béke és vetvetség érdekében működik közre.

REMIGIO PIAN

Jelen rovatunkban oly klasszikus és modern olasz irodalmi alkotásokból közlünk részleteket, amelyeknek kulturtörténeti és művészeti jelentőségük van és magyar fordításban még nem láttak napvilágot. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy csupa újdonságot közölnénk, hisz a magyar tudományos körök olasz eredetiben is ismerik és figyelemmel kísérik az irodalmi alkotásokat. Célunk ezzel a rovattal inkább az, hogy kevésbé ismert vagy nem eléggé méltányolt munkákat vigyünk a magyar nagyközönség elé a két nemzet között fennálló szoros, gyakorlati értékű és ideális kapcsolatok szellemének megjelölésén.

Az ismertetendő munkákból természetesen csak kisebb részleteket, szakaszokat adunk, amelyek lényegük megismeréséhez elégségesek. Talán haszonnal forgathatják ezeket a lapokat azok a kiadók is, akik az igazi kultúrértékek iránt érdeklődnek, — és ilyenek hál' Istennek szép számmal vannak — ösztönzést nyerve a sorokon keresztül az egész irodalmi mű kiadására. Ebben az esetben a Magyarországi Olasz Kultúr-intézet készséggel áll rendelkezésükre, hogy szép kezdeményezésüket keresztülvihessék és munkájukban segítségükre lehessen.

Szövegközléseinket Giambattista Vico «Új Tudomány-ának (Scienza Nuova) egy szuggesztív erejű szakaszával kezdjük el, amelyet az 1774-es végső fogalmazás alapján közlünk. Leoparditól két élénk párbeszédet ismertetünk az «Operette Morali» c. sorozatból. A fordításokat két kiváló magyar fiatal tudós a tárgy iránti nagy szeretettel és hozzáértéssel végezte.

AZ ÚJ TUDOMÁNY*

Az örök természetes köztársaságról, melyet minden fajtájában legjobbnak rendezett el az isteni gondviselés.

1097. Platonnal fejezzük be ezt a művet, aki egy negyedik fajta köztársaságot állít fel, melyben a becsületes és jóra való emberek lennének a legfőbb urak s ez lenne az igazi és természetes arisztokrácia (előkelők uralma). Ezt a köztársaságot, ahogyan Platon elgondolta, úgy vezette a gondviselés a nemzetek első kezdeteitől fogva, úgy rendezte el, hogy az óriás termetű és legerősebb emberek, kik a hegyek tetején kóboroltak, mint a legerősebb természetű vadállatok teszik, az özönvíz után az első villámcsapásokra maguktól bujjanak a föld alá, a hegyek barlangjaiba és vessék alá magukat egy felsőbb hatalomnak, melyet Jupiternek képzeltek el, és csupa csodálattal, mint ahogyan azelőtt csupa vadság és kevélység voltak, megalázkodjanak egy istenség előtt. Mert az emberi dolgoknak abban a rendjében nem képzelhető el más terv, amit az isteni gondviselés végrehajtott volna, hogy megszüntesse állati bolyongásukat a föld nagy erdőségében és meghonosítsa közöttük a civilis emberi dolgok rendjét.

1098. Így fejlődött ki a Legnagyobb és Legfőbb Jó (Optimus Maximus) kormánya alatt, a köztársaságoknak az az állapota, melyet a monasztikus köztársaságokénak nevezhetünk, vagy a magános uralkodókénak, amilyeneknek ők magukat képzeltek és hitték, amikor a villám cikkázásakor megcsillant előttük az az isteni világosság, hogy az embereket Isten kormányozza; s ezért mindazt az emberi hasznosságot, amiben részesedtek és mindazt a segítséget, amit emberi szükségseikben kaptak, isteneknek képzeltek s ilyenekként félték és tisztelték. Ezért félelmetes babonáság erős féke és állati bujaság hasogató ösztökélése között

* V. ö. Gian Battista Vico: *La scienza nuova*. Fausto Nicolini-féle kiadás, Bari, Laterza, 1928, a «*Scrittori d'Italia*» c. sorozatban, 2 kötet. A lefordított rész az 1097—1106. szakaszokat tartalmazza (id. m. II. köt. 157—163. ll.).

hányódva (mindkét érzés igen hatalmas volt azokban az emberekben), mert úgy érezték: az ég arca félelmetes és nem engedi meg, hogy nászra keljenek, le kellett bírniok a bujaság testi indítékának a hevét. S így, élni kezdvén az emberi szabadsággal (mely annyit tesz, mint megfékezni a bujaság ösztökét s elterelni azt más irányba, mely nem a testből jó, mint a sóvárgás, tehát a szellemből kell jönnie, vagyis emberi sajátság), odafejlődtek, hogy megragadván a természetüknél fogva vonakodó és tartózkodó nőket, barlangjaikba vonszolták őket, és hogy élhessenek velük, ott tartották őket állandó élettársul. Így hozták létre az első emberi, vagyis szemérmes és vallásos együttválásokkal a házasságot, melyek révén bizonyos feleségekkel bizonyos fiaikat nemzetek és ezek bizonyos atyáivá váltak; és így alapították meg a családokat, melyeket gyermekeik és feleségeik felett ciklopszi családi uralommal kormányoztak, amilyen éppen megfelelt vad és kevély természetüknek, hogy majd azután, amikorra felépültek a városok, az emberek hajlandók lettek a civilis uralomtól is félni. A gondviselés így állított fel bizonyos monarchikus formájú ökonomikus köztársaságokat a nemük, koruk és erényeik révén egyaránt igen jó atyák (az akkori állapotban: fejedelmek) alatt, akik, abban az állapotban, melyet úgy kell neveznünk, hogy természeti állapot (s mely egyértelmű a családok állapotával), alakították ki az első természeti rendet, mert jámborak, tiszták és erősek voltak s ezért, hogy földjeiken megtelepedvén saját magukat és családjukat megvédhessék, nem érhatték be a futással (mint azelőtt tették volt állati bolyongásukban), hanem a támadó vadállatokat meg kellett ölniök és hogy családjukkal együtt megélhessenek (többé már nem bolyongással eleség után) uralmuk alá kellett hajlítaniok a földet s belevetniök a gabonát; s mindezt a születő emberi nem üdvére.

1099. Hosszú időszak elteltével azok az istentelen emberek, akik saját bajaik ereje által hajtva, miket a dolgok és a nők infámis közössége okozott nekik, melyben nagyszámú ember maradt meg szétszórta a síkságokon és a völgyekben, azok az emberek, kik nem félték isteneket, akik szemérmetlenek voltak s arcátlanul állati násszal éltek; bitangok, akik gyakran anyjukkal és leányaikkal keltek nászra, a gyengék, a kóborlók, a magánosok, kiket halálra üttek a hatalmas erőszakosok, miután összekaptak velük az infámis közösség miatt, mindezek az atyáknál kerestek menedéket; az atyák pedig pártfogásuk alá vették őket s így kiterjesztették családi uralmukat a pártfogoltak fölé (klientéla intézménye a famulusok felett). És így kifejlesztették a köztársaságok természetesen jobb rendjé minden bizonnyal hősi erényeik által; ilyen erényeik voltak: a jámborság, mert imádták az istenséget, ha mindjárt gyér világosságukkal meg is sokszorozták és iste-

nekre osztották fel, mégpedig saját képzeljük szerinti istenekre (amint azt a sziciliai Diodorus és még világosabban Eusebius «De praeparationi evangelica» c. könyveikben és Alexandriai Szent Cirill Julianus aposztata ellen írott könyveiben levezeti és megerősíti); a jámborság azután okossággal díszítette fel őket s ezért az istenek jóslataitól (auspicium) kértek tanácsot; mértékletesek voltak, mert mindegyikük csak egy növel élt szemérmesen s ezt az egyet az isteni auspiciumok révén vették állandó élettársul; erősek voltak, mert megölték a vadállatokat és uralmuk alá hajtották a földet; s nagylelkűek voltak, mert istápolták a gyengéket és segítségére siettek a veszélyben levőknek; ez volt a herkulesi köztársaságok természetes rendje, melyben a jámborok, bölcssek, tiszták, erősek és nagylelkűek letörték a kevélyeket és megvédték a gyengéket, mert ez a civilis kormányzatok kiválóan jellemző formája.

1100. De végül is a családok atyái, kik megmaradtak hatalmasoknak őseik vallása és erényei valamint pártfogoltjaik fáradalma árán, visszaéltek a védelem törvényeivel és kegyetlenül kezdtek uralkodni pártfogoltjaik felett; s mivel elhagyták a természet rendjét, mely az igazságé, pártfogoltjaik fellázdak ellenük. De, mivelhogy rend nélkül (ami ugyanannyit tesz, mint Isten nélkül) nem állhat meg az emberi társadalom egy pillanatra sem, a gondviselés a természet rendje szerint arra vezette az atyákat, hogy hozzátartozóikkal rendekbe tömörüljenek a lázadók ellen; az atyák azután, hogy a lázadókat megbékítsék, a világ legelső agrártörvényével megengedték nekik, hogy a földeket jóhiszemű tulajdonnal (bonitár t.) birtokolják, maguknak tartván fenn a legjobb, azaz a legfőbb családi tulajdonjogot: így születtek meg az első városok a nemesek uralkodó rendjein. Mikor tehát megszűnt a természetes rend, mely fajtájában, nem, kor és erény szerint legjobban megfelelt a természeti állapotnak, a gondviselés létrehozta e városok megszületésével a civilis rendet, s közülük legelsőnek azt, mely legközelebb állott a természethez: — hogy fajtájuk nemessége alapján (az akkori állapotokban más nemességet nem tudunk elképzelni, mint csak azt, hogy az isteni auspiciumokkal szerzett feleségükkel emberi módon nemzettek) és hősiségük alapján a nemesek uralkodtak légyen a plebejusok felett (akik nem éltek ilyen ünnepélyesen megkötött házasságokban); és, mikor vége lett az isteni uralmának (melyben a családok az isteni auspiciumok révén kormányozták magukat), a hősöknek a hősi kormányok formájában kellett uralkodniok, miért is az ilyen hősi köztársaságok alapjául a hősi rendek keretén belül őrzött vallást tették meg, s e vallás révén kizárólag a hősöké volt minden jog és minden civilis hatalom. De mert az ilyen nemesség a szerencse ajándéka lett, a nemesek között létrejött a családtyák rendje, azoké,

kik koruknál fogva méltóságosabbak voltak, s a családtyúk között is azok lettek a királyok, akik lélekben s testben a legerősebbek voltak, mert ezeknek kellett a többiek élére állani, rendekben tartani őket és vezetni, hogy ellenállhassanak a fellázadt pártfogoltaknak és megfélemlíthessék őket.

1101. De, évek múlásával, mikor egyre jobban felderengett már az emberi agyakban, a népek plebejusai is belátták végre, hogy hívságos dolog a nemesek hősisége s úgy érezték, hogy nekik maguknak is ugyanaz az emberi természetük van, mint a nemeseknek : ezért ők is be akartak lépni a városok civilis rendjeibe. S mivel e városokban bizonyos idő multán e népségnek kellett uralomra jutnia, a gondviselés megengedte, hogy előbb hosszú időn keresztül versenghessenek a nemességgel jámborságban és vallásosságban, a hősi vetélkedésekben, mikor is a nemességnek közölnie kellett e plebejusokkal az auspiciumokat, hogy átadhassák nekik mindazt a civilis köz- és magánjogot, ami hiedelmük szerint az isteni auspiciumoktól függött ; s hogy így a jámborság gyakorlása és a vallás szeretete vezesse a népet uralomra a városokban : ebben (a fejlődésben) a római nép megelőzött minden más népet a világon s ezért lett a világ uralkodó népévé. Ezen a módon, a természeti és a civilis rend fokozatos összevegyülésével, születtek meg a népi köztársaságok. Amelyekben azután, mivel bennük mindent a sorsra vagy a mérlegre kellett bízni, nehogy a véletlen vagy a végzet legyen az úr, a gondviselés úgy rendezte el, hogy a tisztségek szabályozója a cenzus legyen s hogy a kormányzásra legalkalmasabbaknak ne a képmutatók, hanem a szorgalmasak tartassanak, ne a költekezők, hanem a takarékosak, az előrelátók és nem a henyék, a nagylelkűek és nem a hitványszívűek, vagyis egyszóval a gazdagok, kiknek valami erényük van vagy az erénynek valami képmása és nem a sok és arcátlan bűnű szegények. Ezekből a köztársaságokból — melyek az egész népet felölelték, mely közösen akart igazságot, s olyan igazságos törvényeket óhajtott, melyek egyetemesen jók s melyeket Aristoteles istenien így határoz meg : «szenvedély nélküli akaratok» s ezért hősi akaratok is, melyek parancsolnak a szenvedélyeknek — született meg a filozófia, ezekből az ilyen formájú köztársaságokból, melyek azért lettek, hogy saját magukból formálják ki a hőst s hogy ki tudják formálni, érdekükben állott megismerni az igazságot ; a gondviselés tehát úgy rendezte el, hogy mivel már nem vallásos érzés folytán, mint azelőtt, kellett véghezvinni az erényes cselekedeteket, a filozófia értesse meg az emberekkel az erény eszméjét, hogy a (filozófia szülte) elmélkedésben az emberek, ha nem is lennének erényesek, legalább szegyenkezzenek bűneik miatt, mert azok csak a rossz cselekedetekhez szokott népeknél maradhatnak meg. S megengedte (a gondviselés) azt is, hogy a filozófiából létre-

jöjjön az ékesenszólás, mely a népi köztársaságokban, ahol a jó törvényeket óhajtják, a helyes szenvedélyek akarására szítson és az erények eszméjével lobbantsa lángra a népeket, hogy a jó törvényeket akarják. Határozottan kimondjuk, hogy ez az ékesenszólás Scipio Africanus idejében Rómában virágzott, amikor is a civilis bölcsesség és a katonai virtus, melyek Karthágó romjain Rómát szerencsésen a világ urává tették, szükségképpen egy hatalmas és igen bölcs ékesenszóláshoz kellett, hogy vezessenek.

1102. De azután a népi államok is megromlottak, meg a filozófiák is (s mikor ezek a kétkedésbe sülyedtek, a balga tudósok elkezdtek rágalmazni az igazságot) és hamis ékesszólás született, mely a perekben kész volt mindkét felet egyformán védeni. Amiből az következett, hogy az ékesszólással visszaéltek (mint például a néptribunok a római ékesszólással) és a polgárok gazdagságukat már nem egyedül a rend fenntartására, hanem uralomvágyuk kielégítésére kezdték használni s ezért mint dühödt déli szél a tengert, úgy kezdték felkorbácsolni a köztársaságokat polgárháborúkkal, teljes rendetlenséget okozva bennük, s a tökéletes szabadságból lezüllesztették azokat abba a tökéletes zsarnokságba (mely mindennél rosszabb), amit az anarchia, vagyis a szabad népek féktelen szabadsága jelent.

1103. A városok eme nagy bajára a gondviselés a következő három orvosságot egyikét használja a civilis emberi dolgok ezen rendjében :

1104. Előbb elrendeli, hogy e népek között találtassék egy, aki mint Augustus, felemelkedjék bennük és monarchává legyen s mivel a szabadság szerzette rendek és törvények egyáltalában nem voltak már elég erősek ahhoz, hogy a népet megrendszabályozzák és rendben tartsák, a saját kezében egyesítsen minden rendet és minden törvényt s azokat a fegyver erejével tartassa meg ; s a gondviselés úgy intézi, hogy e monarchikus államokon belül a monarchiák végtelen hatalmát az a természetes rend korlátozza, hogy meglegedettekké akarják tenni népeiket vallásukkal és természetes szabadságukkal, mert a népeknek ezen egyetemes meglegedettsége nélkül a monarchikus államok se nem tartósak, se nem biztonságosak.

1105. Azután, ha az államok keretén belül a gondviselés nem találja meg ezt az orvosságot, kívül keresi meg ; s mivel ezek a megromlott népek már előzőleg rabszolgái lettek féktelen szenvedélyeiknek (a fényűzésnek, az érzékenységnek, a fősვნénységnek, az irígységnek, a kevélységnek és a pompának) s mert megbomlott életük gyönyörhajhászása a leghitványabb rabszolgákat jellemző bűnökbe züllesztették őket (mint a hazudozásba, ravaszkodásba, rágalmazásba, rablásba, gyáva-

ságba és képmutatásba), a gondviselés megengedi, hogy e népek rabszolgákká váljanak a népek természetjogán is, mely elhagyja az ilyen természetű népeket, s jobb nemzetek igába hajtják őket, fegyverek által legyőzöttek, tartományá süllyedten. Amiben szintén megnyilvánul a természetes rend két nagy világossága : az első az, hogy ki magától nem képes kormányozni magát, hagyja magát kormányozni attól, ki ezt meg tudja tenni ; a másik az, hogy a világot mindig annak kell kormányoznia, aki természeténél fogva jobb.

1106. De, ha a népek abban a végső civilis bajban rohadoznak, hogy sem bennszülött monarchára nem hallgatnak, sem külnemzet nem akad, mely meghódítsa és megtartsa őket, akkor a gondviselés végső bajukra ezt a végső orvosságot alkalmazza : hogy — mert ezek a népek állatok módjára megszokták, hogy semmi mással ne gondoljanak, hanem csak mindenki a saját maga hasznával s mert érzékenységükben, vagy jobban mondva, kevélységükben odáig süllyedtek, hogy mint a vadállatok, felhördülnek, hacsak egy szörszál is felingerli őket, s mert ezek a népek legnagyobb hírükben vagy legnagyobb anyagi kiterjedésükben, úgy éltek mint kegyetlen állatok teljes lelki és akaratbeli magányban, mert ketten is alig tudtak megegyezni s mindenki a saját kényét s kedvét követte — hogy a gondviselés mindezért megengedi, hogy (e népek) makacs pártoskodással és megveszekedett polgárháborúkkal erdővé tegyék a városokat és az erdőket emberi ólakká ; s, hogy ily módon, barbárság hosszú századain keresztül rozsdásítsák el gonosz tehetségük áldatlan finomságait, melyek a gondolkodás olyan nagy barbárságába süllyesztették őket, amilyen nagy nem volt annak idején éržekeik barbársága. Mert az alól nagylelkű vadság nyilatkozott meg, melytől a többiek óhatták és megvédhették magukat ; emez pedig aljas vadság a cirógatások és az ölelések alatt mely bizalmasainak és barátainak is az életére és a vagyonára tör. Ezért engedi meg a gondviselés végső orvossága, hogy ezek a kifinomultság gonoszságába, a reflexió gonoszságába züllött emberek ne érezhessék többé, elfásultságukban és elbutultságukban, sem a kényelmet, sem a finomságokat, sem a gyönyört, sem a pompát, hanem csak az élethez legszükségesebb dolgokat ; és, hogy mikor végtére is kevésszámú ember maradt meg közöttük és kielégfti őket a rendelkezésre álló bősége az élethez szükséges dolgoknak, természetesen váljanak kibírhatókká ; s hogy az első népek világának visszatért egyszerűsége folytán ismét vallások legyenek, igazmondók és hűségesek, s így visszatérjen közéjük a jámborság, a hit, az igazság, melyek az igazságosság természetes alapjai és báját és szépségét adják Isten örök rendjének.

Ford. *Ruzicska Pál*

G. B. VICO

MALAMBRUNO ÉS FARFARELLO BESZÉLGETÉSE*

Malambruno: Alvilág szellemei, Farfarello, Ciriatto, Baconero, Astarotte, Alichino, vagy hogy hívnak benneteket! Belzebub nevében kényszerítelek és hatalmammal fogva, mely sarkából kiemelheti a holdat és odaszegezheti a napot az ég közepére, parancsolom nektek: jöjjön valamelyik közületek fejedelmetek szabad parancsával és teljes hatalmával, hogy szolgálatomban latbavesse a pokol minden erejét!

Farfarello: Itt vagyok.

M.: Ki vagy?

F.: Farfarello, parancsol!

M.: Hozod Belzebub meghatalmazását?

F.: Igen, hozom. És szolgálatodban mindent meg tudok tenni, amit maga a Király és többit, mint amire az összes teremtmény együtt lenne képes.

M.: Jól van. Elégítsd ki egy kívánságomat.

F.: Meglesz. Mit parancsolsz? Az Atreidák nemességénél nagyobb címet?

M.: Nem.

F.: Nagyobb gazdagságot, mint amit Manoa városában fognak találni, amikor majd fölfedezik?

M.: Nem.

F.: Olyan nagy birodalmat, amelyenről — mint mondják — V. Károly álmodott egy éjszaka?

M.: Nem.

F.: Pénelopénál démonibb nőt vágyaid kielégítésére?

* A két párbeszéd az «Operette morali» c. 1827-ben először, 1835-ben pedig végleges szövegezésben megjelent munkából való. A számos újabb kiadás közül elegendő ha Francesco Flora által sajtó alá rendezett «Tutte le opere di Giacomo Leopardi» öt kötetére hivatkozunk (Milano, Mondadori, 1940—41). A párbeszédekre vonatkozólag v. ö. id. kiad. I. köt. 844—846. ll. és 1017—1018. ll. A párbeszédek eredeti olasz címei: «Dialogo di Malambruno e di Farfarello» és «Dialogo di un venditore di almanacchi e di un passeggero».

M.: Nem. Vagy talán gondolod, hogy ehhez az ördög segítségére lenne szükségem?

F.: Ünneplést és szerencsét? Neked, amilyen gazember vagy?

M.: Inkább akkor lenne szükségem az ördögre, ha az ellenkezőjét akarnám.

F.: Hát akkor mégis, mint akarsz?

M.: Tégy boldoggá egy pillanatra.

F.: Nem tehetem.

M.: Hogy-hogy nem teheted?

F.: Hitemre esküszöm, hogy nem tehetem.

M.: Jóraivaló ördögi hitedre.

F.: Természetesen. Ne felejtse el, hogy éppúgy vannak jóraivaló ördögök, mint jóraivaló emberek.

M.: Te pedig ne felejtse el, hogy itt azon mód farkadnál fogva fölakasztalak egyik gerendára, ha szó nélkül tüstént nem engedelmessé válsz nekem.

F.: Könnyebben meg tudsz te engem ölni, mint én kérésedet teljesíteni.

M.: Hát akkor pusztulj előlem és jöjjön Belzebub személyesen.

F.: Ha jönne is Belzebub és az egész pokol mindenestül, nem tudna boldoggá tenni sem téged, sem bárki mást a fajtádból, jobban, mint én.

M.: Egyetlen egy pillanatra sem?

F.: Annakra lehetséges ez egy pillanatra, vagy a pillanat felére, sőt ezred-részére, mint az egész életre.

M.: De ha már semmiképpen sem tudsz boldoggá tenni engem, elegendő a hatalmad legalább ahhoz, hogy megszabadíts a boldogtalanságtól?

F.: Ha meg tudod tenni, hogy ne szeresd magad mindenek fölött.

M.: Ezt majd akkor, ha meghaltam.

F.: De életében senki sem képes erre: mert természetetek jobban eltérne bármilyen mást, mint ezt.

M.: Valóban.

F.: Mivel tehát szükségszerűen a legnagyobb szeretettel szereted magadat, amire csak képes vagy, szükségképpen annyira kívánod a magad boldogságát, amennyire csak tudod; és mert soha, távolról sem elégtethed ki ezt a legnagyobb vágyadat, nem marad más hátra, mint hogy semmiképpen sem kerülheted el a boldogtalanságot.

M.: Még akkor sem, amikor valami örömet érzek; mert nincs az az öröm, mely engem boldoggá vagy megelégedetté tenne.

F.: Valóban, nincs olyan.

M.: És mert nem elégti ki a lelkemben állandóan ott égő természetes boldogságvágyat, nem igazi öröm az; s még arra a percre sem szabadulok meg boldogtalanságomtól, amíg az bennem tart.

F.: Nem szabadulsz meg: mert az emberben és minden élőlényben a boldogság hiánya — ha minden fájdalom és baj nélkül is, sőt akár annak birtokában, amit örömmel neveztek — maga után vonja a kifejezett boldogtalanságot.

M.: Annakra, hogy a születéstől a halálig a mi boldogtalanságunk nem szünhet meg, nem több, de egy pillanatra sem.

F.: De megszünik: valahányszor álom nem zavarja az alvás nyugalmát, vagy ájulás vesz erőt rajtatok, vagy bármi más, ami megfoszt érzékszerveitek használatától.

M.: De sohasem addig, amíg érezzük a saját életünket.

F.: Soha.

M.: Úgyhogy — abszolút értelemben — a nemlét mindig jobb a létnél.

F.: Ha a boldogtalanság hiánya egyszerűen jobb a boldogtalanságnál.

M.: Tehát?

F.: Ha tehát úgy gondolod, hogy idő előtt odaadod a lelkedet, kész vagyok azt magammal vinni.

Ford.: Mórítz György

G. LEOPARDI

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

AZ ÚJSÁGÁRUS ÉS EGY JÁRÓKELŐ BESZÉLGETÉSE

Újságárus: Kalendáriumot, naptárt tessék! Új kalendáriumot! Parancsol, uram, új naptárt?

Járókelő: Újévi naptárt?

Ú.: Igen, uram.

J.: Gondolja, hogy boldog lesz ez az új év?

Ú.: Ó, nagyságos uram, igen, bizonyosan.

J.: Amilyen a múlt év volt?

Ú.: Sokkal, sokkal boldogabb.

J.: Olyan, mint az azelőtti?

Ú.: Ó, boldogabb, nagyságos uram.

J.: Akkor melyikhez hasonlítaná? Nem szeretné, ha az új év olyan lenne mint az utóbbi évek egyike?

Ú.: Nem, nem szeretném.

J.: Hány új év telt el, amióta naptárt árul?

Ú.: Vagy húsz év, nagyságos úr.

J.: Hogy szeretné, e húsz év közül melyikhez hasonlítson a jövő év?

Ú.: Én? Nem tudnám.

J.: Nem emlékszik egy évre sem különösképpen, melyet boldognak érzett?

Ú.: Bizony nem emlékszem, nagyságos úr.

J.: De azért az élet mégis csak szép, ugye?

Ú.: Hát ezt mindenki tudja!

J.: Nem térne vissza, hogy újra élje ezt a húsz évet minden eltöltött idejével, attól a pillanattól, ahogy a világra jött?

Ú.: Hej, kedves uram, ha meg lehetne tenni! Bár adná Isten!

J.: De ha pontosan előző életét kellene újraélnie, se többet, se kevesebbet, minden múlt örömeivel és bánatával?

Ú.: Ezt nem szeretném.

J.: Hát akkor milyen életet szeretne újra kezdeni? Az én életemet, vagy egy fejedelem életét, vagy kiét másét? Nem gondolja, hogy én, vagy akár a fejedelem,

s bárki más szintén ugyanúgy felelne, mint maga? És hogy, ha ugyanazt az életet élhetné, amiben része volt, senki sem térne vissza a bölcsőhöz?

Ú.: Meghiszem azt!

J.: Maga sem térne vissza ilyen föltétellel, ha másképp nem lehetne?

Ú.: Nem bizony, uram, nem térnék vissza.

J.: Hát akkor milyen életet választana vajjon?

Ú.: Valami olyat... Ahogy Isten adná nekem, minden föltétel nélkül.

J.: Új, ismeretlen életet, amiről nem tudni semmit előre, mint ahogy nem tudunk semmit az új évről?

Ú.: Hajszálla ilyet.

J.: Így szeretnék én is élni, ha újra kezdhethném, és így mindenki. De ez annak a jele, hogy a sors mindmáig rosszul bánt mindenkivel. És világos, mint a nap, hogy mindenkinek egy a véleménye: több vagy súlyosabb volt az őt ért baj, mint a jó. Hiszen senki sem szeretne újjászületni, ha pontosan előző életét nyerhetné vissza minden átélt jóval és rosszal. Életünk, amit olyan szépnek tartunk, nem az az élet, amit ismerünk, hanem az, amit nem ismerünk; nem a múlt, hanem a jövő élet. Az új évtől kezdve a sors jól fog bánni magával is, velem is; mindenkivel. És kezdetét veszi a boldog élet. Nem gondolja?

Ú.: Reméljük!

J.: Mutassa hát a legszebb naptárát!

Ú.: Parancsoljon, nagyságos uram. Harminc krajcár az ára.

J.: Tessék, harminc krajcár.

Ú.: Köszönöm, nagyságos uram. A viszontlátásra. Kalendáriumot, naptárt tessék, új kalendáriumot!

Ford.: Mórítz György

G. LEOPARDI

ÚJ OLASZ TUDOMÁNYOS KÖNYVEK

Jelen rovatunkban a magyar tudósoknak és érdeklődőknek kívánunk rövid könyvészeti adatokat szolgáltatni és jelezni az olasz tudományos irodalom legújabb könyvújtonságait, legnagyobbbrészt az «Il Libro Italiano» könyvjegyzékei alapján. Megjegyezni kívánjuk, hogy az általunk ismertetett valamennyi könyv a budapesti és a nagyobb vidéki könyvkereskedéseknél megrendelhető, részükre viszont az Intézetünk mellett működő «Centro del Libro Italiano» eszközli a könyvszállításokat.

VALLÁS ÉS BÖLCSELET

TAURISANO, INNOCENZO: *San Tommaso d' Aquino*. Torino, 1941 U.T.E.T., 228 ll., 8 kép, 21 Lira.

A Szent Tamásról szóló bő irodalom gondos szintézise. Nem egyszerű életrajz, hanem a nagy Szent helyét a XIII. sz. keresztény filozófiájában is tárgyalja. Külön fejezetet szentel a III. Innocent pápától a lyoni zsinatig terjedő egyházi történelemnek. A műnek végén bő bibliográfia és Szent Tamás életének, valamint munkáinak kornológiája.

CALDERARO, FRANCESCO: *Francesco Acri ed il suo spiritualismo*. Roma, Perella. VIII+166 ll. «Biblioteca italiana di filosofia» 13. sz. 20 Lira.

A szerző a gondolkodót és vallásbölcselet mint a mai szellemi újjászületés előfutárát állítja be. Nagy része volt a mai olasz politika által az iskolaügy terén keresztülvitt reformok szellemi előkészítésében, valamint az Egyház és az Állam viszonyának szellemi kialakításában. Tárgyalja Acri tételeit a bölcselet-vallás-művészet viszonyban, aki mint katolikus gondolkodó a pozitívizmust, a racionalizmust és a materializmust elveti. A könyv Acri műveinek kritikai jegyzékét is adja.

GENTILE, GIOVANNI: *Il pensiero di Leonardo*. Firenze, Sansoni, 1941. 33 ll. «Biblioteca del Leonardo» 20. sz. 4 Lira.

A szerzőnek 1939 júniusában Milanó-

ban tartott előadása a renaissance sokrétű szellemiségéről Leonardo kéziratai alapján. Vizsgálja Leonardo tudományos megfigyeléseinek szellemét, amely a természetből kiindulva a gondolati egységig és a művészi kifejezésig jut el.

Dalla riforma Gentile alla Carta della Scuola. Firenze, Vallecchi, 1941. XXIV+935 ll. 80 Lira.

A Nemzetnevelésügyi Minisztérium által kiadott hatalmas kötet a mai olasz neve-

lésügyet, valamint annak az 1923 május 6-án kelt 1054. sz. Gentile-törvénytől a Carta della Scuola-ig (Iskola-alkotmány) terjedő fejlődését elméleti és gyakorlati szempontból ismerteti. Az egyes fejezeteket a Minisztérium főbb szakemberei írták. A kötet teljes képet ad a mai iskola, különösen pedig a humanisztikus középiskolai típus szervezetére, tanrendjére, adminisztrációjára, a tanerők képzésére és előmenetelére vonatkozólag.

TÖRTÉNELEM ÉS SEGÉDTUDOMÁNYAI

BORTOLOTTI, SANDRO: *La guerra del 1866.* Milano, I. S. P. I., 1941. 286 ll. «Documenti di storia e di pensiero politico» 14. sz. 18 Lira.

Az olasz-porosz szövetségnek és az 1866-os háború előzményeinek gazdag okmánytára, amelynek bevezetésében a szerző Bismarck, III. Napoleon, Olaszország és a Monarchia politikájára pillant vissza.

D'ANNUNZIO, GABRIELE: *Lettere di D'Annunzio a Mussolini.* Milano, Mondadori, 1941. 177 ll. «Quaderni dannunziani» 1. sz. 15 Lira.

Az 1919-től a költő haláláig 1938-ig terjedő időszak levelei, amelyekben a kor szelleme és eseményei híven tükröződnek. Tele meghitt finom részletekkel a költő lelkiségére és betegségére vonatkozólag. Mindenütt kicsendül lelkesedése a fasizmus és Mussolini iránt, figyelemmel kíséri hazája újjászületését és prófétai jóslatainak beteljesedését. Érdekes részletek vonatkoznak a «Vittoriale»-ra, valamint az olasz Akadémia elnökévé való választásra.

MAETZKE, GUGLIELMO: *Florentia (Firenze). Regio VII: Etruria.* Roma, Ist. di Studi Romani, 1941, 100 ll. 8 kép. «Italia Romana» I. «Municipi e Colonie» 5. sz. 18 Lira.

Az első rész Firenze történetével foglalkozik a római birodalom bukásáig, felhasználva az archeologiai leleteket és az frott forrásokat. A második rész az emlék-

anyagot tárgyalja: fórum, Isis-templom thermák stb. A harmadik rész az antik, Firenze környékét, összekötő római utait stb. ismerteti.

Statuti delle colonie fiorentine all'estero (XV.—XVI. sz.). Szerk. GINO MASI. Milano, Giuffrè, 1941. XXXII+254 ll. «Ist. di Storia Economica dell'Università commerciale L. Bocconi» Serie I. Fonti 9. sz.

A bevezetésben a szerző a Firenzéből kisugárzó kereskedelmi telepek szervezetét, közigazgatását, valamint az «anyaváros»-sal való kapcsolataikat vizsgálja. Ez után következnek az egyes külföldi telepek szabályzatainak okmányközlései.

CORRADI, GIUSEPPE: *Galba, Otone, Vitellio.* Roma, Ist. di Studi Romani, 1941. 44 ll, 2 tábla. «Gli imperatori romani» 4. sz. 5 Lira.

Neró halála utáni és Vespasianus előtti belső krízis okait vizsgálva Galba, Ottone és Vitellius császárok működését ismereti. A krízis okai s a 68-as szeparatista mozgalom a tartományokban is szóba kerülnek.

COGNASSO, FRANCESCO: *I Savoia nella politica europea.* Milano, I. S. P. I., 1941. 335 ll. «Storia e politica» 25 Lira.

A Szavoyai-ház kezdetétől a Hármas szövetség megkötéséig tárgyalja az eseményeket, amelyek kilencszáz évet ölelnek fel. Kihangsúlyozza a Szavoyai-ház tagjai által mindenkor követett politikai elve-

ket : a barátokhoz és a szerződésekhez való hűséget, a cselekvés szabadságára, valamint erkölcsi és szellemi függetlenségre való állandó törekvést. Közli a XIII. századtól kezdődőleg a Szavoyai-ház által kötött szerződéseket.

GIUSTI, WOLFANGO: *Il panslavismo. Milano*, I. S. P. I., 1941. 212 ll. «Manuali di politica internazionale» 28. sz. 18 Lira.

A francia forradalom és a német idealizmus hatása alatt a XIX. században Oroszországban és egyéb szláv területeken kialakult pánszláv-mozgalom szellemi okait keresi. Megállapítja ennek a mozgalomnak a jellemző vonásait az egyes országok szerint és megnyilvánulási formáit a különböző történeti időkben. Mindenkori és minden fajtájú megnyilvánulásában azonban észre lehet venni a szláv népek barátságának és együvértartozásának szolidáris eszményét, amelyet Oroszország sokszor a maga céljaira ügyesen ki is használt. Ez azonban nem különös jelenség, nem sajátosan szláv vonás, hanem a XIX. század általános politikai gondolatvilágába beilleszthető.

MOSCATI, RUGGERO: *Direttive della politica estera sabauda da Vittorio Amedeo II a Carlo Emanuele III*. Milano, I. S. P. I., 1941. 295 ll. «Documenti di storia e di pensiero politico» II. sz. 16 Lira.

Érdekes okmánygyűjtemény 1684-től 1773-ig terjedő időszakra. Piemonte ebben az időben bizonyítja be, hogy egyedül képes az olasz államok közül az olasz egység és az európai egyensúly érdekében cselekedni és közreműködni. Történetírói hűséggel és objektivitással keresi a szavoyai politika hátterét, melynek fordulópontja mindig az volt, hogy megakadályozza bármelyik európai nagyhatalomnak Itália területén való megszilárdulását és ezzel mindent a nemzeti célokat szolgálta.

OMODEO, ADOLFO: *Vincenzo Gioberti e la sua evoluzione politica*. Torino, Einaudi 1941. 121 ll. «Saggi» 28. sz. 15 Lira.

Gioberti levelei alapján a szerző összegezi a Giobertiről szóló kritikai irodalom eredményeit és egységes új beállításba helyezi Gioberti politikai gondolatának fej-

lődését. Gioberti politikai iratai, a maguk különböző irányával, megtévesztik az olvasót, míg a levelezés alapján ezeknek összefüggése, szellemi hátterüknek folyamatos kifejlődése megérthető.

BINACCHI, RINALDO: *L'aspetto economico-giuridico dell'organizzazione mineraria dell'Impero romano*. Roma, Ist. di Studi Romani, 1941. 23 ll. «Quaderni dell'Impero. La scienza e la tecnica ai tempi di Roma imperiale», 15. sz. 4 Lira.

A szerző kivonatossan ismerteti, különösképpen gazdasági jogi szempontból, a bányászat megszervezésének néhány alapvető vonását a római birodalom idejéből. Vizsgálatai során a római jog vonatkozó része nyújt a szerzőnek biztos támpontot annak megállapítására, mily nagy fontosságot tulajdonított a Birodalom a föld méhében rejlő kincsek értékesítésének. Végül a bibliográfiában két csoportra osztja az antik és modern szerzőket.

FRANCHI, STANISLAO: *L'itinerario di Marco Polo in Persia*. Torino, Artigianelli, 1941. 132 ll., 2 térkép, 15 Lira.

A fenti munka érdekes időrendi és földrajzi feldolgozása Marco Polo 1272-ben és 1293—1294. években tett két perzsi utjának. A szerző Marco Polo könyvét használja fel alapul s a szükséghez képest igazolja a «humanizmus korához méltó szellemű» olasz kereskedő-geografus megjegyzéseinek helyességét.

ZIEGER, ANTONIO: *La formazione poetico-politica di Giovanni Prati, 1830—1846*. Trento, Dossi e C. 1941. 152 ll. «R. Deput. di storia patria per le Venezie». Collana edita a cura della Sez. di Trento, I. sz. 18 Lira.

Prati költői és politikai fejlődésének elemzésén keresztül a szerző ismerteti hogyan erősödött, fejlődött Prati líraisága és bontakozott ki Olaszország félremagarázhatatlan jogainak dicsőítésében s az állandó és szenvedélyes buzgalomban, hogy minél többet tehessen a haza javáért.

E hatalmas hazafias érzés politikai oldalát is ismerteti a szerző, kiemelve az osztrák hatóságokra gyakorolt hatását, melyek

féltek a meglehangú verssoroknak különösen Északolaszországban elérhető befolyásától. A szerző figyelemmel kíséri az osztrák

hatóságok üldözésének minden fázisát, hangsúlyozva a költő bátor magatartását mely végül száműzetését idézte elő.

POLITIKA, TÁRSADALOMTUDOMÁNY ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNET

GIULIANO, BALBINO: *Latinità e germanesimo*. Bologna, Zanichelli, 1941. 168 ll. 15 Lira.

A szerző szerint a múlt század szellemi forradalmában kialakult állameszme már nem a nép fölött magasán álló uralkodóban, hanem a nép öntudatában és hivatástudatában testesül meg. Ez eredményezte az egyes országok viszonyában beállott változásokat és vezetett a kulturális erőknél és hagyományoknál magasabb értékeléséhez. Vizsgálja az olasz és a német gondolkodásmód közötti egyezéseket és különbségeket. Az első örök, legfelsőbb ideális értékekre törekszik, míg a másik minden erejével, a külső kényszerek legizálásával az élet törvényeit keresi. A történelem nagy korszakaiban ha ez a két felfogás szembe is helyezkedik, mindkét részen az univerzalizmusnak az alapját veti meg, amittől megszabadulva alakítja ki a nemzeti egységet. Megegyeznek van a két ideológia között a pozitívizmussal szemben való állásfoglalás révén a francia forradalom után, majd az első világháború után a liberalizmussal és a bolsevizmussal való szembehelyezkedésben.

AILLAUD, LUCIANO—POZZANI, SILVIO: *Ucraina. Cenni storici ed economici*. Milano, I. S. P. I., 1941. 95 ll. «Problemi del giorno» 56—58. sz. 10 Lira.

Az ukrán vidékek történetének összefoglalása különös tekintettel a világháború utáni eseményekre. Az ukrán közgazdaság adatai, amelyből kitűnik Ukrajna rendkívüli gazdagsága és a Szovjet gazdasági életben elfoglalt rendkívüli szerepe.

BIZZARRI, ALDO: *Origine e caratteri dello «Stato nuovo» portoghese*. Milano, I. S. P. I. 1941. 355 ll. «Documenti di storia e di pensiero politico» 12. sz. 18 Lira.

Az utolsó portugál forradalom 1926 májusára megy vissza, de az új államfor-

mát tulajdonképpen 1928 áprilisától számíthatjuk, amikor Antonio de Oliveira Salazar lett a pénzügyminiszter. 1932 óta miniszterelnök, hadügy- és külügyminiszter is egy személyben az államfő-diktátor, aki hazáját a tekintély elvek felé vezette, feltámasztva a nacionalizmust és bevezetve az érdekképviseleti gazdasági rendszert. A szerző, a lissaboni Olasz Kulturintézet volt igazgatója, ezt a rendkívüli egyéniséget mutatja be, kihangsúlyozva azokat a különbségeket, amelyek egyéb európai nemzeti forradalmak és a portugál államforma átalakulása között vannak. A fejlődés egyes állomásait, valamint az állami élet különböző területeit tárgyaló fejezetekhez bő dokumentációs anyag csatlakozik, amely az 1940 július 29-iki spanyol-portugál barátsági és megneemtámadási szerződéssel zárul.

DE MATTEIS, GIUSEPPE: *Verso l'equilibrio della nuova Europa*. Firenze, Sansoni, 1941. 168 ll. 15 Lira.

A XV. századtól kezdődőleg Európa történetét az egyensúly elérésére való törekvések igazítják. Az egyensúly azonban nem egyenlő a status quo fogalmával, hanem Heraclitos-i értelemben dinamikus, állandóan fejlődő, háborúkat előidéző tényező. Az egyensúly elérésének küzdelme végül is a kisebbek védekezése lett az elnyomó nagyobb hatalmak ellen. Ma ez a küzdelem is egy kritikus szakaszához érkezett és a jövő politikai rendben az egyensúly tartalma és formája is szükségszerűen megváltozik. A differenciálódás után az egységesítés korszaka következik, s ezzel a kör önmagába visszatér és zárul.

QUARTARA, GIORGIO: *L'Italia tradita*. Milano, Bocca, 1941. 369 ll. «La civiltà contemporanea» 37. sz. 25 Lira.

Az 1936-ban franciául megjelent mű változatlan olasz kiadása, amelyben a

szerző Olaszország 1914—18 közötti szerepe miatt Itáliát ért támadásokat utasítja vissza és cáfolja meg az ellenséges beállításokat diplomáciai adatok és azóta publikált önéletrajzok alapján. Olaszország hű volt a szerződésekhöz, ezeket csak ugyanazok nem teljesítették, akik adriai, földközítengeri és afrikai igényeit nem ismerték el. Érdekesen világitanak rá a kérdésre francia, angol és amerikai politikusok vallomásai, amelyekből kifűnik, hogy már 1915-ben sem gondoltak arra, hogy teljesítsék azt, amit Olaszországnak megígértek vagy ami őt jogosan megilleti.

TRIA, LUIGI: *Paolo Paruta: L'uomo, Lo scrittore, Il pensatore*. Milano, Giuffrè, 1941. 98 ll. 15 Lira.

A velencei bölcselő, történész és politikus gondolatvilágába hatol be a szerző és gondosan vizsgálja eredeti tételeit a politikai erkölcsnek és a közerkölcsnek azonosságáról, a cselekvő életnek a kontemplatív élettel szemben való fensőbb-ségéről, a javaknak igazságos elosztásáról, stb. Érdekes életrajz sok bibliográfiai utalással.

FORTUNATI, PAOLO: *Aspetti sociali dell'assalto al latifondo*. Roma, I. N. C. F., 1941. 64 ll. «Quaderni di cultura politica» Serie XI. 3. sz. 6 Lira.

A kérdés előzményeit és szociális lehetőségeit tárgyalja. Az érdekképviselési rendezés megvalósításainak legforradalmibb példája.

ALDRIGHETTI, ANGELO: *La produzione e il commercio dello zolfo grezzo italiano*. Milano, Giuffrè, 1941. XX+404. ll. «Pubblic. dell'Ist. di ragioneria e di ricerche economico-aziendali della R. Univ. di Palermo», 3. sz. 60 Lira.

Szerző az olasz nyerskénpiac érdekeltsegeinek egy jelentékeny számú csoportjánál végzett vizsgálatainak eredményein keresztül ismerteti a piaci jelenségeket, melyek a kénnek és termékeinek keresletéből és ajánlatából erednek, valamint a kénpiac alakulását eredetétől napjainkig, továbbá a kénbányák természeti sajátosságait és jogviszonyát, a vállalatok pénz-

ügyi ellátását, a munkálatokat és azok gyümölcsözését, az általános költségek problémáját, végül a termékeknek piaci elhelyezését s kereskedelmét.

BALLARINI, FRANCO: *I movimenti internazionali dei capitali nel dopoguerra*. Torino, Einaudi, 1941. 163 ll. «Problemi contemporanei», 20. sz. 18 Lira.

Fanno és Jannaccone tudományos fel dolgozása után a szerző pontos adatok rendszeres összegyűjtésével s a tények leírásával tette világosan érthetővé a nemzetközi pénzügyi forgalmat. Tanulmányának tárgya a pénzforgalom háború utáni alakulásának 1923—1929., 1930—1932. és 1933—1939. időszakai, melyeket a normális, a bizonytalan, az ingadozó és a rendellenes nemzetközi pénzügyi forgalom jelleméz. Szerző következtetésképpen kijelenti, hogy csupán a nemzetközi politika újjászervezésével lehet kiküszöbölni e képtelen gazdasági egyenlőtlenségeket kis területtel de nagy munkakészséggel rendelkező s dekadens de területileg gazdag népek között.

EINAUDI, LUIGI: *Saggi sul risparmio e l'imposta*. Torino, Einaudi, 1941, XII+423 ll. «Opere di L. Einaudi. Scritti di economia e di finanza», 1. sz. 50. Lira.

Einaudi munkáinak ez az első kötete magában foglalja az 1912 és 1934 között már kiadott kilenc tanulmányát, melyek az adóelmélet alapvető problémáival kapcsolatosak. A takarékösszegek adómentességéről szóló első tanulmánytól az utolsóig, melyek az adó tökécsítését, az úgynevezett termelési adót tárgyalják, továbbá az, amely az államadósságnak a nemzeti vagyon értékelésénél való figyelembevételét tárgyalják stb., bár különböző helyen és időben jelentek meg, még ma is ideális egységnek tűnnek.

A bibliográfia az olvasónak a szükséges ismertetéssel szolgál azokról az időpontokról, melyekben az egyes tanulmányok készültek, hogy a szerző bírálatát az adó- és politikai intézményekről s a tényleges adatokat a megfelelő időpontba helyezhesse. Pontos bibliográfiai hivatkozásokon kívül a munka teljes név- és bibliográfiai mutatóval is fel van szerelve.

MENEGAZZI, GUIDO: *Principii del nuovo ordine economico e finanziario* (volume primo). Milano, Giuffrè, 1941, XVI+521 ll. 50 Lira.

A könyv kiegészítő része a szerző *«Economia corporativa, legge fondamentale e principi derivati»* (Roma, Signorelli, 1938) c. munkájának. A szerző mindenekelőtt bizonyítani kívánja, hogy az új gazdasági rendszer nagyobb szerveztségének vizsgálataból, összehasonlítva azt a mult gazdasági szerkezetével, új tudományos alapokra helyezkedve, «a különböző gazdasági értékek felsőbbségének, vagy a gazdasági és pénzügyi rend törvényének észszerű alkalmazása» elvét vonta le. Értekezésében ezt az elméletet egy analízissel világítja meg és következtetésképpen képtelenségnek minősíti «a gazdasági erők és a kizárólagosan pénzügyi értékek gépezetének önszabályozását». Végül rátér az egyensúly tanának bírálatára, ennek eredetére és a valutaforgalommal, a termeléssel és a szabad verseny általános viszonyaival kapcsolatos vonatkozásaira.

ROLETTA, GIORGIO: *Il porto di Trieste*. Bologna, Zanichelli, 1941, VI+259 ll. «Consociazione nazionale delle ricerche. Comitato nazionale per la geografia». 6. sz. 70 Lira.

Trieszt életéből — mely minden más városnál jobban alá van vetve földrajzi helyzetének — a szerző a város fejlődését és felszerelését ismerteti, kiemelve statisztikai bizonyítékokkal Trieszt forgalmának alapvető jellegzetességeit. Ezután a belterület vizsgálatára tér át a külföldi szállításokkal és a vasuti forgalommal kapcsolatban és végül ismerteti és megvilágítja az áruforgalom adatait.

AMBROSI, LUIGI: *Aspetti di diritto agrario nelle terre dell' A. O. I.* Milano, Giuffrè 1941, XII+66. «R. Università di Roma. Pubblicazione dell'Istituto di diritto agrario», 6. sz. 10 Lira.

A szerző rendszeresen összegyűjtötte az etiopiai földbirtokviszonyokra és a birtok-

TOSCHI, UMBERTO: *L'Egitto*. Roma, Cremonese, 1941, 70 ll. «Paesi d'attualità», 2. sz. 7 Lira.

Földrajzi részlettanulmányok gyűjteménye.

CITTADINI, MARIO: *La funzione delle rilevazioni contabili e statistiche aziendali in regime corporativo*. Roma, «Studium Urbis», 1941, XXIV+68 ll. «R. Univ. degli Studi di Roma. Facoltà di Economia e Commercio. Istituto di Ragioneria.»

A szerző a korporatív állam kereskedelmi életének tényleges elemeit ismerteti Munkája három fejezetből áll: I. A vállalati könyvelési és statisztikai kimutatások a korporatív rendszer keretében. II. A kimutatások célja és határai a korporatív államban. III. A vállalati könyvelési és statisztikai kimutatások állandó viszonya a vállalaton belül és külső vonatkozásaiban.

SOLMI, ARRIGO: *Gabriele D'Annunzio e la Francia dopo Versaglia*. Milano, Mondadori, 1941. 82 ll., 3 tábla. «Quaderni dannunziani», 2. sz. 12 Lira.

Miután a szerző megvilágítja D'Annunzio érzelmeit Franciaországgal s a francia néppel szemben s csodálatát a francia kultúra iránt, valamint reménykedését a két népnek testvéri s érdektelen egyesülésében, megemlékezik a költő kemény és határozott szavairól, melyeket minden oly alkalommal hangoztatott, mikor Franciaország a saját vagy Anglia érdekében elárulta Olaszország szent jogait, haragjáról, melyet a versaillesi béke s a franciáknak az abesszín háború idején tanúsított ellenséges magatartása hívott ki. A mű megvilágítja a költő forró és szenvedélyes hazafias érzelmeit.

JOGTUDOMÁNY

lás fogalmára — mely az előbbi alapját képezi, — vonatkozó eddig nyilvánosságra hozott gyér adatokat.

E föld lényegbeli jellemzőségeit tárgyalva, ismerteti a földelosztásnál, a legelők, a víz- s erdőrendezésnél, az ingatlanvásárlás legáltalánosabb formáinál s a

gazdasági szerződéseknél követett mód-
szereket. A kötet lapalji bíráló-biblio-
gráfiai jegyzetekkel s az egyes fejezetek elő-
zetes kivonatossal szöveggel vannak ellátva.

BUTERA, ANTONIO: *Il Codice Civile italiano commentato secondo l'ordine degli articoli* (Regio Decreto 30 gennaio 1941. n. 15.). *Libro della proprietà. Parte prima: Dei beni. Della proprietà. Della superficie. Dell'enfiteusi. Dell'usufrutto, dell'uso e dell'abitazione.* Torino, U. T. E. T., 1941. 4+539 ll. «Nuovo Codice civile commentato». 75 Lira.

A kötet bibliográfiai és kritikai lapalji jegyzetekkel, a régi és új törvénykönyv paragrafusainak egybevető táblázatával, valamint egy elemző- s egy alfabetikus mutatóval van ellátva.

CALAMANDREI, PIERO: *Istituzioni di diritto processuale civile secondo il nuovo codice.* (Első rész: *Premesse storiche e sistematiche*). Egyetemi előadások. Padova, C. E. D. A. M. 1941. XVI+254. ll. 35 Lira.

Ez az előadássorozat főleg «egységes képet kíván nyújtani a polgári jogról...». A polgári perrendtartás újjáalakításának történeti és nemzeti okfejtése, az új törvénykönyv előkészítő munkálatainak s az alkotmányrendszerben kijelölt helyének ismertetése után a szerző három fejezetben tárgyalja a bírói működésnek és a peres felek szerepének jellegzetességeit a per folyamán és egymáshoz való viszonyukat. Végül az új törvénykönyv eredeti irányelvei közül kiemeli a törvénnyel való együttműködést mint polgári kötelességet.

Codice Civile. G. Pandolfelli, G. Scarpello, M. Stella Richter, G. Dallari: *Codice civile. Libro della tutela dei diritti*, előkészítő munkálatokkal és magyarázó jegyzetekkel megvilágítva. Milano, Giuffrè, 1941. 238. 20 Lira.

Elüljáróban: A törvényhozói gondolatot magyarázó szöveg főleg gyakorlati céljainak előzetes ismertetése; a 18. sz. 1941. január 30.-i kir. rendelet.

A fenti munka a törvényhozói gyűlés bizottságának legfontosabb pontjait közli vagy kivonatolja, azonkívül az új s az 1865.-i törvénykönyv paragrafusait egybevető táblázatot s egy alfabetikus tárgymutatót tartalmaz.

DE ANGELIS, CARLO NICOLA: *La proprietà e il possesso. Dalla caduta dell'Impero romano d'Occidente ai nostri giorni (codificazione). Elementi di diritto patrimoniale.* (Saggio storico sulle fonti). Napoli, E. Jovene, 1941, XII+462 ll. 60 Lira.

Az itáliai félsziget V. századi gazdaságtársadalmi viszonyainak ismertetése után a szerző mindenekelőtt a Rotari Edictumnak a birtoklás és tulajdonra vonatkozó első törvényét ismerteti, kiemelve a család intézményének különbözőségét római és longobárd viszonylatban, vizsgálja továbbá az új normann feudális rendszert és a II. Frigyes újításaiból eredő átalakulást, a kereskedelem bámulatos fejlődését a községállamok korában, a római- és kánonjog új fogalmait stb., egészen a mai olasz jogtudósok művéig, a római jog alapján készített modern örökösödési jog elvét.

Fontes iuris romani anteiustiniani in usum scholarum ediderunt S. Riccobono, J. Baviera, C. Ferrini, J. Furlani, V. Arangio, Ruiz, Iuris antecessores. Pars prima. *Leges iterum edidit Salvator Riccobono.* Editio altera aucta et emendata. Florentiae, Barbera, 1941, XXII+513 ll. 105 Lira.

A fenti második kiadás 19 oly oklevelet tartalmaz, melyek feliratként vagy papíruson csak az első kiadás megjelenése után kerültek napfényre. A szöveg alapos vizsgálata, az oklevelek illusztrációjának s a bibliográfiai anyag kibővítése után került nyilvánosságra a kötet. Arangio Ruiz hátsóköre főképpen a görög szöveg volt, melyeket néhány helyen latinra is fordított.

FUMIA, LUIGI: *Il falso cambiario nel diritto cambiario e penale.* Firenze, Cya, 1941. 137 ll. 25 Lira.

A szerző a törvényellenes jogi cselekmények általános keretében különösen behatóan foglalkozik a váltó hamisításának kereskedelmi és büntetőjogi jelenségeivel.

LIONE, SILVIO: *Il testamento nel nuovo codice civile.* Antonio Butera előszavával. Roma, Cremonese, 1941, 8+202 ll. 16 Lira.

«Successione legittima e testamentaria» című előző munkájára hivatkozva, a szerző huszonkét fejezetben rendszeresen

fejtegeti és világítja meg a végrendeletre vonatkozó új törvényes rendelkezéseket.

MANZINI, VINCENZO: *Trattato di diritto penale italiano*. Teljesen átdolgozott új kiadás. *Volume secondo: Cause influenti sull'imputabilità. Circostanze dei reati. Tentativo. Partecipazione. Concorso di reati. Recidiva*. Torino, U. T. E. T., 1941. XII+661. 90 Lira.

Egy tárgymutató és a törvények fontosabb idézeteinek jegyzéke. Az egyes fejezetek összefoglaló címszöveggel vannak ellátva s a lapalji jegyzetekben tudományos, törvényhozási és jogi hivatkozások vannak.

MONTEFUSCO, VITTORIO — FOSCHINI, GAETANO — DE MAIO, MASSIMO: *Ordinamento giudiziario*, előkészítő munkákkal és magyarázó jegyzetekkel megvilágítva. Milano, Giuffrè, 1941, XVI+240 ll. 15 Lira.

Elüljáróban : Dino Grandi pecsétőr «La riforma fascista dei Codici» című, 1939. október 16.-án tartott előadásának kivonata: a 12. sz., 1941. január 30.-i kir. rendelet szövege stb. A munka ezenkívül táblázatokkal és egy elemző-alfabetikus tárgymutatóval van ellátva.

OLIVERO, GIUSEPPE: *Le parti nel giudizio canonico*. Milano, Giuffrè, 1941, XII+158 ll. 24 Lira.

A peres felek fogalmának ismertetése után a szerző az érvényben levő kánonjog kapcsán és az elmélethez képest részletesen tanulmányozza a különböző perek feleinek kölcsönös helyzetét, a törvényes eljárás alatt álló fizikai vagy jogi személyek s a per törvényszerűségének kellékeit, a helyettes állítását, harmadik személy szereplését stb. Elüljáróban bibliográfia foglal helyet.

ROSSI, LUIGI: *Scritti vari di diritto pubblico. Volume VI*. Milano, Giuffrè, 1941, XVI+243. «Pubblicazioni dell'Istituto di diritto pubblico e di legislazione sociale della R. Univ. di Roma», II. seria, 15. sz. 35 Lira.

I. rész: Az olasz alkotmány rugalmassága. Nemlétező összeférhetetlenség (incompatibilitas). A restauráció. Az államtitkárok. A «véto». A politikai választójog jogi vonatkozása.

Az angol alkotmányos joggal kapcsolatos munkák elemzésén, stb. kívül a II. rész ismerteti Scipione Maffei személyét és eszméjét abból a célból, hogy bizonyítást nyerjen, hogy Olaszország még a szerencsétlen történelmi időkben is megőrizte a függetlenségét előkészítő nagy egyéniségek szellemét.

FIZIKA, MATEMATIKA ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNY

COLONNETTI, GUSTAVO: *Scienza delle costruzioni*. Torino, Einaudi, 1941, VIII+509 ll. 9 tábla. «Manuali Einaudi» I. sz.

A szerző az építészet néhány alapvető fogalmát tárgyalja tudományos stílusban. Ezért a tanulmány célja, hogy az olvasót képessé tegye «minden probléma elemzésére és megoldására, valamint tudatában a lehetőségek értékének, melyeken a megoldás nyugszik, a megoldás fokának megítélésére». Az első rész az anyag rugék nyújtását, a második az anyagok ellentálló-képességét és a külső behatásokat tárgyalja eredeti módon, a hagyományos formáktól és elnevezésektől eltérően; a harmadik rész az anyagoknak a külső erők

behatása révén létrejött helyváltoztatásával foglalkozik.

CANELLA, MARIO F.: *Principi di psicologia razziale*. Luigi Castaldi bevezetésével. Firenze, Sansoni, 1941, VIII+223 ll. 25 Lira.

A szerző a mű első részében nemcsak az egyik fajnak a másik feltti felsőbbbbségét vitatja, de ismerteti annak a lehetőségét is, hogy ezt a felsőbbrendűséget teljes bizonyossággal minden elítéllettől menten megállapíthassuk. Canella következtetésképpen megállapítja a fehér faj felsőbbrendűségét a színes fajokkal szemben, a fehér faj sokoldalúsága, az alkotás és az

alkalmazkodás iránti nagyobb képessége, mélyebb kutató szelleme s életfelfogásának magasabbrendűsége következtében. A második rész az egyes főbb fajok összehasonlítás útján nyert pszichológiai képét adja.

CASTELLI, GUIDO: *Il cervo europeo, Cervus Elaphus Linn.* Firenze, «Olimpia», 1941, XVI+393. IV. tábla melléklettel 45 Lira.

A szarvasfajták földrajzi vonatkozású historikus ismertetése, különös tekintettel Olaszországra. A szarvasok családja és a Cervus Elaphus Linn-fajtája. A szarvas Európa különböző vidékein. A szarvas Olaszországban, különös tekintettel arra, amely a multban élt s ma is előfordul Velencében.

Castellinek a szarvasokkal s különösen az európai fajtákkal foglalkozó tanulmánya végig kíséri az állatok eredetétől a mai európai elterjedésükig. Ez a tanulmány felhívásnak tekinthető e nemes állatok

eddig fokozatos ritkulásának a jövőbeni megakadályozására.

CUMIN, GUSTAVO: *Notizioni di climatologia.* Catania, Crisafulli, 1941, 143 ll. 35 Lira.

A kötet első része a légköri viszonyokat s a nap kisugárzási körülményeit, a második rész az éghajlat elemeit, a harmadik az éghajlati fajtákat ismerteti.

Scienze fisiche matematiche ed agrarie. Roma, I. R. C. E., 1941. XII+211 ll. «Bibliografie del ventennio» (Húsz év bibliográfiái.) 15 Lira.

Mario la Stella az elsőszóban ismertetést nyújt az általa tárgyalt anyagról s a különböző tudományok fejlődési arányáról, első helyen említve egyrészt a mezőgazdaságot és a talajjavítást s azok alkalmazását a Birodalom terveiben, másrészt a matematikát, az építészetet és a vegyészetet. A tudományok ilyen elhelyezkedése a modern igények és problémákból adódott. A könyv 24 fejezetből áll.

ORVOSTUDOMÁNY

GUARINO, ALBERTO: *Elettrocardiografia clinica.* Harmadik javított és bővített kiadás. Vicenza, «Arti grafiche delle Venetie», 1941, 141 ll. «Istituto di Clinica medica generale e terapia della R. Univ. di Bologna».

A szerző ebben a kiadásban is meg hagyta változatlanul a kézikönyv gyakorlati jellegét és csupán az anyag időszerűsítése s az electrocardiografia tanulmányozásának élvezetesebbé tétele végett látta el nélkülözhetetlen pótlásokkal.

MESSINI, MARIANO: *Trattato di terapia clinica, con note di diagnostica.* Második kötet, egy színes táblával és 152 szövegek közötti képpel. Torino, U. T. E. T., 1941, XII+1157—2552 ll. 220 Lira.

E második kötet anyaga, mely a XVI-tól a XXXV. fejezetig terjed, az emésztőszervek megbetegedéseit, a vese- és epebajt s minden egyéb, a belgyógyászat, valamint az orr-, gége- és fülgyógyászat

körébe tartozó megbetegedést tárgyal s ismerteti azok gyógymódjait. Egy fejezet a magángyakorlatot folytató orvosok törvényes kötelelességeit ismerteti.

VISALLI, FELICE: *Introduzione alla neurochirurgia. Esame del malato ed attuali possibilità chirurgiche.* R. Paolucci előszával, 1941, XVI+345 ll. 100 Lira.

A szerző kivonatossá és rendszeres képet nyújt a gyakorlóorvosoknak mindarról, mely hasznos lehet az idegsebészet terén a külföldi és olasz kísérleti és bibliografikus anyagból, azzal a céllal, hogy az így szerzett ismeretekkel módjukban legyen azonnal megállapítani a diagnosztát a sebészeti úton gyógyítható idegbajoknál, agydaganatoknál stb., hogy elkerülhető legyen az elmulasztott sebészeti beavatkozás jóvátehetetlen következménye.

Congresso (XVII) Italiano di Pediatria, Napoli. Atti del XVII. Congresso

italiano di Pediatria, sotto l'alto patronato dell' A. R. la principessa di Piemonte. Május 20—25. 1940—XVIII. E. F. Második rész. 1941, 329—688 ll. «Società italiana di pediatria».

Közlemények és viták a Kongresszusnak benyújtott első jelentésekkel kapcsolatban. Szakvélemények a fejletlen, vérszegény gyermekek orvosi kezeléséről, táplálásáról s a gyermek öröklött, vagy egyéb betegségeinek ismertetése és gyógy módja.

Congresso per la valutazione delle deficienze psichiche del fancullo Roma. Mostra nazionale delle colonie estive e dell'assistenza all'infanzia: I problemi della maternità e dell'infanzia. Atti dei Congressi scientifici. Volume X.: La valutazione delle deficienze del fanciullo e l'igiene mentale in rapporto alla formazione della personalità. Roma, Federazione italiana nazionale fascista per la lotta contro la tubercolosi, 1941. 236 ll. «P. N. F.» 20 Lira.

A fenti kötet a gyermek lelki és szellemi nevelésének problémáiról szóló s a Kongresszusnak benyújtott szakvéleményeket közli.

Convegno sulla silicosi, Torino. Atti del Convegno sulla silicosi. Torino, 1941—XIX. február 22—23. Roma, E. N. P. I. 236 ll. 60 Lira.

A kötet a szilikózis (kvarchomok belelegzéséből származó tüdőszorvadás) kórokozóira, a betegség megelőzésére, a munkaadó polgári kötelességeire s a gyakorlatból

levont kortani tapasztalatokra vonatkozó beszámolók gyűjteménye.

BERNARDI, MARIO: *L'igiene nella vita privata e nella vita pubblica di Roma antica* (Az antik Róma magán- és közéletének egészségügye.). Közegészségügyi szaktétel. Anno Accademico 1940—41—XIX. 1941, 45 ll. «Istituto di igiene della R. Univ. di Padova.»

VALLAURI, MARIO: *L'antica medicina indiana.* Milano—Roma, Ed. «Arte e Storia», 1941, 104 ll. 22 Lira.

Medicina. Roma, I. R. C. E., 1941 XVI+165 ll. «Bibliografie del ventennio» (Húsz év bibliográfiái.) 10 Lira.

Azeglio Filippini, az útmutató szerzője munkájának előszavában kiemeli a mai olasz orvosi irodalomnak azt a célját, hogy felmentse Olaszországot a külföldi kézikönyvek utánzása, de még inkább azok másolása alól, s hogy a hallgatónak és orvosoknak teljes egészükben olaszoktól szerkesztett munkákat bocsáthasson rendelkezésre. Ismerteti továbbá a Vezető szerkesztésénél követett szempontokat, amelyekből kihagyta a 100 oldalát meg nem haladó füzeteket s azokat a munkákat melyek csekély értékűknél fogva tanulmányozásra nem alkalmasak. A Vezető anyaga 35, a tartalomjegyzékben felsorolt fejezetre oszlik s minden fejezeten belül a szerzők alfabetikus sorrendben szerepelnek. A könyvecske végén «Az orvostudomány olasz folyóiratainak felsorolása» foglalt helyet.

NYELVÉSZET ÉS IRODALOMTÖRTÉNET

NAZARI, ORESTE: *Dialetto omerico.* Torino, Chiantore, 1941, VIII+312 ll. «Collezione di classici greci e latini». 12'60 Lira.

Homeros munkájának nyelvtana és szakszótára.

EURIPIDES: *Ifigenia in Tauride.* Sajtó alá rendezte Carlo Del Grande, Milano, Mondadori, 1941. 156 ll., 3 tábla. «Collezione di testi greci e latini», 10 Lira.

A bevezető részben Del Grande Ifigenia legendájával s ennek irodalmi feldolgozásával, valamint a mítoszhoz Euripidestől feldolgozott formájával foglalkozik; jellemzi továbbá a tragédia euripidészi jellegzetességeit, kiemelve azok uralkodó motívumát: «a távoli haza s a derűs és civilizált föld utáni vágyakozás».

Del Grande eltér a modern kiadásoktól és nagyrészt régi szövegeket tanulmányo-

zott s választásában «főképpen a kérdéses részek metaforikus előadás» vezette ; így általában még a Murray-énél is konzervatívabb szöveg adódott». Del Grande a 428., 782 és 1259. verssoroknál egyéni javításokat vitt keresztül.

BERTONI, GIULIO: *Introduzione alla filologia*. Modena, Società tipografica modenese, 1941. 72. «Istituto di Filologia Romanza della R. Univ. di Roma 22 sz. 12 Lira.

Bertoni néhány módszertani elvet ismertet abból a célból, hogy a filológiai tanulmányok haladása érdekében további tökéletességre vezessen néhány kritikai eszközt. A könyv egy-egy fejezete a következő tárgyköröket dolgozza fel: nyelv és eszme; konkrét kifejezés mód, naturalista kifejezőmód; szótárhasználat (lexicologia) és a nyelvvel kapcsolatos földrajz; etimologia; nyelvtan és történelem, esztétikus kifejezés.

Bertoni művének lényegbeli elve: «a kifejezés konkrét szellemi valóság...» «a kifejezés a maga konkrét valóságában, esztétikai és tárgyi szempontból bírálható».

CASTIGLIONE, BALDASSARE: *Il cortegiano*. (Az udvari ember.) Sajtó alá rendezte Mario Luzi, Milano, Garzanti, 1941. 398 ll. «I classici italiani.»

PULCI, LUIGI: *Il Morgante*. Válogatott és újból összeállított epizódok. Sajtó alá rendezte Carlo Pellegrini. Milano, Garzanti, 1941. 285 ll. «Classici italiani.»

VICO, GIAMBATTISTA: *L'autobiografia*. (Önéletrajz.) Vito Felice Cassano bevezetésével és jegyzeteivel. Bologna, Cappelli, 1941. XXII+100 ll. «Scrittori italiani.» 6 Lira.

Bibliografikus adatokkal. A jelen kiadás a Crocet által sajtó alá rendezett szöveget követi.

GALLETTI, ALFREDO — CHIORBOLI EZIO: *Intologia della letteratura italiana* (Az olasz irodalom antológiája.). *Volume primo: Dalle origini all'Umanesimo* (Első kötet: A keletkezéstől a humanizmusig.). Bologna Zanichelli, 1941. XII+787. 30 Lira.

ALTAMURA, ANTONIO: *L'umanesimo nel mezzogiorno d'Italia. Storia, bibliografie e testi inediti*. Firenze, «Bibliopolis», 1941. 203 ll., képmelékletekkel, 9 táblával. «Biblioteca dell'Archivum Romanicum», I. sorozat, 29. sz. 80 Lira.

A szerző összegyűjtötte, és vizsgálat tárgyává tette és újjárendezte az összes forrásmunkák felhasználásával azt a kevészámú életrajzi bibliografikus feljegyzést, mely a nápolyi humanistákról rendelkezésre áll. E feljegyzésekhez a szerző hozzáfűzi az egyes humanisták munkásságának jellegzetességeiről szóló ismeretést. Ennek eredményeképpen teljes képet ad a nápolyi humanizmusról, és pedig nemcsak a nagy személyiségeiről, mint Pontano és Sanazaro, de a kisebbekről is, mert mindannyian közreműködtek a jövő választottjai útjának egyengetésében. A szerző ismerteti a nápolyi humanista mozgalom általános jellegzetességeit is, kiemelve többek között, hogy e mozgalom különösen költői vonatkozásban bír fontossággal.

A kötet négy fejezetben tárgyalja: a tiszta humanizmust, a vulgáris irodalmat, Pontano második «iskoláját» és a «művelt» vulgáris lírát.

BISCOTTINI, UMBERTO: *Pinocchio, uomo qualunque*. Firenze, Vallecchi, 1941. 194 ll. 10 Lira.

A Biscottinitől bemutatott Pinocchio nem azonos a gyerekek kedvencével, hanem olyan teremtmény, aki magában foglalja az ember mindazon jó és rossz érzelmeit és vágyait, melyek feltárják az emberi lélek drámáját és mely tanulmány valamint kutatás tárgya úgy önmagában mint az állatokkal való szembeállításban.

TURRI, VITTORIO—RENDA, UMBERTO: *Dizionario storico-critico della letteratura italiana*. (Az olasz irodalomtörténelem kritika szótára.) (Teljesen átdolgozott új kiadás.) Torino-Milano, Paravia, 1941. VIII+1143. 75 Lira.

D'ANNUNZIO ABRIELE: *Laudi del cielo del mare della terra e degli eroi*. Con interpretazione e commento di Enzo Palmieri. Libro Terzo: *Alcyone*: (Az ég, a tenger,

a föld és a hősök dicsőítése, Enzo Palmieri magyarázatával s jegyzeteivel. Harmadik kötet: Alcyon. Bologna, Zanichelli, 1941. XVI+476 ll. 29 tábla, 25 Lira.

D'ANNUNZIO, GABRIELE: *Crestomazia della lirica di Gabriele D'Annunzio* (Szemelvények Gabriele d'Annunzio lírájából.). Enzo Palmieri magyarázatával s jegyzeteivel. Bologna, Zanichelli, 1941. XII+388 ll., 8 tábla, 20 Lira.

DELEDDA, GRAZIA: *Romanzi e novelle*. Vol. I. Emilio Cecchi bevezetésével. Milano, Mondadori, 1941. II28 ll. «Collezione „Omnibus”». 45 Lira.

Az «Omnibus» sorozatban Mondadori eddig már közölte Pirandello összes elbeszéléseit. Beltramelli összes és Panzini néhány regényét, s Grazie Deledda összes munkáinak jelen első kötete a következő regényeket tartalmazza: Elias Portolu, Colombi e sparvieri. Canne al vento, Marianna Sirca, La madre, Annalena Bilsini s a «Chiaroscuro» címen összegyűjtött novellasorozatát tartalmazza.

TECCHI, BONAVENTURA: *Scrittori tedeschi del Novecento*. Firenze, Fratelli Parenti, 1941. 4a1 ll. «Collezione di letteratura: saggi e memorie». 35 Lira.

A szerző két kötetben gyűjti össze a német birodalomról húsz év alatt készült hosszabb-rövidebb írásait. A jelen első

kötet tartalmazza a kevésbé terjedelmes írásait főleg a jelenkori német költőkről és írókról, míg a második az azonos témakör fontosabb írásait fogja tartalmazni.

Az első kötet első fejezete az 1914–18-i háborús évekről, a második a háború utáni időkről szóló regényeket és naplókát elemezi. A különböző inspirációk hatása alatt álló írókat és költőket vizsgáló közbeeső fejezeteket követi az, amely azokról a német regényírókról emlékezik meg, akik Németország politikai és irodalmi újjáalakításához vezető úton egy-egy állomást jelentenek, s egy másik különösen hosszú fejezet a Harmadik Birodalom íróiról.

Végül egy függelék a XIX. század néhány német költőjéről.

Accademia (Reale) Petrarca di lettere arti e scienze, Arezzo Annali della cattedra petrarchesca. Anno 1939—XVIII. e 1940—XVIII. IX. Arezzo, R. Accademia Petrarca, 1941. XXX+133 ll.

A jelen kötet G. Paliotti előszaván kívül a következő értekezéseket tartalmazza: Giovanni Bucci: Pier Lodovico Occhini; Carlo Calcaterra: Petrarca történelmi fel fogása; Guido Paliotti: A Petrarca-katedra működésének első tíz esztendejében; Giovanni Bucci: Ines Motta rövid bevezetői és beszédei; Goffredo Bellonci: A mi Petrarcánk; Antonio Baldini: Ahol Petrarca a legegyénibb. stb.

RÉGÉSZET ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNET

CAMPIGLI, MASSIMO: *Raffaele Carrieri: Massimo Campigli*. 35 tábla. Milano, Hoepli, 1941. 26 II., 26 tábla. «Arte moderna italiana a cura di Scheiwiller».

DA LISCA, ALESSANDRO: *La basilica di S. Zenone in Verona*. 2 tábla és 130 képmeléklet. Verona, Sc. tipogr. «Don Bosco», 1941. XXVIII+299 ll. 130 tábla. Háromszáz számozott példányban jelent meg. 140 Lira.

Da Lisca a veronai bazilikáról készült munkáját a bazilika eredetéről szóló ismeretetéssel kezdi meg, melynek keretében megemlékezik az első veronai püspökök-

ről — egy önálló tanulmányban Szent Zenoról és püspöki munkásságáról — s a Szent sírja fölött emelt koromán templomok emlékeit mutatja be. A bazilikával kapcsolatos eseményeket tárgyalja a könyv második része a X. század elejétől kb. a XIII. század közepéig, a harmadik a XIII. század végétől a XV. század végéig, míg a negyedik rész a XVI. századtól napjainkig megejtett munkálatoakat ismerteti.

GALLO, RODOLFO: *L'incisione nell'700 a Venezia e a Bassano*. Venezia, Libr. Sere-nissima, 1941. 66 ll. 10 Lira.

A szerző részletesen ismerteti azokat a vésnököket, akik Bassanóban és Velencében fejtették ki működésüket a XVIII. században, amikor Velence jelentette az olasz vésnökséget. Azután a dokumentumok megvilágításában vizsgálja Gallo a különböző kedvezményeket és biztosítékokat, emlyekben a velencei vésnökök részesültek, minél fokozottabb működés kifejtése céljából.

OGJETTI, UGO—DAMI, LUIGI—LUGLI, GIUSEPPE: *Atlante di storia dell'arte. I. L'arte classica*. Con 560 illustrazioni. Művészettörténeti atlasz. Első rész: Klasszikus művészet. (60 képpel.) Milano, Garzanti, 1941. 139 ll.

PRATELLA, FRANCESCO BALILLA: *Le arti e le tradizioni popolari d'Italia* (Olaszország népművészete és néphagyományai). *Primo documentario per la storia dell'etnofonia in Italia*. Udine, «Idea», 1941, 251 ll. «O. N. D. Comitato nazionale italiano per le arti popolari». — Volume II. Udine, «Idea», 1941, 257—562 ll. 40 Lira.

Az első kötet gazdag bibliografia-anyagot tartalmaz a népzene (etnofonia)-gyűjtők és az e tárgykörből készült tanulmányok szerzőinek alfabetikus névsorával; a függelék a «közintézmények és magánosok birtokában levő, népi zenére és népdalokra vonatkozó gyűjtemények és kiadmányokról» szól. A harmadik rész Olaszország minden vidékének történeti-bíráló-népzenei képéet adja.

LAURENZI, LUCIANO: *Ritratti greci a cura di L. Laurenzi*. Firenze, Sansoni, 1941. 148 ll., 24 tábla. «Quaderni per lo studio dell'archeologia...», 3—5. sz. 60 Lira.

A domborművekre korlátozott anyag kiválasztásánál a cél «azoknak a görögképmásoknak az összegyűjtése volt, amelyek akár feltehető, vagy bizonyítható származási

idejük, s világos stílusmegahtározásuk folytán alapul szolgálhatnak a görög képmás tanulmányozásához és megértéséhez.» A görög képmásokkal kapcsolatos irodalmi és felirati forrásanyag összegyűjtésének célja az érdeklődők, de főleg a tanárok rendelkezésére bocsájtani az összes hasznos dokumentumokat. A szerkesztő megjegyzi továbbá, hogy azon művek közül, melyek hitelességét erősen vitatják, csak kettőt fogadtak el: az «ál-Seneca»-t és a «Menandro-Vergilius»-t. Az I. kötet két részből áll: Az elsőben a források és a vonatkozó bizonyítékok vannak összegyűjtve, a másodikban az ismertetések és 113 képmás szerepelnek. A függelék a fentemlített két elismert műről szól s megvilágítja a görög arcképszobrok jellegzetességeit.

SORBELLI, ALBANO: *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia*. Volume LXXIII: Roma—Sassari. Firenze, «Bibliopolis», 1941. X+202 ll. 100 Lira.

A kötet két csoportba osztott kéziratokat közöl. Az első csoport felsorolja, körülírja és ismerteti Montenovesi O. feldolgozásában a római Allami Levéltár birtokában levő 1799 «statuto»-t, amelyek legnagyobb részét a XIX. században másolták a községek, stb. birtokában levő eredetiekről. E gyűjtemény megindítója tulajdonképpen VI. Pius pápa volt, folytatója IX. Pius pápa, s a gyűjteményt az olasz kormány egészítette ki, akkor a Montecitorio palotában levő székhellyel, melyet később az Országos Levéltárba helyezték át.

A második rész Tamburini feldolgozásában a sassarii egyetem könyvtárának birtokában levő 237 kéziratot tartalmazza, melyek közül a helyi történelmi jellegű és nagyfontosságúak spanyol és portugál nyelven írottak.

OLASZ SZEMLE

STUDI ITALIANI IN UNGHERIA

DIRETTORE
ALDO BIZZARRI

RESPONSABILE PER LA REDAZIONE E L'EDIZIONE
LADISLAO PÁLINKÁS

Anno I

Numero I

SOMMARIO

	Pag.
<i>Premessa</i>	5
VALENTINO HÓMAN: <i>Lodovico il Grande</i>	7
TIHAMÉR FABINYI: <i>Il rinnovamento della procedura civile nel Fascismo</i>	12
PAOLO ANGYAL: <i>I reati economici nel diritto penale italiano e in quello ungherese</i>	39
BÉLA ENTZ: <i>L'anatomia di Leonardo da Vinci</i>	48
EUGENIO KOLTAY-KASTNER: <i>La «Vita Nuova» di Dante</i>	54
ZOLTÁN MAGYARY: <i>L'evoluzione dello Stato Fascista</i>	67
EMERICO VÁRADY: <i>Viaggiatori transilvani in Italia</i>	76
LODOVICO VILLANI: <i>L'evoluzione della grande industria italiana</i>	91
LUIGI ZAMBRA: <i>La letteratura italiana e il pubblico ungherese</i>	100
ALADÁR e VITTORIO OLGYAY: <i>L'urbanesimo italiano e la Via Antiqua di Óbuda</i>	105
RECENSIONI: Eugenio Koltay-Kastner: <i>Relazioni culturali italo-ungheresi (R. Pian)</i> — Tiberio Kardos: <i>Civiltà e poesia medievali (R. Mosca)</i> — Dionisio Huszti: <i>Rapporti commerciali italo-ungheresi nel Medioevo (R. Mosca)</i> — Eugenio Horváth: <i>Il principe Eugenio di Savoia (R. Pian)</i>	117
ANTOLOGIA: <i>Dalla «Scienza Nuova» di G. B. Vico (Trad.: P. Ruzicska)</i> — <i>Due dialoghi dalle «Operette Morali» di G. Leopardi (Trad.: G. Moritz)</i>	123
NUOVI LIBRI SCIENTIFICI ITALIANI	135
SOMMARIO E RIASSUNTI IN ITALIANO	149

GENNAIO—FEBBRAIO 1942/XX

Direzione e Redazione: Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria
Budapest, IV., Eskü-út 5. Telefon: 388—128 és 184—403

Amministrazione: Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda
Budapest, IV., Egyetem-u. 4. Telefon: 187—947 és 185—618.

Abbonamento annuo Pengő 20. Sostenitore Pengő 100. Un numero Pengő 4.

Si pubblica ogni due mesi in volumi di 160 pagine

PREMESSA

La presente pubblicazione periodica dell'Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria non vuol essere un bollettino di atti o di cronache immancabilmente ottimistiche, ma una severa raccolta di studi: documento culturale e soprattutto strumento di lavoro.

Codeste parole non devono apparire pretenziose da parte di un modesto introduttore, tanto più che, non dico l'idea, ma la necessità di una simile pubblicazione è nata dallo stesso ambiente ungherese e in particolare dall'iniziativa presa l'anno passato di chiedere la collaborazione di chiari studiosi ungheresi al ciclo di conferenze dell'Istituto su temi di cultura italiana. La risposta del mondo accademico e scientifico magiaro a codesta iniziativa è stata tale, per il suo valore intrinseco, da far nascere naturalmente il problema della conservazione dei testi e della loro diffusione oltre la cerchia degli ascoltatori.

«Olasz Szemle» risolve praticamente tale problema e accoglie inoltre saggi ed articoli inediti ed espressamente scritti da studiosi ungheresi competenti, secondo il programma implicito nel suo sottotitolo: «Studi Italiani in Ungheria». Tutto ciò viene a costituire la parte più importante e sostanziale della rivista, la quale è completata da una rubrica di recensioni di opere ungheresi interessanti l'Italia, nonché da una sezione antologica e da una di bibliografia scientifica italiana che saranno condotte secondo i criteri brevemente enunciati in testa alle rispettive pagine iniziali,

Già da questo primo numero — e ancora meglio in seguito — si vedrà che non vi sono limitazioni di materia: dalle lettere alle scienze, dalle arti al diritto, tutto può essere trattato nelle pagine di «Olasz Szemle». Sarrebbe stato facile — anche troppo facile — cedere alla tentazione di fare opera puramente letteraria. Ma ciò avrebbe significato restringere la nostra sfera d'azione, mentre lo scambio culturale fra i due Paesi è stato vario e molteplice e così dovrà essere, fino a segnare la sua impronta in tutti i campi della cultura.

«Olasz Szemle» intende in sostanza seguire ed esprimere l'intensificarsi e l'approfondirsi delle relazioni culturali fra l'Italia e l'Ungheria, le quali relazioni se hanno nel passato antiche radici e luminosa tradizione, trovano nel presente che viviamo

nuovo alimento ideale e nuove ragioni politiche nel più alto senso della parola, e cioè «civili».

Naturalmente la collaborazione a «Olasz Szemle» è aperta a tutti gli studiosi ungheresi, che si interessino alla cultura italiana e ad essa dedichino una parte del loro lavoro. Promossa dall'Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria, questa rivista vuol essere però un loro organo, una espressione — quanto più possibile degna — dell'insopprimibile esigenza spirituale che da secoli spinge l'intelligenza magiara al contatto intimo e armonioso con l'intelligenza italiana. Mentre, da parte nostra, questa breve nota introduttiva non può concludersi se non con un sincero atto di omaggio alla cultura ungherese, antica e nuova, dotata di alto senso critico e che sa soddisfare alle esigenze della modernità mantenendo intatti i valori di un comune umanesimo.

LODOVICO IL GRANDE

di VALENTINO HÓMAN

Consigliere Intimo, R. Ministro della Pubblica Istruzione e dei Culti

L'evento decisivo nella storia d'Ungheria fu l'istituzione dello Stato cristiano da parte di Santo Stefano. I suoi discendenti consolidarono il paese che raggiunse però il culmine della sua potenza e civiltà sotto i re della casa angioina di Napoli, Carlo Roberto e Lodovico il Grande. Il primo riorganizzò, il paese il secondo impostò una politica di grande potenza. Il suo regno è contrassegnato dalla pace, dallo sviluppo generale della civiltà e dal rivivere delle virtù cavalleresche di cui appunto egli era un rappresentante ideale. I rapporti politici, economici e culturali con l'Italia diventano durante il suo regno sempre più frequenti e fecondatori. Su modelli italiani e con intervento di italiani egli fonda, per esempio, l'università di Pécs (1367); lo stile della cancelleria reale si trasforma a modo del primo umanesimo italiano, e così via. Fra i caratteri personali di Lodovico dominano la religiosità, la lealtà e una superiore serenità che gli valsero il generale rispetto e quasi la venerazione del popolo, che lo chiamò poi, unico fra i re d'Ungheria, «il Grande».

IL RINNOVAMENTO DELLA PROCEDURA CIVILE NEL FASCISMO

di TIHAMÉR FABINYI

Consigliere Intimo, Presidente della Commissione per gli scambi culturali italo-ungheresi

Constatata l'importanza assoluta del rinnovamento della procedura civile italiana, l'Autore accenna ai precedenti storici della riforma e la colloca nel generale quadro della nuova codificazione fascista. Egli riconosce e determina le principali fonti del rinnovamento, sia quelle strettamente giuridiche, sia quelle politiche legate alla concezione totalitaria e corporativa dello Stato ed ai nuovi principi sociali. Ciò premesso, l'Ecc. Fabinyi procede a un esame tecnico del nostro nuovo codice di procedura civile; l'esame si svolge ampio ed acuto, soffermandosi su tutti i principali punti della materia, con gli opportuni richiami e rapporti al vigente codice ungherese, e talvolta, anche alla legislazione germanica. Al termine della rassegna, scaturisce naturale la conclusione che afferma la grande importanza culturale e sociale della nuova codificazione fascista, tipica ed esemplare nel mondo moderno.

I REATI ECONOMICI NEL DIRITTO PENALE ITALIANO E IN QUELLO UNGHERESE

di PAOLO ANGYAL

ordinario della R. Università di Budapest, direttore dell'Istituto di diritto penale

Premesso che negli ultimi anni gli interessi economici godono generalmente una tutela accurata, l'Autore richiama le manifestazioni di dipendenza anche delle forme sociali. Il prof. Angyal procede quindi a un esame dei reati economici secondo la concezione e le disposizioni dei codici penali italiano e ungherese, da lui opportunamente messi in raffronto. Egli illustra i reati contro il patrimonio privato, che rientrano nella cerchia dei reati economici in quanto offendono o compromettono gli interessi dell'economia nazionale e i reati economici propriamente detti che minacciano direttamente gli interessi della società e dello Stato. Vengono così passati in rassegna i reati commerciali, quelli che violano le leggi protettive dei lavoratori, il rialzo affaristico dei prezzi, le frodi doganali, il contrabbando di valute, ecc. Si rileva che su tutti codesti reati i codici italiano ed ungherese dispongono concordemente. Tale concordanza esprime influenze tradizionali e motivi attuali. Mentre però in Ungheria la codificazione presenta qualche lacuna, il codice penale italiano è più moderno e deve considerarsi un modello del genere.

L'ANATOMIA DI LEONARDO DA VINCI

di BÉLA ENTZ

ordinario di anatomia alla R. Università di Pécs

Le prime ricerche serie e scientifiche nel campo dell'anatomia si attribuiscono di solito a Andrea Vesalio che pubblicò la sua opera con le incisioni di Jan van Caspar, allievo del Tiziano. In realtà però Leonardo è il vero iniziatore degli studi anatomici, come è dimostrato dai suoi moltissimi disegni. Ricordata la concezione idealistica che i greci ebbero del corpo umano e quella realistica del nostro Rinascimento, il Prof. Entz illustra i caratteri dell'anatomia leonardesca rivolta soprattutto allo studio dei muscoli, dei nervi, delle arterie e rileva l'importanza scientifica dei risultati raggiunti da Leonardo, molti dei quali costituiscono vere scoperte. A conclusione si ricorda lo spirito della sua indagine, degno di quel genio unico che egli fu.

LA «VITA NUOVA» DI DANTE

di EUGENIO KOLTAY-KASTNER

ordinario di letteratura italiana alla R. Università di Szeged

Al centro delle ricerche del Kastner sta la realtà della persona e la verità dei sentimenti del Poeta, il cui amore reca tutti i segni di un amore vissuto, pur essendo, secondo i principi dell'epoca, trascendentale, mistico e purificatore. Il Kastner procede quindi ad un attento esame della «Vita Nuova», rilevando i caratteri del *dolce stil nuovo*. L'esame si sofferma sul rapporto fra le parti in prosa e quelle in versi, sulle allegorie, di cui si riconosce la singolare vivacità ed efficacia, e sui caratteri stilistici della prosa dantesca. L'Autore accenna infine allo svolgimento che doveva aver l'idea della donna dopo l'opera di Dante, la quale resta la maggiore espressione di un'epoca.

L'EVOLUZIONE DELLO STATO FASCISTA

di ZOLTÁN MAGYARY

ordinario della R. Università di Budapest, direttore dell'Istituto di diritto amministrativo

Nello Stato del sec. XX l'amministrazione ha acquistato un'importanza preponderante e la funzione esecutiva sorpassa di gran lunga la portata delle funzioni legislative e giudiziarie. Così il concetto moderno della rivoluzione anziché significare il passaggio del potere dalle mani di un singolo o di un gruppo in quelle di un altro gruppo, implica l'avvento di una nuova ideologia e cioè la trasformazione dei principi essenziali della costituzione.

Dopo tale introduzione l'autore passa a dare la storia della rivoluzione fascista, seguita in particolare nelle manifestazioni legislative, dirette alla realizzazione del nuovo Stato. Le riforme fasciste hanno trasformato lo Stato liberale in triplice senso: attraverso il partito unico; attraverso la Carta del Lavoro e attraverso la definizione della nuova figura giuridica del Capo del Governo.

Dopo aver riassunto in cinque punti i requisiti di un Capo, che l'autore vede coesistere nella figura del Duce, e accennato al problema della classe dirigente nei confronti dell'amministrazione, il Prof. Magyary conclude che la rivoluzione fascista ha creato una nuova forma statale. Come già tante volte nella storia, Roma ha dato qualche cosa di nuovo all'umanità. Il merito è di Mussolini.

VIAGGIATORI TRANSILVANI IN ITALIA

di EMERICO VÁRADY

ordinario di letteratura italiana alla R. Università Kolozsvár

Un terreno, che si può dire negletto dagli studiosi delle relazioni italo-ungheresi, è quello sul quale il prof. Várady fa i primi passi: come videro l'Italia i viaggiatori ungheresi. Il Várady afferma che un tale studio può dare preziosi risultati anche per una più approfondita conoscenza delle condizioni culturali e sociali dell'Ungheria nel passato. Sebbene le prime notizie su ungheresi in Italia, e particolarmente a Roma, datino fino dall'XI secolo, quale base sicura di studio possono servire solo gli itinerari, le guide, le memorie e gli epistolari tramandati dal secolo XVII in poi. Ricordata la forza di attrazione delle Università italiane per gli studenti ungheresi (in ispecie Padova e Bologna) ed i motivi storici che spinsero verso l'Italia gran numero di transilvani, il Várady ricorda i più importanti di codesti viaggiatori da Stefano Szamosközy (autore di un prezioso volume) e dal conte Gyulai, fino alla contessa Polixena Wesselényi e alla contessa Emma Teleki, autrice di una notevole storia dell'arte. Lo studio del Várady si svolge documentatissimo e ricco di rilievi che interessano la storia delle relazioni culturali italo-ungheresi.

L'EVOLUZIONE DELLA GRANDE INDUSTRIA ITALIANA

di LODOVICO VILLANI

ordinario della storia della civiltà e di economia italiana all'Università tecnica di Budapest

A prima vista c'è contrasto fra la fioritura ed il primato commerciale italiano nell'epoca della Rinascenza ed il fatto che l'Italia dell'Ottocento solo a fatica poté crearsi una grande industria moderna. Partendo da tale constatazione, il prof. Villani esamina diligentemente il complesso di cause storiche, politiche ed economiche che resero par-

ticolarmente difficile il cammino dell'Italia nel campo industriale e specie in quello dell'industria pesante. Ricorda gli sforzi della tecnica e del lavoro italiano nel corso dell'Ottocento ed in particolare dopo l'unità nazionale. Con la guerra '14—18 si ha già una vittoriosa affermazione della nuova grande industria italiana. Ma nel dopoguerra tutto sembra ricadere in una crisi senza uscita. Ed è solo col Fascismo che la grande industria si afferma definitivamente in Italia ed avanza ad occupare quel rango che le compete nella vita economica mondiale. L'Autore conclude illustrando l'industria italiana d'oggi, vivificata dai principi corporativi e sostenuta dai piani autarchici.

LA LETTERATURA ITALIANA E IL PUBBLICO UNGHERESE

di LUIGI ZAMBRA

ordinario di letteratura italiana alla R. Università di Budapest, Preside della Facoltà di Lettere

L'Autore imposta da un punto di vista personale (e che una nota della redazione avverte che amerebbe veder discusso dagli italianisti ungheresi) il problema della diffusione della letteratura italiana in Ungheria. Riconosciuta la relativa scarsità numerica delle traduzioni dall'italiano, egli osserva però che esse riguardano quasi esclusivamente opere di alto valore artistico, mentre le più numerose traduzioni dal francese e dall'inglese si riferiscono in genere a libri mediocri e, per così dire di consumo corrente. Il Prof. Zambra crede si debba riconoscere al fondo di tale fenomeno un atteggiamento psicologico e delle ragioni storiche, che da un lato esprimono la secolare affinità dello spirito magiaro con l'Italia e dall'altro rendono il pubblico ungherese più esigente nei riguardi delle opere italiane. Egli illustra tale suo punto di vista per concludere che nell'opinione pubblica ungherese la letteratura italiana incarna ancora il più alto ideale estetico ed artistico.

L'URBANESIMO ITALIANO E LA VIA ANTIQUA DI ÓBUDA

di ALADÁR e VITTORIO OLGYAY

architetti urbanisti

I fratelli Olgyay trattano dell'urbanesimo italiano e in particolare dei piani regolatori di Roma e delle soluzioni adottate dal Fascismo per mettere in valore i grandi resti dell'antichità in seno alla metropoli moderna. Considerati gli imponenti risultati raggiunti e riconoscendo esemplari i principi urbanistici italiani, gli Olgyay passano ad analizzare i resti della cultura romana tuttora essitenti in Aquincum, il più antico quartiere della capitale ungherese, di origine romana, denominato ora Óbuda. I tre oggetti che rendono possibile una soluzione monumentale del riordinamento di questo quartiere sono: l'anfiteatro romano per gli usi civili, l'anfiteatro militare recentemente ritrovato e un lungo tratto dell'acquedotto. Questi tre elementi dovrebbero formare la base di una *Via Antiqua*, specie di passeggiata archeologica, che collegherebbe i due anfiteatri, passando accanto alle arcate dell'acquedotto. Per tale progetto servono da modello le nuove realizzazioni di Roma. La *Via Antiqua* sarebbe di una lunghezza di 4—5 chilometri, ed avrebbe importanza grandissima non soltanto dal punto di vista urbanistico, ma anche da quello culturale per commemorare degnamente il 1800° anniversario della fondazione di Aquincum.

RECENSIONI

KOLTAY-KASTNER JENŐ: *Olasz-magyar művelődési kapcsolatok* (Relazioni culturali italo-ungheresi). [R. Pian].

KARDOS TIBOR: *Középkori kultúra, középkori költészet* (Civiltà e poesia medievale). [R. Mosca].

HUSZTI DÉNES: *Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban* (Rapporti commerciali italo-ungheresi nel Medioevo). [R. Mosca].

HORVÁTH JENŐ: *Szavojai Jenő herceg* (Il principe Eugenio di Savoia). [R. Pian].

ANTOLOGIA

La presente rubrica pubblicherà brani di opere italiane classiche e moderne che abbiano una rilevante importanza culturale e che tuttavia non siano state ancora tradotte in lingua ungherese. Ciò naturalmente non significa che siano sconosciute negli ambienti scientifici di un paese come l'Ungheria che segue la cultura italiana anche nella lingua originale; ma significa tuttavia che queste opere non hanno la diffusione che meritano e che si desidererebbe, vista l'intensità pratica ed ideale dei rapporti fra le nostre due Nazioni.

Così intendiamo dare di tali opere brevi saggi quale modesto contributo nostro alla loro conoscenza, e anche per segnalare a quegli editori ungheresi che dimostrano buona volontà e sincero amore per la cultura (e non mancano), i quali potrebbero sentirsi invogliati a tentarne l'edizione integrale. Se un tale caso si verificasse, possiamo dire sin d'ora che questo Istituto Italiano di Cultura sarebbe lieto di mettersi a disposizione dell'editore per facilitare nel miglior modo l'iniziativa.

Cominciamo intanto in questo numero col pubblicare un suggestivo brano della «Scienza Nuova» di Vico tratto, dalla redazione definitiva del 1744, e due vivi dialoghi di Leopardi, tratti dalle «Operette Morali». Le traduzioni sono dovute a due giovani studiosi ungheresi, appassionati della materia, a particolarmente competenti dei rispettivi autori, Paolo Ruzicska e Giorgio Móritz.

NUOVI LIBRI SCIENTIFICI ITALIANI

Nella presente rubrica intendiamo segnalare agli studiosi ungheresi con brevi note informative (tratte, in genere, dalla completa rassegna bibliografica, «Il Libro Italiano») le principali novità italiane in fatto di letteratura scientifica.

